

ОСТАП ПАВЛІВ-БІЛОЗЕРСЬКИЙ

з циклю: ЗВЕНА СТОЛІТЬ

ДИЯВОЛ ПОГНОБЛЕННИЙ

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН
УДВОХ ЧАСТИНАХ

МАНІВЦЯМИ

ЧАСТИНА ПЕРША

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО „ЗАГРАВА“

diasporiana.org.ua

Літературний редактор

В. СЛАВКО

Обкладинка і ілюстрації

Аркадія РАВЛЮКА

Всі права автором і Видавництвом застережені

Copyright 1948, by »Sahrawa« — Blomberg/Lippe Neuetorstrasse 50 — Germany

ОСТАП ПАВЛІВ · БІЛОЗЕРСЬКИЙ

з циклю: ЗВЕНА СТОЛІТЬ

ДИЯВОЛ ПОГНОБЛЕНИЙ

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

У ДВОХ ЧАСТИНАХ

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО

»ЗАГРАВА«

Свой Стефі
присвячую

ЧАСТИНА ПЕРША

МАНІВЦЯМИ

I

У цім розділі вчений ватиканський скриптор Йосиф де Каталіс переконується, що не книжна мудрість дасть йому внутрішнє задоволення та вічне спасіння, але жертвенний чин. Таємниця процесу Темпллярів так і залишилась для нього нерозгаданою.

Початок року Божого 1612 у вічному місті Римі.

На дворі, поза мурами бібліотеки святішого папи римського, весела весна. Мало радості з цього приводу в ученого скриптора бібліотеки, францісканца, отця Йосифа де Каталіса.

Уже кільканадцять літ минуло з того часу, як уявся він про студіювати акти й документи процесу, що його вела Свята Інквізиція у роках від 1307 до 1314 проти ордену Темпллярів.

Нелегка це була справа з-під кучугурів пілу, що його навіяли різні бурі впродовж трьох століть, видобути правду і відділити її від брехні...

Скриптор зовсім не був задоволений зі своєї дотеперішньої довголітньої праці. З його грудей видерлося важке зітхання, яке заслуговувало б на вічні муки в пеклі, якби Господне милосердя не було більше, ніж можуть собі його уявити смертні люди.

— Змарнований, зовсім змарнований час! — нудив безконечний жаль монаховими думками. — Захована в старих книгах мудрість обманула мене жорстоко, не принесла внутрішнього спокою і задовілля, за якими я погнався зі своєї батьківщини. І навіщо ж мені ще цієї муки було, о, Боже!?

За вікнами, за мурами, за цілим тим, перше від долі виبلاغаним, а тепер таким зненавидженям містом, за десятками найкращих, широзолотих літ, залишились розгонисті мрії його молодості таки там, у незабутній Греції...

Тепер він бачить чимраз виразніше, що саме там треба було колись узятися на відвагу і чесно стати до боротьби за своє щастя. Там, з його ж вини, зів'яла перша і остання любов до нього. Любов молодесенької сільської дівчини, Лікерії, одинокої в цілому світі людини, при боці якої міг і зумів би боротися і переломити всі перешкоди на шляхах до вічного життя і спасіння.

Дуже пізно, бо лише тепер зрозумів, що вкуші з неко міг бути в житті відважний і щасливий. Забракло йому тоді тепла для її любові,

і досі залишалася в його пам'яті глибока рана, яку завдав ІІ серцю. Гидкі, кривдливі і жорстокі думки підсунув йому тоді сатана!..

Утік від неї навмисне геть, щоб не зв'язуватись з бідною дівчиною. Утік далеко, аж у Рим, і там по кількох роках, за намовою латинських священиків покинув грецький обряд і вступив до латинського монастиря.

Вірив у своїй зухвалості, що в службі Найвищому Добру і Досконалії Любові знайде виправдання і легке прощання для своєї зради...

Думав, що в придбаному знанні знайде спокій і забуття. Що зі знанням знайде пошану, здобуде славу і владу. І це вистачить йому за правду в житті. Думав, що в таких умовах знайде щастя. Гадав, що так прямено та тихо просмикнеться й у вічне життя і слава його гомонітиме з покоління в покоління...

Як же помилився! Міль, що також пожирає книжки, має більше виглядів залишити по собі пам'ять, бо залишиться у вічній подобі своїх власних нащадків. А він, Йосиф де Каталіс, останній зі шляхетного роду, зісхоже зліденно, як біблійна, безплідна смоква. Попихає ще трохи, як жалісний недогар свічки, в цій великій бібліотеці і скочає марно, сліду не залишивши по собі нічого. Проти цього підіймається бунт у ньому. Він хоче жити, пережити всі людські покоління, і горить унутрішнім, може й грішним, вогнем. Алеж хіба Господь не дунув у нас те змагання в хвилині, коли творив нас на Свою подобу?! Той вогонь пережирає найдрібніше волоконце в грудях останньої патрости шляхетного роду де Каталісів...

Аж опе залила його зневіра. Тремкою тривогою здригається кожна щойно почата думка. Грудьми стрясає безпомічне, дитяче квілляння.

Із запорешених полиць, із старих пергаментових звитків, з грубоїх фолій майстра Гутенберга і Альдуса Мануціоса визирає опе глумливе, огидне обличча сатани. По двадцяти літах поважився підступити до нього, як до якого новака в монастирі.

Перед ним ціла стирта прочитаних актів з процесу Темплярів, що довго ще гризтиме сумління людства на штучі його очищення. Чистав і прослідживав пильно ті акти, бо хотів добитися між ними правди. Хотів заслужити собі вічну славу й честь тим, що охоронити Апостольський Престол і святішого папу римського Кліментія V від заїду, буцімто він приклав руку до того, щоб оклеветати і знищити заслужений у боротьбі проти невірних орден.

Двадцять літ струшував порох з тих актів. Та правди, що загрузла в темряві століть, таки не повелося йому віднайти. Найбільш докучлива думка тим, що не вияснює, з якої речі припадок чи доля заставила його мучитись над розв'язкою цього питання:

Хто завинив і на кого має спасті історична відповіальність, осуд і кара за процес Темплярів?

Сатана накопичив стільки суперечних думок і поглядів на цю справу, що з них тепер тяжко вийти. Опинився наче посеред широкої ріки у безвиглядному кругежі. Дійшов до висновку, що винуватці дуже важко мусіли образити Учоловіченого Бога, коли так всесильної процес заволодів його розумом.

У цьому ж і горе, що, сумнівами битий, опинився у безвихідному положенні на стрімкім бездоріжжі між проваллями й терням, у самім

ропалі несамовитих сутічок брехні, викрутів і правди, від чого розум знесилується до розпачу.

З-поза риштовань, на яких інквізитори казали вимотувати з роз'їздах темплярів їх самоосудливі зізнання, з-поза задушливого смороду припікань людських тіл, — виринає жалісна і водночас страхітлива постать замученого останнього великого Майстра ордену Темплярів — Якова де Молея.

Постать витягає обшкрябані зі шкіри і м'яса хорбури і викликає на Суд Божий короля Франції Пилипа IV Вродливого і папу римського Климента V. Саме так, як викликав їх Молей, горячи на костри, триста літ тому.

На підставі прочитаних документів стверджив скриптор, що безпосереднім винуватцем, який приложив свою руку до цього монструального процесу, був Екій де Фльорран. На цього зрадника, як першого, впала кара. Ще поки земний суд покінчив допитувати обвинуваченого Якова де Молея та інших темплярів, спостигло цього авантюриста і шаленця смерть від рук скривлення. Перед закінченням процесу помер також другий безпосередній його винуватець: головний дорадник тодішнього короля Франції, канцлер Вільгельм де Ногаре. Той самий, що наважився почати війну з Апостольським Престолом і напасті на римського папу Боніфатія VIII. Обидвогір нікчемників досягла несподівана смерть, ще поки сконали на кострах недомучені Святою Інквізицією останні шанобливі лицарі ордену Темплярів.

У постаті останнього Великого Майстра Темплярів дрімає могутня сила, засвітня, переможна. Мусіла бути незламна, коли здійснилась ще й по його смерті. Вона ж не зотліла разом з його тілом у кривавім полум'ї костра і залишилась неторкнена голубим жеврєм по нинішній день!

Отець Йосиф злякано слідкує, як точно словнялася остання воля чи проклін спаленого Великого Майстра. Отцеві Йосифові завжди повертаються в пам'яті останні слова, якими Молей покликав на Суд Божий головних, на його думку, винуватців своєї мученицької смерті: папу римського Климента V — до сорока днів, а французького короля Пилипа IV — до сорока тижнів. І справді, не минув для папи римського реченець 40 днів і для короля Пилипа IV 40 тижнів, як тіла їх спочили в домовині, а скаляні душі стали перед Судом Усевишнього...

Так пішли вони слідом зрадника де Фльоррана і канцлера Вільгельма де Ногаре, того гайдового патріота-фарисея, що використав ганебну зраду й наклепи де Фльоррана буцімто на славу Франції, на справді ж на її вічну ганьбу.

Так дано свідоцтво правді, що ні в якому разі не може бути добра, яке народжувається б зі зла, і неморальне не можна визнати за моральне, хоч би ціль і ідея були двічі святі.

Та що з цього?..

Що з того, що в тій стирті пожовклих актів дошукається різних людських гріхів і пороків?..

Утопив там свої глупи між доброю і злорою, вільною і невільною людською волею. Стойть тепер сам безрадний і не знає, де закінчується Господня Ласка, а де починається Справедливість. Сліпий у тому, де межа вільного добра і невільного зла. Загубився у гущавинах, розбив спокій своєї душі і не бачить для себе виходу з прикрого положення.

Головне, що тепер турбус його, це те, що саме найбільше положить його розум — особа де Фльойрана. Він так ним зацікавлений, що часто намагається іти з ходою думок цього окаянного грішника.

Тепер пізнав, якими невидимими, а все ж таки помітними нитками зв'язані події і люди кожного часу.

Сидять старогрецькі Парки довкола великого світу і прядуть, прядуть... засилують нитку за ниткою в більші і менші вушка голок, щоб прибрati долю кожної людини.

Одна нитка засилена, а інша звисає безвільно у мерві подій.

Скриптор слідкує з пильною увагою за Паркою, що пряде нитку Екії де Фльойрана. Сумирний усміх застиг на її обличчі. Голка висунулась з її рук і проколює живі людські серця.

Маленький лицарський двір у Безіє, у Франції, недалеко Бордо, що якимось нечесним способом дістався в руки Фльойранового батька. Кучеряву голівку малого Фльойрана гладить лагідна, м'яка рука його матері з благородним виразом неземного щастя на обличчі. Вона оберігає свого сина від подувів морозяних життєвих вітрів. Нахилиться над хлопцем і напіштує йому чарівні слова про щастя і добро. Вчить його, як ходити крутими, вузенькими, тернистими й вибійстивими дорогами життя.

Як же інакше склалося було б його життя, якби Фльойран міг узяти материне серце в життєву путь! А то залишило воно його дуже скоро на грізному закруті, над великою прірвою...

Тяжко слідкувати за долею Фльойрана в людському муравлищи. Деякі обличчя з оточення молодого лицаря ясніють, постаті духовлють, іх прозорі тіла окриваються наче мерехтливими крилами у веселчаних кольорах.

Коло де Фльойрана з'являється дівчина, гарна, як втілення янгола. І не лише коло нього одного такий янгол. У кожній іншій талант. В однієї голос чарівний як у солов'я, в іншої очі, як топіль моря або синява неба, а личко як незглибне кружало місяця; ще інша при наджує своїми точеними ручками, вигиблими стегнами...

Дівча де Фльойрана єднає в собі всі ті приваби. А на устах ноється найбільш спокусливий приваб — чар невинності. Молодий лицар пізнав її під час одного авантюрничого походу проти маврів в Єспанії.

Скрипторові попав у руки, між іншими, перший лист де Фльойрана до чарівниці його серця. Він ущерть перелитий жагою розкоші, як кришталевий келіх червоним вином. Називає її дамою свого серця. Кідає родинну місцевину і іде за нею знову в Єспанію. Вступає тим разом до гвардії арагонського короля Якова II, щоб бути близче дами свого серця. Вона в Леріді, а король щороку зі своєю свитою приїжджає на відпочинок до того міста.

Ії ім'я: бойове гасло лицарів — Ізабелля!

Ії чарівний усміх: лицарська смерть!

Тільки для одного лицаря Бернара де Хозе, Екіевого суперника, ім'я Ізабеллі — гомін переможної сурми, а усміх — краща насолода, ніж чарка найкращого, найбільш п'янкого нектару. Цей усміх несе вона йому в нагороду за кожну перемогу на лицарському турнірі. Понесла його і того пам'ятного дня, 7 травня 1304 року, коли Екії де Фльойран, сотник прибічної гвардії Його Королівської Міlosti Якова II арагонського, подоланий у турнірі, лежав осоромлений під ратищем і стопою Бернара де Хозе.

Але це трапилось лише один раз і вже ніколи не повинно було повторитися. Про це вже подбав лицар де Фльйран з Безіє, який по батькові мав серце мстиве і завзяте. Він чекав на свого переможця у темнім, залисненім ярі біля Леріді, на стежці, що нею мав повернутися хоробрий, але необачний, як кожний юнак, Бернардо де Хозе. Вже він власними силами не підвівся з тієї стежки ніколи. Знайшли його там з простромленою наскрізь шию, як упав, мабуть, у несподіваному бою. Коли вийняли йому ніж з рани, кров бухнула струменем, а бліді уста встигли ще пропшептати:

— Це вчинив Екії де Фльйран.

І скончав.

Чи можна дивуватися суворості короля Якова, коли послухав він наказу Вищої Справедливості і запроторив сотника своєї прибічної гвардії у найглибший льох своєї королівської палати??!

Там у слизуватім підвалі живив де Фльйран довгий час своє серце заїлою втіхою помсти. До часу, аж холод почав проймати його кості й кипуча кров перестала пінитися. Лють його м'якла помалу, як навесні брудний сніг під тином. У серце вступав страх перед смертю. Очевидччики, запроторили його в льох на повільну смерть з голодового виснаження.

Отець Йосиф стежив із щораз сильнішим зацікавленням за дивними шляхами долі цієї людини.

Минуло багато місяців того ув'язнення. Могло б здаватися, — цілі роки. До підвалу, де сидів Екії, вкинули братчика ордену Темпляріїв, щляхетного мілеса Педра де Сабеллю.

Правдоподібно, з голови де Фльйрана вивітріла вже в той час зовсім любов до Ізабеллі. Зате він покохав життя і не віддав би його тепер і за найкращу в світі дівчину. З його записок, що попали скрипторіві в руки, виходило, що бажання жити доходило в нього до тих вершин, на яких людина втрачає честь, почуття і розум.

Коли в підвал вкинули Педра де Сабеллю, бажання жити у це Фльйрана почало зростати в міру того, як почав розуміти вагу людської мови, людських думок і проявів самого життя. Його цікавали тепер речі, про які раніше зовсім не думав. Довідувався, як там на світі, поза мурами, падають дощі, миготять зорі, світить сонце, йдуть події, живуть люди...

Однакче, його товариш не був при здоровому розумі. Одним в одно хотів тільки каєтись і вмирати. Самої ж смерті боявся тільки тому, щоб по смерті не піти в пекло. Його єдиною турботою було збутися ще тут, в тюрмі, вини. Як залишити тіло, щоб врятувати душу?!!

Душевний стан мілеса гіршав з дня на день. Якось під час страшної хурії надворі стривожений докраю Педро де Сабелля запропонував де Фльйранові обопільну сповідь, щоб принайменше тим способом перед неминучою смертю, що облягала тюрму, очистити себе від частини тяжких гріхів.

Може, милостивий Господь прийме те каєття...

Перший почав сповідатися Педро де Сабелля:

— Я — найгірший із найгірших грішників на землі. Я тричі відрікався Спасителя, тричі оплював Його хрест і поклонявся розпушному ідолові Бафометові. Зводив на манівці новаків. Грішив содомією. Брав участь у безбожних відправах на хвалу сатани. Віддавався йому і як коханець, і як звеличник тілом і душою. Так само в цілім ордені верх над добром взяло зло, — гордіня над покорюю,

мамона над сумирністю, розпуста над чистотою. Христос Бог подоланий нечистим ідолом, опльований, висміяний, ображувавший і загніваний. Надармо в Своїй терпеливості чекав Він каляття всіх закам'янілих, закоханих у себе грішників, що падали чимраз нижче на своїх таємних зборищах нечестивих. Вони перестали вже давно бути Христовими воїнами і стали помічниками дияволських сил. Наближають день Великого Гніву і Страшного Суду. Треба безконечного каляття, волосільниці і каляття...

Педро де Сабелля ридав... Шукав якогонебудь твердого предмету в льюхові. Не було навіть кайдан. Болів над тим, що не має канчuka, яким міг би свое тіло пощматувати до смерті.

Потім сповідався зі своїх гріхів Екії де Фльойран.

Він міг спокійно виявити на цій сповіді свій найбільший злочин. Він був певний, що Педро де Сабелля, по виявленні своїх гріхів, ніколи вже не побачить ясного світла дня. В серці Фльойрана на клюкувалась підла зрада. А втім, він бачив, що Педро де Сабелля зовсім не звертає уваги на його сповідь. Очі Педра де Сабеллі, залитив ревними слізами, горіли неспокійним огнем. Тим спокійніше міг де Фльойран продумувати свій план.

Тепер він уже врятований! Ще знав він напевне.

Вистачить покликати канцлера короля Якова II і сказати йому все, що розповів Педро де Сабелля. Алеж біда в тому, що не можна у всьому довіритися канцлерові. Ні! Ні в якому разі і ніколи! Ця хитра і славолюбна людина могла б ті зізнання використати лише для своєї користі і вивиценні. Йому ж самому присудить, щоб конав тут у льюхові серед мук, і собі припише всю заслугу в виявленні ересі...

Скриптор поринав в актах щораз глибше. Вони ніби живуть у ньому, промовляють до нього, обіцяють славу. Він потопає у тих горах списаного паперу. Намагається жити з кожним героем, про якого долю розповідає акт.

Тепер пробує збегнути тайну душі де Фльойрана. Спочатку прочитує його папері обережно, здалека. Коли холодний, розумовий дослід не відкриває йому безсторонньої правди, підбігований палким бажанням добитися до джерела процесу, — зважується поставити себе самого в ролі лицаря. Йому здається, що він живе в тій самій тюрмі і все сам переживає. Тривожить його доля і стан здоров'я звожеволілого темпліярія. Родяться сумніви щодо правдоподібності його зізнань і наявності вини.

Разом з тим проникає його і лякає підлість де Фльойрана. Бояться іти далі в нетрі душі тієї чорної людини, бо жахом проймають його її дальші поступки. Але розуміє, що, не вжившись у неї, не розкусить таємниці процесу. Монах боляче відчуває безсилість свого розуму і дрижить, боячись, щоб уся праця не покінчилася невдачою. Тому збирає всі сили свого духа і знову береться до актів.

Довідується, що де Фльойран справді попрохав в'язничну стіоржу, щоб дозволили йому висповідатися. Але полегкість його чорній, грішній душі може принести тільки сам канцлер короля Якова II, в якого він до цього часу завжди сповідався.

Увіволили його волю. Ще й випровадили на потрібний для сповіді час безумного Педра де Сабеллю з келії. Де Фльойран безжалісно зрадив сповідь свого товариша. Подробиці обіцяв розповісти пізніше.

Виявiloся, що він добре обміркував і передбачив, як щасливо покінчиться та справа звільненням його з тюрми.

Три дні пізніше він уже був на волі. Стояв перед ясним обличчям свого недавнього пана і володаря. Король пообіцяв йому велику нагороду, коли виявиться, що його зізнання будуть правдиві. Святий і темплярів найбагатші. Іхні скарбниці повні золота, самоцвітів і коштовного посуду для хатиної і богослужебної потреби.

Але хто без вагання і зайвих сумнівів найскоріше і найпевніше проведе процес проти ордену Темплярів?..

Над цим питанням довго думали дорадники арагонського короля, і вкінці пішли за радою де Фльойрана, щоб покластися на вторинність канцлера французького короля Вільгельма де Ногаре. Цей незвичайний державний муж недавно без найменших гризот сумління заарештував самого святішого папу римського Боніфатія VIII. Він холоднокровно дивився, як цього достойного старця на Апостольськім Престолі душив за горло його особистий ворог де Кольонна. А вихопив нещасного з рук де Кольонни лише тоді, коли побачив, що папі вже небагато до смерті. І справді, через кілька тижнів старець помер, бо не міг пережити своєї зневаги і порушеної душевного спокою. Ось яку людину вибрали, щоб рушила з місця плян процесу проти могутнього на той час ордену.

Та яка користь з того, що скриптор пізнав уже цілу подію? До самого дна він таки не добився! Не міг з рішучістю і незаперечністю певностю ствердiti нічне виключної вини. Всі йому видавалися співвинні, і папа Клементій V теж, бо надто вже виявився хитким і підлеглим королеві та його дорадникам. Не мав ані відваги, ані охоти різко стати в обороні переслідуваного ордену.

Всі в один чамбул винні, так, як іх в одну в'язанку злучив і перед історією обвинуватив і на палаючому кострі на Божий Суд викликав Великий Майстер Яків де Молей.

Тепер він, Йосиф де Кatalis, що поставив собі завдання очистити Апостольський Престол від такого обвинувачення, розгубився в актах і документах і зневірився в тому, чи взагалі будь-коли розв'яже це питання.

Багато літ важкої праці пішло даремно!..

Акти замовкали в найважливіших для нього місцях і сумнівах. Почував до тих документів щиру нехіть, а дедалі й ненависть. Алеж дехто знат, до якої праці скриптор узвісся, і йому перед ними було соромно. Червяк гриз його на цю загадку ще й поготів. Тоді намагався підняти боротьбу із самим замученим останнім Великим Майстром Темплярів — Яковом де Молеем.

— А може саме ти, Великий Майstre, помилився?..

Яків де Молей мовчав. А за його спину переможно реготався з монаха сатана. Щоб згубити душу монаха, злій дух викохував у скрипторів надмірні сподівання, за якими виростала пиха. Коли ж надії не сповнилися, тоді в монаховім серці родилася грізна розплака і зневір, а на устах хулою блукала думка проти Бога.

Почав битися в самоті, поміж мурами, з думками про самогубство.

II

Провидіння зсилає полегкість для втомленої душі о. Йосифа де Каталіса саме в час найчорнішого розпачу. О. Йосиф дістас в руки мату чарівної країни, яка манить його до себе на велику місію.

Одного разу, коли очі прибитого чорними думками скриптора безутішно спочили на привабливих звоях шнура, що оперізував його рису, раптом відчинились двері бібліотеки:

— Бенедіцетур...

З-поза довгого ряду полиць і шаф виглянула висока постать найвизначнішого духовного достойника Мадярщини, примаса і остергонського архиєпископа в одній особі. В уяві отця Йосифа не зник ще усміх Вельзевула, що хвилину тому спокушав його випробувати силу шнура на своїй шкірі...

Той усміх лукаво злився тепер з усміхом високодостойного гостя. Монах ворухнув головою, ніби хотів таким способом витрясти з неї сонні примари.

Здивувався, звідки нараз у його науковій робітні з'явився знаний юому ще з давніших часів архиєпископ здалекої півночі. Цей останній, мабуть, зле зрозумів оборонний рух римського монаха. А саме, він мусів подумати, що монах заснув між книжками, щоб його не бентежити, архиєпископ добротливо всміхнувся:

— Мудрість, бачу, втомила тебе, брате. І радости не видно на твоїм обличчі. Щось неприємне тобі приснилось...

На устах скриптора з'явився вираз болю і сорому:

— Еміценце! — сказав. — Ви ж знаєте, що мудрість для звичайних смертників — свяตиня без доступу. Вабить, але спокою не дає. Мучить, але заснути не дає. Хіба аж у гробі...

Гість стояв у скісних променях, що падали з вікна. У цьому світлі його обличчя носило гострі зариси різьблених у мармуру фігур. Так само й слова падали з його уст гострі і тверді, ніби різьблені в мармурі:

— Знаю. Говорили мені, брате, що ти невдоволений з мертвого писаного й друкованого слова. Прагнеш живого. Бажаеш шукати спасіння в чині. Тому я прийшов нині до тебе. Бажаєш стати місіонарем? Чекає тебе бій ін партібус семініфіделіюм. Рішаєшся?

Скриптор розглянувся довкола. Ніде не зашелестіла хоч би одна сторінка друкованих і писаних книг. Не затримувала його ні одна порошінка з стародавніх папірусів, ані з старанно звитих пергаментів.

Навколо пурпурового беретика достойного гостя грало соняч-

не проміння, як ореол на образах святих. У душі скриптора забило джерело нової надії. Воно оживило його. Відповів твердо:

— Послухаю вас, еміненці. Піду, щоб тут не струпішти за життя.

Від цієї хвилини, здавалося, що ще лише час і простір стояли на перешкоді побожним намірам монаха. Допався якоїсь мапи, — простір видовжувався на ній у безкінечне. Так само не міг дочекатися догідної пори для виїзду. Час волікся помалу, як слимак. Таким способом час і простір спряглися, щоб змінити рішення монаха.

Натрапила коса на камінь. Запал отця Кatalіса не простирав, Навпаки! Гарячка підімалася в нього від нетерплячки, розжарювала і загартовувала його волю на сталу.

Уявся пильно за вивчення слов'янської літургійної мови. Порпався у зовсім інших старих книгах, як до цього часу. Наполегливо намагався наблизити виконання наміреного діла. Шукав описів країв, куди вибирається на велику місію. Це були колишні далекі шляхи римських легіонів. Радився щодо тих країн у свого великого прадіда Геродота, туплював коло такого неспокійного духа, яким був Овідіос Насо. Не забув порадитися в достойного латинського історика Йордана та візантійського цісаря Константина Порфіrogeneta. Водив ієвтомними пальцями по пожовких картах долі рікою Дакубіосом. Орлом перелітав Евксінське бурхливе море — піднебесний шлях Ікара і Ясона.

А там далі боровся думками з могутніми порогами Бористена, що стали на сторожі східної України. Ще кликав собі в поміч великого Господнього апостола, первозваного Андрія, що сміливо залишив за собою небезпечні заборона незнаної сторони, щоб гордо застромити Христове знамено на Київських горах.

Ніщо не полегшувало його туги до чину.

Тоді кинувся шукати поводатора між чужосторонніми прочанами. Приїжджали купці з Леванту. Складали свої «вота» до стіп Апостольського Престолу новітні Крези зі стозолотої Ганзи. Зустрічав великих авантюристів, що гналися далекими шляхами Магеллана. Але мандрівника, що знов би всі входи й виходи Великої Брами Народів, не знаходив.

Неважек усіх іх так лякає морозяна тайга Московії, сухий камінь і пісок Надкаспію та дикі шпилі гір Прометея, що всі одним в одно сунуть туди, але зараз же й усуваються кудись безслідно, як сонний привид, і вбивають відвагу інших людей без чепеля та гроти?!...

Неважек це така Богом і людьми забута країна, — цей зливкою людської крові промитий чернозем?! Неважек, заповітрана винарами крові, ця країна така, що минає її кожний авантюрист, як пірат, що знається на всіх підводних рифах і ніколи не заблукав в сторону, де чигає смерть?!...

Нарешті, Провидіння нагородило терпеливість монаха. Сталося це випадково, як завжди, коли людина вже втомилася довгим шуканням. Саме, коли отець Йосиф цього найменше сподівався, тихо вступив у його робітню сивоволосий, але черствий на лиці, засмалений сонцем і вітрами дідусь.

Міг мати шістдесят років. Ззвався Мотіель. Родом з Франції. Витягнув з-під полі старанно згорнений сувій густо зарисовав-

«Якщо вам мій дар немилій,
отче, я собі його заберу.»

їх спасіння. Від іншої погинули 6, як мухи від смертного подику осени.

Отець Йосиф хмурно насупив брови:

— Чи й ви між ними зісхизмачились?

— Ні, отче! Мое спасіння у мені самому. Я до них ніяк не пристав. Запевняю вас, що це завзяті борці за віру. Козак ганьбою вкривається, коли вмирає власною смертю. Через те подається на старість у монастир, щоб ніхто й не подумав, що він колись козакував. Або йде в старці на бандурі грati і молодь до бою козацькими рапсодіями згрібати. А робить це тоді, коли в самого вже не стало в боях очей, рук чи ніг.

По тих словах купець, мандрівник і вчепий в одній особі трохи винувато веміхнувся і несміливо прошепотів:

— Якщо вам мій дар немилій, отче, я собі його заберу.

Отець Йосиф аж злякався. Відрухово притиснув звиток до грудей:

— Ніколи! — заперечив жваво. — Всякое даяніє благо...

Дідусь склонився задоволено:

— Так нині одпущаши душу раба Твого, о Господи! — молився з очевидною полегшою. — Дякую вам, отче Йосифе. Я думаю, що труд життя мого прийме Господь у незмінній ласці.

І він ще раз усміхнувся, вклонився і вийшов.

Отець Йосиф, як заворожений, довго вдивлявся в мапу. Дихало від неї потом і кров'ю столітініх змагань над берегами великих рік, що пробігали тісю землею, як її життєсні жили. Чорне море, велике серце великої країни, Данубіос зестарівся на окциденті: став нецікавим. Зате величмозно розперся тут, на цій мапі, батько Борістен, обмивуючи своєю животворною течією плодючі могили своїх дітей.

Як же спокійно проти цього розбурханого степу марить про свою майбутню славу Чорне море!!!...

Всеможно йде Україна вперед і спихає певірніх акерманських татар у море. Наскільки більше користі для християнського світу принесе ця країна, коли загориться вогнем правдивої католицької біри! А це станеться, і це буде заслуга Йосифа де Каталіса, що вкриється славою, бо він віднайшов загублену вівцю і припровадив її до одного стада під одного пастиря.

За скісними вікнами папської бібліотеки, за заглибинами в луках, що підpirали могутнimi раменами масив будови, холонув розжарений до білого день щораз темнішими смугами.

Скриптор забув, що існує світ. Жадібні очі вп'ялив у мапу. Чимраз близьче підступав з нею до вікна, бо день копав чимраз прудкішими корчіями. Зачитаний монах не чув голосу дзвонів, що закликали його на вечерю. Засвітив свічку і читав далі. Забув за вечірню молитву, і не зчуває, як погасла свічка.

Лише на другий день, коли один з послугачів, молоденький хлопчак, розреготався на все горло, бо на сміх павів його карлючкуватий вид монаха, що прокуняв сидьком цілу ніч, отець Йосиф наче спросоння злякався чогось, ухопив мапу України і хильцем, піби святотат, утік від хлопчака, як від якого страхопуда.

Ще довго потім лився веселими дзвінками поміж суверими полиціями хлоп'ячий, щирий, безтурботний сміх.

III

З цього розділу читач досідається, як легко спрощується отець Йосиф із своїх вчинків у своєму сумлінні і як тяжко перемогти йому чисті життєві. Далі читач разом з отцем Йосифом переноситься в крайню точку мрій, зустрічає токараніх бутильщиків і в церкві дякус Господеві за щасливо відбуту подороже. Що стягло істотою отця Йосифа в часі Богослужби?

Від цієї незвичайної в житті отця Йосифа де Каталіса хвилини минуло багато часу. За той час відчув він велику полегшу. Вже не гягнуло його, як давніше, до старих актів, що птомили його душу, і рятунок прйшов саме в останню хвилину. Зате народились у ньому нові сумніви і прочуття даліх хуртовин. Лаяв себе за малодушність:

Не осягне слави, згине марно в далеких краях, і ніхто, ніхто не згадає, що жила колись людина великих талантів і задумів...

Алеж не міг уже залишатися в мурах цієї бібліотеки, де сатана речочеться між поліцями, шкірить зуби Екієм де Фльйораном і по-грожує суворим Яковом де Молесом. Бувають хвилини, коли приходиться повірити, що сатана вселився у нього ж самого. Мусить якось рятуватися від цього, щоб не загубити душі. Треба втекти далеко від дотеперішніх задумів, спокус і шукати забуття в новому, живому ділі.

Хоч яка принадна слава науковця, отець Йосиф закриває очі, затикає вуха і поринає в мріях про свої місіонарські успіхи.

Тільки раз захиталась у ньому недавня постанова: це тоді, коли привласнив собі мапу України, що її приніс дідусь Мстітель до бібліотеки. Відізвалося в п'ому сумління і страх, що Господь покарає його за крадіжку. Вже хотів відректися задуму. Але застикав сумління клятбою, що поверне цю дорогоцінність, як тільки поведеться йому його велика місія. Думав, що така крадіжка, для доброї мети, не може мати лихого впливу на вдачу задуму. Це ж вчинок для добра єдності Церкви. Само Прovidіння зіслало йому цю мапу і то впору. Незнайі, але завжди доцільні шляхи, якими каже ходи-ти долі, керовані Вищою Силою.

Десятки літ, які присвятив безплідному пошукуванню історичної правди, це був тільки великий час проби, на яку брав його Все-вишній, призначаючи його до вищої життєвої місії.

Тим часом робились уже поважні приготування до виїзду. На пропозицію примаса Польщі, погодився голова мадярської церкви, примас і архієпископ остергоенський на те, щоб скриптор переїхав наперед у Польщу, а там, при боці єпископа Атанасія Крупецького в Перемишлі, залишався біжче з народом, умовинами і обрядом православних. А втім, його ж завданням буде спонукати єпископа Крупецького до виїзду на Мадярщину.

Отець Йосиф смиреншо прислухався до тих диспозицій. Глибоко в серці ховав сумнів, чи павчиться чого в північного єпископа. Хіба ж може бути в світі більше мудrosti, як у святих отців церкви, з мудростю яких зазнайомився у ватиканській бібліотеці?!

Все ж скорився і чекав.

За кілька тижнів перед світлим празником святих апостолів Петра і Павла вирушив з Риму холодком міського ранку пішний і збройний почет в далеку подорож на північ.

Запал отця Йосифа зростав у міру відкладеної дороги. Ображувано, що при сприятливій погоді подорож потриває півтора місяці. Алежк не досить часто хмарилось, розм'якшувало дороги, ревло громами. Це не спнило походу. По кожній негоді він рушав далі.

Два рази повертається спомин льомбардської низовини до втомлених подорожців. Це було за двома пасмами гір: за Альпами в Моравській долині і за Карпатами в Надвислянській низовині.

Спомин ласився вночі пестливо і м'яко, як кіт. Фалшивий, як кіт. З горіховими очима відчаю, з лінівим усміхом уст, з прищупленими вухами. З кущками на подобу чортівецьких ріжок.

Що бешу місія!.. Що йому якась вища мета людини, коли в нього самого лінонді у всій істоті і мерзке, аж мастке приязнання до життя!!!..

Незгодний і невічерпний у своїй вигадливості сатана не покидає монахів думок. Попереджаючи його в путі, наконичував перед ним на дорозі різного реду не лише фізичні перешкоди, але й моральні сумніви. У Krakovі підсунув йому книжку: «Україна од татар утраплює».

Отець Йосиф ще не цілком опанував мову слов'ян. Але не зрозумілі місця з цієї книжки просив пояснювати собі по латині. У цій книжці польський поет Мартин Пащковський закликав увесь християнський світ облишити всі спори та різниці і рушити з'єднаними силами хрестоносцям походом проти північних татар і турків, що смертельно загрожують християнству з усіма його обрядами і сесіями включно.

Ця книжка пепаче наказувала відректися від місії.

Але завертати з половиною дороги було неможливо.

Одного прогарного дня вихилилась з доволі глибокого яру серед рівнини мінлива срібна стрічка Сяну і вже не залишала почту аж до кінця подорожі. Щовечора і щоранку вона прочищала порох з юю піг та змивала піт з утомленого тіла людей.

Пливали чудові, розсіяні, розсміяні дні. Як же пожадливо дихали повітрям груди! Небо було чисте. Зелені килими малини мандрівників спочити. Найбільш чарівними виявились наприкінці дороги приманливі башти перемиського замку на далекому обрії. В останній день перед в'їздом до Перемишля трапилася римській місії знаменна пригода.

Коли почот скриптора отаборився востаннє перед брамою міста, щоб постирати подорожній пич зі ского взуття, перед його очима, в кайданах, в оточенні сильної сторожі, пройшов гурт людей, яких вигляд якібко врізався у пам'ять отця Йосифа.

Тих людей вели з кількох довгільних сіл на допит до Пере-мишля. Їх худорляві, бліді і майже грекорі обличчя доведили най-краще, серед яких виснажливих умисли всини неребували в тюрмі. Наложені на їх руки важкі заліза ранили їм тіло. А очі? Очі в'яз-нів найбільше полонили увагу скриптора. Їх очі були радісні і ви-промінювали ідастя... Між в'язніями побачив отець Йосиф кількох ченців і священиків.

— Що це за люди? — спитав начальника сторожі, що супро-воджала арештованих.

— Це бунтарі, езизматики! — ввічливо пояснив йому началь-ник сторожі. — Уживши насильства, вони не допустили іменованого королівською мілістю унітського владики Атанасія до його кате-дральній церкви, какути, що вона належить православним і право-славному владиці.

— Ага! — зрадів скриптор. — Входимо в смугу, що чекає на наш труд і саможерту. Слава Ісусицькому, що допровадив нас ща-сливо на поле бою.

У молитовному зосередженні рушив із своїми людьми до бра-ми міста. Але чомусь ішли за ним слідом дивні очі в'язнів, що їх недавно бачив.

Очевидчики, це сатана гонив далі рештками своїх сил, щоб в останній ще момент відвернути його, людину гарту, від його сбіту...

Та марні зусилля злого духа. Адже ж не може захитити його рішення тепер, коли опинився вже на самому терені бою. Його рі-шення змінить ще владика Атанасій, про ревність якого широко че в Римі розповідав примас Мадиричін.

Отець Йосиф нетерпляче чекав зустрічі з достойником нового обряду католицької церкви.

Дорога в місто вела берегом Сяну, що розгортається то ширше, то вужче, залежно від того, чи долина ріки схилом чи стрімко п'я-лася до мурів замку. Ряд більх, чепурних хат значив дорогу до міста.

Була спека, і місто тужило, вигиналося до води. Пере-мишльський замок залишався трохи озорюю. На перший плян виступав гинок, Кільканадцять триоких кам'яниць сварилось на ньому за місце.

Ринок проклався похилюю площею. Гуллива д'твора збивала на ньому курячу. Міська Рада, — мабуть з уваги до літок ского міста, — залишала порох на ринку незаметним, бо в ньому д'твора знаходила сто поїх для своїх щоденних забав. Отож, порох був пер-шим живлом, що захоплено почав увихатися коло почту римського гостя. Від того привітання заперло монахові дух. Тільки з трудом міг порушитися вперед. Тим часом почали збігатися розсіяни, що їх завжди наднісс, і то в найменш догідну пору. А сьогодні, в день святого Івана, і поготів.

Храм могутній на узгір'ї, за базаром, у гердому почутті міщного запліччя Замкової гори і тих тисяч вірних, що кілька разів на рік у храмові свята отаборювалися коло пього в боломільному зв'язтті. Людська лава заливалась тоді підніжжя святині і повінино спливав ген-аж до сріблолентого Сяну, де губиться закрутами на безверхому сте-пovі Заяння.

Міниться ця жива лава, як щира вода, веселчаними кольорами повнолітого сонця. Як трудолюбні бджоли, зносить різні подарунки, щоб навішати їх на образі довкруги лагідного обличчя Богоматері. Це лагідне обличчя виконує свою високу суспільну функцію. Народня маса, дивлячись у ласкаве, добротливе обличчя Пречистої, в богомільному скупченні засипає храм і духовенство своєю корисною любов'ю і за кожним святом відпливаває більш спокійна як була.

Трепетні серця жінок бажають розвіяти перед Господнім Престолом тугу материних турбот. Сумирність бджіл розноситься над храмом. Саме вийшла з нього процесія вірних з духовенством. Видно, хтось уже повідомив в палаті про приїзд місії з Риму, бо владичині конюхи поспішили з господарських будинків, щоб відібрati від візників римських гостей повози і коней. Інша прислуга кинулась стирати порохи з одягу і взуття тих, що прибули з далеких країн. Деякі вже запопадались біля поважніших персон, щоб їх тимчасово десь розмістити. Однаке, скриптор висловив бажання, щоб місія вступила найперше в святиню подякувати Господеві, що в Своїй доброті дозволив їм щасливо прибути до першого міста в краю, в якому важиться бій за владу над людськими серцями і душами.

Саме в цю хвилину процесія з владикою Атанасієм входила в святиню. Отець Йосиф долучився із своїм почтом до процесії і ввійшов у храм. Для достойніших осіб з місії і для самого отця Йосифа залишено порожні лавки спереду віттаря.

Отець Йосиф молився гаряче з очима, опущеними вниз. Наслухував, що діється довкруги, і кутками очей слідкував, як вірні товпляться, щоб його побачити. За хвилину святина наповнилася людьми, що павіта покинули базар. Що тутішні вибивалися на перше місце. Коли ж собі те місце вже вибороли, тоді на їх обличчя виступала глибока погорда до тих, що товпилися за ними, порушуючи повагу святині. Отець Йосиф пригадує, що при подібних нагодах таке діється скрізь — у Греції, в Римі і всюди. Цікавих назирається завжди у церквах на храмові свята більше, ніж побожних. З досвіду чав, що з того скупилица чесних людей, хамул і проворняків щоразу закрічить нагло якийсь розтібаний, розхристаний недотепа, якого в натовпі обчистили з монети. Такого невдаху юрба безжалісно відкидає позад себе геть, щоб своїм причинним криком не порушував спокою. Лазуряка ж, що обікрав близнього, десь у кутку навколошках, ніби моліться, перелічує придане на Службі Божій добро. Сміється в душі з тієї маси, що прогнала скривдженого. Може він і прийде, але може й ціколи не прийде висповідатися рівного гріха. Це залежить від того, доживе, чи не доживе віку в своїй небезпечній професії, яка погрожує йому втратою руки, ноги, ока або й голови. Сам себе він зовсім не вважає за злочинця. Запевняє, що він лише менше хитрий в обкраданні народу.

Скрипторів дивно, чому завжди під час процесії находитя його такі думки. Ловив себе завжди на гарячому і обіцяв собі поправу. Дивним дивом гріховна сторона людської душі цікавила його більше, ніж побожна й моральна.

— Бузувіре! — покарав себе і тепер лайкою. Сталося це в найбільш урочистій хвилині, коли владика впав навколошки перед віттарем. Вірні і собі припали головами до землі і завмерли в молитвах.

Коли владика підвісся і став благословляти вірних, що затихли в очікуванні ласки, настала нагода придивитися до нього більче. Несподівано прослизнула скрипторовою головою грішна і зневажлива для владики думка:

—«Це лише звичайний ремісник у своєму фаху».

Але друга думка спинила поквапний осуд:

— «Чому? З якої речі ображася, не пізнавши гаразд?!»

Відчував, що останні слова, хоч і сам їх виповів, не були його власними, але завченими. Його вчителі переконували його бути в житті скромним. Так повинен він учити інших. Так годилося говорити. Але насправді таке навчання не відповідало його найглибшим думкам.

— «Чому, — обурювався, — повинен я почувати себе в порівнянні з владикою навіть у власних думках меншевартним?! Спільнє завдання нас єднає, це правда, але зовсім не примушує залишати себе памисне позаду і не вибиватись на перше місце. Навпаки!»

По таких міркуваннях розгорнулись у ньому вже зовсім нестримно привабливі надії на власні, безконкуренційні успіхи в цій місії.

— «Владиці, очевидно, бракує глибокого знання, бо звідки ж йому його на цій глибокій півночі взяти? ! В цьому й причина, що він не вміє згуртувати коло себе вірних так, як повинен добрий пастир! Він, мабуть, засухо викладає їм Божу правду і не єміє натхнути сердце вірних справжньою Божою волею. Я, я стану для них правдивим поводатorem. Мури цієї святині не вмістять тоді натовпу, що запрагне моїх молитов перед Господом».

Дивився на владику збоку. Спокійно, вникливо. Але чим уважніше придивлявся, тим глибше його самовпевненість розвогчувалась, як сіль у задусі.

З першого погляду неприємно вражала його владичина борода, бо звік у Римі до виголених обличі духовенства і ставився до бородатої людини як до менш культурної. У відкритих обличчях відразу можна прочитати бистрість чи тупість думки. А за берodoю наче все закрите заслою.

Однаке, чим довше спинявся поглядом на владиці, тим більше зростало в ньому проти його волі деяке опесмілення. І зроджуvalась у затінках сумнів і блазка пошана.

В одному обличчі цієї людини добачував більше виразу думки, ніж у багатьох прочитаних у римській бібліотеці книжках. Трохи занепокоїло його те несподіване відкриття:

— «Чи справді існує невимудрувана з книг правда? І чи виявиться йому тепер несподівано? ..»

Вирішив покищо не вибиватись понад усіх, нехай краще це станеться непомітно, але послідовно і невмолимо. Нерозумно і необачно тепер гордовито вивищуватись самому, щоб потім каятьсь соромом.

Почав шептати «Отче наш», щоб Господь позбавив його потреби каяться, як позбавляє болю тих, хто його прославляє. Молився і почував на собі погляди вірних. Знав, що слова шептаної молитви на устах надають вигляду покірливості, якої вимагає маса, а головою жінки — підвальна кожної церкви.

Благовоние кадило заповіло архиерейську Службу Божу. Перед закриті царські врата довгими рядами виступили молоді диякони

у своїх дальматиках. На їх молоденьких, без заросту обличчях навіть переміну гралися спокій духа і радість молодості, без якого будь-відбитку життєвої бурі. Той їх вигляд гармонізував з янголами, нама-льованими на образі Благовіщення на протилежній стіні храму.

Вчений монах уперше від часу, як покинув Грецію, мав нагоду приглянутися до східної Богослужби. Стежив за кожним рухом духовенства коло вівтаря, бажаючи якнайскоріше пригадати собі обряд, до якого оце повертається.

Диякони нагадували ѹому Рим. Затиралося у дечім неприємне враження, що спочатку вдаряло його від бородатого православного духовенства. Народу в храм більше не напливало. Владика з'явився у царських вратах. Диякони заворушились у димі запашного кадила.

— Благословенне царство! — почав Богослужбу найстарший священик.

Отець Йосиф знову заглибився у молитві. Лише коли владика зaintонував одну з пісень, закортіло його знову пометикувати на тему владики:

— «У нього, безперечно, м'який і чистий голос. Такий обіцяє половину успіху, якщо людина не закопус своєго таланту в землю, але вміє вжити його для побільшення Господньої слави».

Молитвам духовенства відповідала маса вірних сміливо і довірливо. Нав'язувався контакт. Святина переносила смертників в надземну благість. Монах глянув на вірних, і очі його спинились у лівій частині храму, де оздобним кругом молилися найпішніше зодягнені жінки.

Погляд монаха спочив на якусь мить на одній з них і притиснув відскочив, кіби злякавши. Сторопів. Знову повернувся до неї і притисився жагуче, нестримно.

Жінка теж відчула сильний струм, що плив у її сторону від очей, бо залишилась поглядом при ньому злякано, але притульна і підвладна.

Мигнув уявою, гостро, як блискавиця, давній спомин і про різав заслону, що її уткали довгі роки монашого життя. Розкрилось бласне самотнія, як безкінечне пустыннє, по якому забігала сполохана появою цієї жінки пам'ять. Шукала потужним зусиллям, щоб відтворити її з минулого.

Це було давно, дуже давно. Риси затиралися так, що важко було ствердити, скільки в спогаді про таку жінку власного бажання, а скільки дійсності. Безрадію третмів перед загадкою, що могутньо опанувала його серце. Боляче відчужувало свою сполоханість ще й з тієї причини, що ні в чому його пізнання тута не подібна до колишньої з часу, як любила його Лікерія...

Тепер народжувалася в його житті нова дія, і може тому така тривога, якої не розуміє. Це непокоїло його непомалу.

Дія вже йде, а перед нею, — він прочував трагедію, що може з цього виникнути, — стільки невпорядкованих і непродуманих до самого dna проблем. Його думка запізнюючись навмисне, ніби прикова на давнім, не бажає відстати від порогів сучасної свідомості. У рідині власної істоти, хоч вона й просякла книжною мудрістю, ні одна з тих нових, ще не зовсім народжених думок, не наважується еистувати вперед і розпочати новий глупд життя.

Нелегко оживити пустыннє новими добрими думками. Воно заростає старим бур'яном з несподіваного самосіву. Тим часом здри-

гаєшся перед привидами минулого. Колись вони були, колись вони жили і рішали про зміст і ціль життя, про бути, чи не бути! І тепер здається, що носять у собі невідхильність долі. У безмастому безумстві кам'яні людина перед ними, як Лотова жінка перед незрозумілім, величним і жахливим.

Отець Йосиф поринає в минуле і позаминуле. Одначе, не може пригадати, звідки знає цю жінку і чому так прагне до неї.

Ще намагається опанувати свої почуття, але водночас свідомий сторопіння, яке повертається і погрожує поглинути його, коли далі буде дивитися на цю жінку.

Сторопіння — це велика небезпека для людини, вже хоч би тим, що воно неповоруше і грізне, нічого не розв'язує, ні про що не рішає і статичне в передчуванні лиха. Взяло воно свій початок ось від чого:

Могла бути тисяча людей у святині. Монахову уяву прикувало одне тільки обличчя, що вибивалось з присмерку. І саме тому, що намагався його відкинути геть від себе і забути, воно вперто поверталось у пам'яті. Сміливе тому, що дійсне і що очі душі не мають повік...

Отець Йосиф шукав рятунку в молитві. Хоча й щиро, та не повелось йому це. Не міг також відійти в тиші, у лікувальниці самотину, бо ще не кінчилася Богослужба.

Там молилася жінка з обличчям Мадонни.

Байдужніло і меркло все довкруги цього обличчя. Воно переважно опановувало оточення.

Спостеріг, як спохваляю втікають від нього її очі. Але й повертаються щораз більш перелякані.

Благав Господньої помочі. Похилив голову на руки і тримав її, як чужу. Свідомий того, що за кожним його рухом слідкують вірні, перемагав себе рештками сил, щоб не дивитися далі в її сторону.

Згущеними акордами злітали молитви до склепіння храму. Монах не встигав за пими, жадібно вслуханий у давні, далекі й приголомшливи, позаістотні звуки.

Але намагався. Ві'яленим у віддалі поглядом чекав і прислухався. Земні почуття привертали його до притомності. Хоч з трудом, пав'язав розмову з Богом. Саме скінчилася Богослужба. Наважився поглянути в сторону жінки, що зробила на цього таке сильне враження.

Її вже не було!

Стало легше, як потонельникові, що зачерпнув повітря.

IV

На пишному обіді у владики Атанасія Круцецького о. Йосиф запізнається з найвищими достойниками католицької та унійної акції. Між значими і стачиними особами шляхецькою та міщанського стану зустрічає свою земляка. Чому врізується на ім'я люба розмова про рідний край? Чому не складається, як цього можна було чекати, його розмова з владикою Атанасієм?

По Богослужбі повели римських гостей окремими дверми, захристією на двір, щоб, перевтомленихдалекою дорогою, погостили й примістти осібно від інших святкових гостей. За ними головними дверима рушила й собі з церкви маса вірних, Підстерегла їх, оточувала здалека, підходила несміливо, але щораз ближче. Пильно до них пришивлялась, немовби з їх виду бажала пізнати причину їх приуття.

Довкруги церкви клекотіло від голосних молитов і нагальних благань прошаків, шуміло від співів лірників, ляцжало від свисту та крику дітвори, гуділо від бубнів, приголомшувало від сопілок, скрипок, труб та інших музичних інструментів. Кипів і вирував і вертівся той різнобарвний базар на церковному майдані, як велетенський рій бджіл.

Там викрикував швець, прихвалючи свої чоботи, полуботки і сап'янці. В іншому місці розсівся зі своїми горшками, мисами та макітрами гончар, раз-у-раз проганяючи від воза докучливих баб, бо надто вже вистукували йому пальцями по товарі. Поміж діжами, бочками та коновками, як цар на престолі, розсівся на здоровенному барилі бондар і відгризався, як той пес, коли покупці шпигали його за якість або за високу ціну товару. Ще в іншому місці широкоплечий повнобедра, замашиста і зроду собі здорована м'ясарка розтаборилася зі своєю кухнею. У неї на столі гарячі ковбаси і сало на два, а то й на три цалі завтрубшки. Там, як кульгавий Гефайст по пеклу, товкся в свої кузні коваль, завдаючи найбільшого гаму ярмаркові. Було весело, було жвано, радісно, людно. Статечні купці повідкривали віконниці і продавали товар у власних хатах і крамницях.

Однаке, весь той гармидер, крик і гуркіт не перешкоджав чиленному духовенству спокійно сповідати вірних, відправляти Богослужби, панахиди і акафісти.

Римських гостей прийнято окремо ї визначено для них квати-

ри, щоб раніше від інших гостей могли вигідно відпочити по трудах далекої подорожі.

Коли отець Йосиф залишився сам у своїй кімнатці, відчув якесь тугу коло серця. Далекий шум людського моря нагадував йому багато дечого з його власного життя.

Скільки цього життя прогуло в його памяті?! А шуму його рідного Егейського моря не зуміло заглушити! Придавлено щемить воно в ньому далеко за обріями інших спогадів і переживань. Деколи здається, що цей шум дальший, ніж його може принести пам'ять...

А тепер?..

Знову прилинув той шум до нього. Пестить його думками легкими, як соц. Тепло літа вливається вікном у кімнату. Любо сповидає воно тіло і настроює душу на забуті мелодії. Одна мелодія бринить ледве відчутно, але вперто, бо криє в собі спомин з минулого, несповненого щастя.

Отець Йосиф укладається на м'якій постелі, щоб не сполошити тієї розкішної мелодії. З нею засинає.

Спав цілий вечір і піч до пізнього ранку. Прокинувся, коли сонце високо вже піднялося було на небі. Його люди збудились зо сну раніше за цього і повідомили, що незабаром покличуть його на обід, на який запрошено багато місцевих і позамісцевих значних осіб шляхетського та духовного стану, грецького і римського обряду, польського і українського роду.

Розповілі йому, що з нагоди храмового свята і великого з'їзду вченых людей відбудеться за звичаєм, що його завели велиможі і магнати, великий диспут на релігійні теми, на якому представники обох таборів зможуть вільно висловити свої погляди і думки.

Монах подумав, що це вияв великої прихильності до православних, коли запрошують їх на диспут. З еретиками в такі диспути не входить ніхто!...

Владика бажав, щоб диспут відбувся у найбільш приязнім тоні, та щоб при спільній трапезі не лише розв'язались язики, але й злагодилися серці; щоб люди одного народу зблизилися й побачили, що католики, то їхні правдиві брати і приятелі:

— Щоб вівці, які досі блукали далеко від стада і думали, що їхні браття во Христі — то їхні вороги, вовки або й самі чорти в людській подобі, — пізнали, нарешті, правду!...

Незабаром у келії скриптора з'явився старани зодягнений і зблайливо виголений та причісаній монах езуїтської колегії у Ярославі, отець провіцій Бенедикт гербу Новина Скоморовський. Він повідомив, що прийшов з власної спонуки, запіканений приїздом місіонаря зі святого міста; що вважає за свій обов'язок послужити необізнаному з терепом братові і що справа унії — це сердечна справа езуїтів і всяка поміч щодо неї мусить зустрінутися тільки з радістю всіх добрих синів католицької церкви і Речі Посполитої Польської. Він теж потвердив, що сьогодні має відбутися диспут з православними і прохав, щоб скриптор порадою і досвідом, своїм глибоким знанням, яке здобув у папській бібліотеці, допоміг успіхові корисної справи. При цьому звернув увагу гостеві на те, що обидві сторони вже вигостили собі уми в диспушах, і ворога не слід легковажити, тич більше, що він прив'язаний до свого обряду не розумом, а серцем.

Отець Бенедикт був також ректором високої езуїтської школи в Ярославі, а тому брав участь у різних диспушах і мав у тім напрямі

чималий досвід. З виразним невдоволенням вияснив він отцеві Йосифові, що православні ієархи з якогось часу виминають усікі диспути, посилаючись на те, що не користуються такою самою свободою слова, як католики.

Мало того! Православні домагаються такого самого рівного слова і прав у сеймі і в народі. Кажуть, що воліють терпіти насильство, ніж насильству допомагати у нерівній боротьбі в диспутах.

І хоч архипастир Атанасій у своєму великому вирозумінні за-безпечив їм і вільність і лагідність і свободу в дискусії, не всі з запро-шених з'явилися. Однаке, це ані не збентежило, ані не розгірнуло його. Був він довголітнім педагогом і виявив великі прикмети свою незвичайного духа. Звик до сльотів і до посухи, що нищили його за-сіві, — то й не запалювався успіхами, але й не зневірювався пер-шими невдачами.

Ректор щиро подивляв владику. Це виходило теж з його даль-шої мови:

— Віра владики — це справжня Божа ласка, що пливе, як по-вінь рікою, і не вміщається у власних берегах. Вона нестримно рве скелі недовір'я і ломить перешкоди, які натрапляє по дорозі до здійс-нення великих і святих задумів. Про те, що владика — людина не з миру цього, свідчить, що управу своїх владичих маєтків передав сво-му братові Станиславові Крупецькому, а сам цілком віддався лишень справі святої унії.

З коридору дійшов до розмовців гострий дзенькіт шаблюки й відгук кроків людини, очевидно, самовпевненої. Отець ректор підвівся на відомін цих згуків зі свого місця, відхилив двері кімнати навстіж і показав скрипторові широковусого шляхтича. Той здалеку ще усмі-хався і, вимахуючи довгими руками, кричав до них на весь голос, аж луна йшла довгим коридором:

— Саме вибирався я до вас, отче Йосифе, з проханням від моого брата, щоб ви зволили поспішити і разом з ним могли ввійти до ві-тальні.

Отець Йосиф підвівся також зі свого місця, привітався з шля-хтичем, і вони втрійку пішли. Поки йшли коридором, шляхетний пан Станислав розповідав, хто зі запрошених гостей прибув, а хто від-мовився; хто, хоч і непрошений, несподівано з'явився разом із запро-шеними.

Приїхав, — казав він, — аж зі Львова пан Яцко Боїм, родом з вірменів, славний на всю околицю лікар. Разом із ним прибув ві-домий на все русько-галицьке воєводство купець Дмитро Корнякт, грецької віри, особа визначна, вплівова і головне — чи не найбагат-ша в цілому тутешньому товаристві. Не знати, чи привели його сюди торгівельні справи, чи охота приглянутися новим порядкам, що на-стали після того, як король призначив уніяцького, а не, як досі від віків бувало, православного єпископа.

Прибув також славний сяніцький заводіяка Збишко Росінський, завжди готовий до воєнних послуг владиці. А найбільшою несподі-ванкою для всіх було те, що приїхав православний монах Варлаам Броунівський, визначний схизматицький учений на всю Перемиську землю, чоловік завзятого і безстрашного серця.

Пан Станислав зайшов по дорозі до однієї з кімнат і по хвилині вийшов з владицю. Всі разом сходили до заль, де було гамірно від переливу гостей.

Вступалася їм з дороги шляхта, а там, де їх ще не побачили, окликами промоцювали ім дорогу брат владики і отець ректор. Цьому останньому вступалися з дороги головним чином жовтодзьобі каштеляничі, підкаштеляничі і дрібніша ціляхетська молодь, яка нещодавно покинула ярославську колегію і добре ще тямила березову кашу, що нею її годовано в бурсі.

У головній залі владика з ректором і скриптором підійшли до дуже поважної духовної особи, що саме ввійшла в товаристві кількох прелатів римського обряду. З шанобливої поведінки гостей здогадався отець Йосиф, що це мусить бути перемиський латинський архиєпископ Станислав Сіцінський, той, що за його принucoю Атанасія Крупецького призначено на першого унітського єпископа у Перемишлі.

Отець ректор, улесливо всміхаючись, заметувався:

— Ексцеленці! Дозвольте римському гостеві виявити вам при цій нагоді, як батькові і архипастиреві, свою синівську віданість, послух і вірність. Лише вчора зміг він прибути в Перемишль і тому не встиг ще виконати цього обов'язку ані у відношенні до вашої світлої особи, ані щодо владики Атанасія.

Звертаючись до отця Йосифа, отець провінціял провадив далі:

— Заступник Святішого Отця на Перемиській землі, наш найдорожчий духовний зверхник архиєпископ Станислав не повинен вам бути зовсім чужим, отче місіонаре...

Отець Йосиф низько похилив голову. Він живо визнав, що про особу архиєпископа Сіцінського багато чув ще в Римі, особливо від часу, коли вирішив їхати на місію, Святіший Отець передав для обох владик своє благословення і листи, які още він особисто вручав.

Тут отець Йосиф сягнув рукою за рясу на грудях і видобув звідтіль опечатані листи, які передав обом владикам у руки.

Усі четири стали оподалік інших гостей, що й без цього трималися з пошаною остоною, щоб не перешкоджати їх розмові.

Постаті владик своїм виглядом, одяgom і фізичною поставою імпозантно вирізнялися з-поміж усього товариства.

Передусім пояза архиєпископа Станислава вразила отця Йосифа. Цей достойник вирізнявся вже самим своїм високим зростом. Був трохи худорлявий, із лицем білявим і спокійним. Високе й гладке чоло, гостро зарисований ніс і трохи запалі щоки, — все це викликало враження людини скорих і зухвалих рішень. Нагадував орла, сміливого, хижого. Посилювали це враження ще й подовгасті, затиснені уста із застиглим на них, старанно вилуканим для буденної вжитку усміхом та великі, невиразного кольору, очі. Кожний рух цього достойника, — а було іх у нього небагато, — доцільний, розмірений, висловлював тільки те, чого він бажав.

Отець Йосиф піддавався цій владній силі й смирнів, слухаючи вказівок уважно і з пошаною. Трохи його бентежило, що архиєрей латинської церкви у захопленні темою унійної праці, здавалось, не запримічував його ж власної наполегливості і уважливості. Ніби не помітив, яке багаття розпалilosь у серці отця Йосифа до цієї справи. Він просто говорив лишенъ до теми, а не до нього:

— На перший раз диспут не сміє зачіпати найбільш дразливих питань. Наша мета: прагнути до поєднання, а не до полемічної перемоги. Такий модус процеденди ми устійнили спільно з владикою Атанасієм по зрілій надумі, і цього нам треба триматися. Нас, духовних

зверхників, не повинно бути на цій дискусії. Принаймні, ми не повинні в ній забирати слово, хоч би нам деколи й здавалось, що треба допомогти. Так само й наш римський гость повинен лишень прислухатися до промов, щоб не сказати щось невмісне, бо, зрозуміло, він ще не у всьому зорієнтований. Диспут може кінчитися так чи інакше — і це неважче. Зате важніша справа місія, і вона мусить покінчитися успіхом.

По тих словах достойники обох обрядів віддалися, залишаючи отця Йосифа з отцем Бенедиктом. Цей останній почав знайомити римського гостя з умовинами терену і відкривати йому яскравими образами, як стоять справи католицької акції в Перемиській землі і в цілій Польщі.

Він хвалив апостольську ревність Його Милости короля Жигмонта. Зазначав, що королівська скарбниця не щадить на ту ціль грошей, хоч загалом відомо, що в ній гроща на інші державні потреби небагато. Ale й римський папа оцінив вагу унії і дозволяє на її поширення брати деяку частину з так званого «Петрового гроша». I корона і тяра в одному згідні: унія повинна стати тим даундним мостом, яким православні мусять перейти в лоно однієї соборної католицької церкви. Наперед кармазини і фioletети, потім уся сіра шляхетська маса, а за ними цілій посполитий україно-руський люд. Так легко затряться різниця між синами однієї матері Польщі на славу римського архіпастира і польського короля...

Римський місіонар, бажаючи звернути дещо уваги й на роль своєї особи, кинув запит:

— А чи не викличе це якої кривавої авантюри, коли в цій делікатній справі надто гаряче приайдеться перетягти пастиря, шляхту і діліти та порівнювати посполитий люд? ..

— Бажанням нашим, — відповір отець провінціял, знизуючи плечима на знак, що не буде іншої ради, коли б сталося небажане, — щоб усе відбулося тихо і лагідно, згідно з законом християнської любові. Алеж не можемо в справах віри втікати від небезпеки тоді, коли важаться справи ваги вищої, як кров і життя... Бажаємо користуватися всіма педагогічними засобами, але й не відкидаємо гостріших способів Людовика Мадярського чи Казимира Польського.

На цьому місці отець ректор зробив реторичну зупинку, слідкуючи за враженням, яке роблять його слова на слухача. Задоволений з свого успіху, запалювався щораз більше:

— Від часів святішого отця папи Урбана V до перестарілих у дечому метод навертання схизматиків і дисидентів огнем і мечем долучаються тепер новітні засоби, а саме — живе слово і живий приклад новітніх апостолів монаших чинів отців францісканів і езуїтів.

Щойно тепер вразила отця Йосифа інтонація голосу і трохи заяскраво підкresлювана ревність співрозмовника. При цьому отець ректор не забував також за те, щоб підкresлити свою скромність. Це спостереження сковав отець Йосиф глибоко в душі. Вирішив у цій далекій чужині поступати обережно, особливо з приятелями, щоб гарантувати собі найбільший успіх.

— Так, так! — підтверджував отець Бенедикт свої слова, хоч отець Йосиф їх не заперечував. — Гаряча проповідь і жертвенна віра таких місіонарів, як ви, високодостойний гостю, може і мусить доконче зламати опір усякого дисидентського духа там, де вогонь і меч виявилися немічними.

Отець Йосиф не показав по собі, що останні речі отця Бенедикта йому сподобалися. Розумів, що отець ректор хотів йому підкандити, і то не даремно. А проте, хотів відплатити ввічливістю за ввічливість. Нахилив обличчя в його сторону. Отець ректор був дуже радий, що так добре потрапив у властивий тон. Шукав дальших струн в серці римського гостя, бо ж різно буває в світі, і всюди треба мати приятеля, особливо, коли це мало коштує.

— На цьому терені, — зауважив отець Йосиф, — найбільш важне те, що світська влада сприяє нашій святій справі. Слухно за святим Августіном повторює ваш незрівнянний Петро Скарга, що більше значить один вирок світського короля, ніж сто проповідей і писань духовенства. Та не вільно відкидати засобу допорученого папою Урбаном V. У цьому, беззаперечно, ваша слушність, отче Бенедикте. Та що ви зробите, щоб утримати свої місійні успіхи? Царство схизми, підпомогане сатаною, знайшло свій безпечний захист у недоступнім для нашого слова і меча царстві півмісяця.

— Будемо вдаряти в нього об'їзою дорогою через русько-українські і волоські землі...

— Маєте вже в цьому напрямі які успіхи?

— Слабі.

— Чому?

— Ше не дозкушив я цей твердий горіх. Покищо бачимо, що тонемо в калюжі, яку самі розбовтали, сподіваючись, що в зударі протилежних сил і перехресних вогнів легко з бездоріжжя виводити приголомщені й зачмарені народи. Переконалися, що розведене нами болото покищо вибризкує понад наші голові, і ми не можемо впоратися самі з собою. А за той час риба, на яку ми наставили сіті, втікає. Розвалюючи інші церкви, на жаль, ми розвалюємо і свою. Проникливий наступ різних сект, що поширюються найбільше на теренах, де ми починаємо бити схизму, відбирає нам увесь початковий патос. Важка задуха, яка повинна обезвладнювати тільки тих, кого ми хочемо здобути, обезвладнє також і нас. А може насправді так, що ширить більше зла між нами, ніж між ними... Мешканцеві аду легко відштовхнути від нас народи, що іх хочуть приєднати до нас наші місіонарі.

Монах уважно слухав ці слова. Здавав собі ясно справу з труднощів завдання. Але не позбувався віри в свої сили. Навпаки, порівнюючи, думав, що саме його роля лише починається. Тимчасом співрозмовець його пустився у спомини:

— Полум'яне слово великих проповідників натрапляло на піскову пустиню серць, в якій усе від надміру палу попеліло або в багністих випарах зогнівало. І в однім і в другім випадку не могло горіти справжнім вогнем віри. Поміж тих умовин їх жертва ставала самітною на велелюднім роздоріжжі. Треба було знову й знову розпочинати все з початку. Треба було конати запалові від спраги перед води і гинути з холоду серед гарячого літа. Такими неприступними, такими холодними, такими недовірливими ставали ті люди, що ми іх хотіли навернути, на вид того всього, що в нас діялося і що ми задумували поширити поміж ними.

— Треба було порозумітися наперед з іх верхівкою!! — зауважив отець Йосиф.

— Не занедбали ми й цього, та вийшло найгірше, що могло статися. Зла тактика вганялася за вівцями проти волі іх пастыря.

Така тактика добра тільки для вовка, якому ні про що більше не йдеться, як лише про те, щоб ухопити одну вівцю. Але ще більш недоцільно намагатися перемовити на свій бік самих пастирів без стада. Треба, хоч як це важко, старатися перетягти і одних і других одночасно.

— І що сталося? — кинув нагле запитання отець Йосиф.

— Сталось те! — живо кінчив думку отець ректор. — Вівці оглянулися, що їхні пастирі їх покинули, що хотіли їх заманити до іншої обори, і майже поголовно повивткали. Гра стала відкрита. Багато кісток, які в інтересі великої гри добре було б ще довгий час тримати в запасі, треба було передчасно кинути на стіл. А це передчасно відкрило деякі наші наміри, — в нашому розумінні зовсім добри, а в розумінні схизматицької маси кривдливі. У наслідок цього розгрівся бій далеко кривавіший від того, який був би йшов фронтовою атакою.

Скрипторові очі засвітилися таємною радістю:

— Заслуга тих, що керують таким боєм, тим виразиша!..

— Але не за життя! Такий бій вимагає жертв від обох сторін, що змагаються! Такий бій вимагає особистої відваги й жертви. Думаете, що ні?

Тут ректор став вираховувати прізвища тих духовних і світських осіб, що заплатили життям за це змагання. Він скінчив з виразом явного незадоволення:

— У тім то ѿ справа, що кров кліче кров. Помста зикликає дальшу помсту, рух перелицьовується в їдкий фермент, сама ж правда тоне в хаосі. Тим часом і ворог і приятель починають вірити, що спасіння відкриває небеса всім, хто тільки товplitться до котрогось з обох із вірою.

Отець Бенедикт зітхнув:

— Дивними стежками йдуть Божі задуми. Вони здаються нам інколи такими простими, і в той час, коли вимагають від нас найбільшого зусилля і жертв!.. Блукамо в темряві, сліпі в сонці, безрадні серед лябірінту гірських доріг, ще більше безрадні на роздоріжжях рівнин!..

— Dobрий стратег, — перебив йому отець Йосиф, — визначає собі заздалегідь пляни, щоб не перечвалати, не згубити властивої цілі і самому не згубитися в терені!..

Ректор усміхнувся з гіркоті, що напливла на його товсті губи. На вибалушкуватих його очах завис нерухомий, ніби блашаний відблиск. Під його злегка згорбленим носом грана червово риска незадоволення і образі:

— А ваша всесенсість думають, що ми тут можемо хоч один крок ступити без заздалегідь продуманого і аж до дрібниць розробленого пляну?..

— Не ображайтесь! — задобрююче поклав отець скриптор свою кістляву руку на пухеньку ручку отця ректора. — Ale таке виходить.

— По чому думаете?

— Мені здається, що ви забагато вгнянете по далеких теренах, замість помалі брати найближчі. Тим часом ці найближчі, ось як Перемишль, Львів, Мукачів, залишаються православними твердинями на залах передніх сторож католицизму.

Розмова мусіла урватися, бо гостей розводили на місця по залах.

Отця Йосифа посадили в товаристві отця ректора і недалеко владики Атанасія.

По залях вешталася численна прислуга. В усій її поведінці, в способі накривання столів, подавання потрав і в самих потравах можна було пізнати нові звичаї, запесені королевою Боною. Свідомі справи не дивувались цьому, знаючи, що уніятський єпископ довгий час пробував на королівському дворі, як учитель королевича, і що в признанні його заслуг як принцевого подагра дісталась йому мітра владичого престолу в Перешиблі.

Король Жигмонт вірив, що тільки отець Крупецький відповість як слід важкому завданню приєднання православної шляхти, що жила на межі Малопольщі і Русі, до єдиної католицької церкви, з єдним голосом — папою римським на чолі. Король вірив, що таким тільки способом переробить граничну шляхту на справжніх, добрих синів однієї вітчизни Польщі.

Владика підвівся зі свого місця і відправив передобідню молитву. Загаз же після молитви прислуга почала подавати до столу. Гамір зріл при цьому до такої міри, що тільки найближчі сусіди за столом могли розуміти один одного в розмові. Кілька кімнат заповнили гості по берегам. Не вистачило столового посуду, ані місця для всіх, іщо з'їхались на свято.

Сірячки терпеливо чекали своєї черги в дальших кімнатах, увіхаючись сюди й туди, щоб хоч що захопити зі слів достойників, або з подаваного питва чи іжі. Були вибачливі, бо й звикли сідати на сількім кінці, щасливі, коли дома матимуть чим величатися, що були в гостях і засідали з архієпископами, єпископами, воєводами і каштелянами.

У кімнаті достойників, де сиділи обидва архиереї, скриптор та отець Бенедикт, столи вгинались від золота та срібла і блищали від кришталів та іншого дорогоного посуду, що його спроваджувано зі Західу і з Півдня і з Леванту.

Отцю Йосифові було приємно, що відзначили його особу, давши місце недалеко владики. Він уважно слідкував за ходою розмов, що провадились латинською, старослов'янською і польською мовами. Найтяжче приходилось йому з польською мовою, якої він не вчився. Напружував слух, щоб розуміти все доладу. Гості старалися говорити до нього по латині. Запримітив, що задаються й пробують говорити високим стилем.

Він сам чекав нагоди, щоб встрянути з владикою в довшу розмову. З дотеперішньої поведінки владики вирозумував собі, що владика неговорікий. Тому тяжко було вхопити його духове обличчя. Подовгасте лице зраджувало нахил до контемпляції, до роздумувань над неземським і позаземним життям. Суворі й гострі риси його обличчя злагіднювали де в чому довга, патріархальна борода. Владика був у силі віку. Мав щось із сорок літ. Силою очей не надуживав, очевидччики розуміючи, що могла вона бентежити кожного, хто з ним зустрічався.

Ці очі ховалися у християнську покору і скромність, як добра сторожа ховає свою зброю у тінь, тримаючи її весь час напоготові. Уста були лагідні.

Отець Йосиф визнав за велику для себе честь, коли владика висловив подяку остергонському архієпископові за поміч, що той йому дав, виєднуючи в римського папи відрядження місії.

— Радію, цілім серцем радію, що бачу вас і ваших помічників у себе. Думаю, що сама праця нас зблизить і допоможе краще один одного пізнати і зрозуміти. — За привітними словами, що гармонізували з лагідним укладом владичих уст, прочував скриптор ту стриманість, що нею владика відгороджувався від усього посполитого. В кожному разі, вона не давала згоди на якусь ближчу фратернізацію. Щораз дужче хотів побороти в собі наростаючу несміливість у відношенні до владики, але це йому не вдавалось.

— Дуже радій, що можу своїми силами допомогти великій справі під вашою вмілою рукою, владико! — відповів скриптор. Але не відчув внутрішнього задоволення з такої відповіді. Про себе ж подумав:

— «Нема ще потрібного тепла між нами...»

Після такого ствердження ставав чимраз більш неспокійним. Розглядав причини і дошукувався іх у зовнішньому вигляді владики.

— «Протилежність до образів Господа нашого Ісуса Христа» — думав далі над рисами обличчя владики. — Майже всі мистці згідно мають Спасителя нашого з гострою, енергійною лінією уст із смутком у виразі сумирних очей. Такі обличчя полоняють своїм спокоєм, а очі своєю ласкою заспокоюють потомлених і покалічених життям. Обличчя ж владики, навпаки, збільшує неспокій і тривогу.»

— Як почував себе в здоровій Найсвятіший Отець? — розпочав по хвилині перервану розмову владика.

Скриптор повернув до рівноваги:

— «Правда, з цього треба було мені й починати,» — подумав знову про себе. А до владики:

— Тепер Святіший Отець працює більше, ніж колинебудь. Прикладає велику вагу до вашої унійної праці, владико, і тремтить за її успіх. Але я думаю, що побоювання Святішого Отця неслушні.

Уста владики осінів усміх прікого збентеження, з якого чуйний грек вичитав невдоволення. Щоб у цьому споетереженні впевнитись, крадьки намагався зловити вираз очей владики, Але вже було запізно.

«Треба постійно слідкувати тільки за очима владики, а не за устами, — подумав. — Тільки його очі зраджують його думки, а ніколи уста. Дарма, що уста говорять, а очі мовчать...»

Владика по хвилині надуми продовжував свою мову:

— Тривоги Апостольського Престолу і воля мого Наймилостівішого Пана і Короля завжди будуть слухні, поки ревність наша не відповідатиме завданням нашим і їх сподіванням, які на нас покладають.

Уста владики виповіли ці слова лагідно, але очі гляділи суворо.

Погляд отця Йосифа завис між тими устами і очима в непевності, на котрому з них йому б спиратися у дальшій розмові. Нарешті вирішив, що сьогодні він утомлений дорогою і не може втриматися на певній висоті в дискусії.

Владика додавив перевтому римського місіонаря, а тому залишив його власним думкам, і звернувся знову до латинського архієпископа.

Отець Йосиф почав мовчки приглядатися іншим гостям, що сиділи недалеко від нього при столі. Але теж не напружуваю своєї ува-

ги, щоб утривалити собі їхні обличчя, або схопити їх унутрішню силу.

Навпроти цього сидів гість, одяг якого відбивав своїм багатством, а лице викликало приятнє враження ніби родинного воїнища і заслуговувало на довір'я.

Бувають люди, яких сама зовнішня поява викликає до себе співчуття і, хоч ще не сказали ні слова і може не скажуть їх багато, вважають їх за приятелів і вірять, що їхні вчинки не можуть бути нечесні і непідні.

Не маючи змоги дізнатися, хто це, скриптор звернувся до отця ректора з проханням, щоб він познайомив його з гостем, що навпроти. А цей любив завжди і всім послужити:

— Цей гість, що навпроти? — спитав задля певності ще раз. — Прошу, прошу! Нехай Рим заключить знайомство з Атенами. Хоч, щоправда, всесенсійший отче Йосифе, ваше прізвище зраджує також клімат Акрополісу. Будьте знайомі!

У цьому місці отець ректор звернувся до найближчих сусідів при столі:

— Гостя з Риму знаємо всі, зате він не знає нікого, крім владик і мене. Отож, достойний отче Йосифе, ваш сусід, що сидить навпроти вас. Це — знатний із найзнатніших патріціїв города Льва, шляхетний пан Дмитро Корнякт. Його батьки прославились колись у своїй батьківщині в боротьбі з невірними і мусіли потім шукати захисту в пашій Речі Посполитій. Іх край попав у ярмо бісурменів, А біля нього благодородний і можний пан Винницький Теодор, якого не можна змішувати з його родичем того самого прізвища і імені, вульго знаним Федорком. Ale того тут сьогодні немає, бо вибрався десь із своїми вояками у пошуках за бескидниками, що непокоють шляхетську братію у Самбірщині. Та він для нас не важкий. Зате пан Теодор Винницький має великий вплив на всю довколишню православну шляхту, і це треба нам завжди мати на увазі.

Останнє речення сказав отець ректор майже пошепки. Потім голсно звернувся до дальших сусідів:

— Дозвольте, панове, браття і ви, отче Йосифе! Зараз коло вельможного пана Винницького благородний пан Татомир, а далі отець канцлер Добрянський, якого рід і побожні вчинки широко знані в місті Сяноці і в околиці. За отцем канцлером один з найповажніших перемиських міщан — купець Сидір Маланій. Цей у своїх далеких подорожах до Криму і Москви, а навіть у Персію, тримас спілку зі шляхетним паном Дмитром Корняктом, за посередництвом якого дістає найкращі південні фрукти, перські килими, московські шуби, турецькі шовки і дорогоцінне каміння. Вони дуже добрі приятели з паном Теодором Винницьким. Немає між православними благородними і православними міщанами тієї запеклої ненависті і гризni, що панує між католицькою шляхтою і міщанами.

Отець ректор зупинився ще на кількох особах, що сиділи коло стола, а далі прислуга принесла йому бажанта перед ніс і тим поклала край його ввічливості і ельоквенції.

З цього скористались отець Йосиф і Корнякт. Нахилючись щораз близче один до одного, завели розмову, забуваючи за стіл і за інших гостей. Думками перенеслись до старих Атен, з яких вийшов рід Корнякта, ще як Атени пишалися своєю славою, а самі греки жили в добрій злагоді поміж собою. Коли ж на них почала вали-

тись велика небезпека з боку бісурменів, замість скупчитися ще більше, почали сваритись і кидати взаємні обвинувачення. Це ослалило їх, і вони не витримали напору невірних. Тоді турки здобули Візантію і собор Святої Софії повернули на мечет.

Корнякт з рискою тути в очах слухав смутної сповіді ватиканського монаха про те, як упала слава Греції, як у руїни поклалась старі й нові будівлі у батьківщині Гомера і Фідія. Це були укохані Аtenи, де порт Пірей двигав на своїм хребті десятки своїх і чужих торгівельних і воєнних кораблів. Там тепер рибалки плавають на своїх крихких лушпинах і коротають нуждене життя у мізерних ділянках біля пощерблених пристаневих споруд.

Нитка обопільної симпатії наїзувалася між двома греками:

— Шо залишилося нам з нашої батьківщини? — питали один в одного.

— Спомин!

— Лише спомин!...

— Самий спомин не огріє ні тіла, ні душі...

— Дорогий спомин!

— Дорогий, як спомин про любку, що її любилося понад усе в житті.

— Ще віра! Віра нам залишилася.

— Віра!

— Віра, що дає гарантію вічності!

— Яка, яка віра?

— Віра та, що в нас самих, що сильніша за нас, що струменем плине у нас від предків наших.

— Ви — еретик!

— Ні! Православний!

— Ах! Господи, з'єднай нашу віру!...

— Ах! Господи, з'єднай нас в одну силу!

— Так! Так!

Але розмова урвалася, і добре, що прикий дисонанс, який врівнявся несподівано в розмову двох земляків, перервало ціле товариство, що ралтом підвелося зі своїх місць.

Це владика постав зі свого місця і почав пообідню молитву. По молитві заповів, що завтішнього дня відбудеться прилюдний диспут між найкращими полемістами католицького і православного таборів і попросив усіх поважніших і статечніх людей доброї волі взяти участь і прислухатися до слів диспутантів. Після цього владика поспішив ватиканського достойника, чи бажає залишитися разом з іншими гостями далі при столі, чи може хоче вже спочити.

Отець Йосиф скористав з нагоди і пішов разом з владикою у його хороми. Так само залишив товариство латинський єпископ.

Обід продовжувався далі. Саме тепер, по відході найвизначніших представників духовенства, решта товариства думала найкраще використати час дозвілля.

Лише тепер груди зітхнули вільніше, голосові струни настроїлись, а язики порозізувалися на повну губу, що, як відомо, оживають у міру спожитого трупку і замовкають, коли його вжито надміру.

Тепер настав час на критику подаваних страв. Одним припала до вподоби, а іншим зовсім не сподобалася італійська кухня з кальфіорами, салатою та іншою зеленою до м'яса з галяретками і конфектами на додачу. Незвична до такої інші шляхетська братія,

поки не сіріло й у головах, перебирала пальцями присмаки. Коли ніхто не дивився, злодійкувато тягнула дактилі, бо ті їй смакували. Цямкали язиками, аж гомін ішов кімнатами. А ті, яких і дактилі не могли знадити до італійської кухні, забували за великопанський церемоніял, давали безсоромно драла з кімнати вельмож і напихалися досхочу різним м'ясивом у кімнатах, де так звані «мінорес генціюм» під доброю охотою розпирали ліктими своїх сусідів.

Там старим звичаєм подавали, хоч і у звичайних полив'яних мисках, дичину, телятину і волових печень досита. А до того всього ще й добрих пирогів і книшів, і буциків, і плескачів різних-прерізних. Там не змінювано обрусів по кількох стравах, бо нижчій братії це було байдуже. Коли ж не ставало обрусів —, обтирали замашені пальці об халави, об штани або полу.

Отам душі шляхетській рай, воля і радість! І багатства господаревої кухні споживали розумно і корисно. Ніщо тут не могло змарнуватися, все для ока приемне, і знати, що переварене йде з кухні, — не просто з поля тобі в рот. Бррр!!!

А вже коли вельможам за новою модою принесено, ніби щось невидане, — в полумиску зі золотими берегами дванадцять печених горобців, — то звичайній посполітій шляхетській братії справедливості, чи зі сміху з нещасного вельможного панства, яке мусіло вдавати, що йому така їжа незвичайно смакує. Не один з вельмож утікав тоді з кімнати від собі рівних і пробирається крадки до нижчої братії, і добре на тім виходив. Правда, що там вельможам спадала корона з голови і мусіли вони, хоч-не-хоч, кumatися з ходчиковою шляхтою. Треба було разом з іншими по-п'яному ревіти про шляхетську рівність і братерство, алеж бо то їй оплачувалося, очевидно, тільки до ранку і до витверезіння.

Нехай би тоді насмілилася ввійти до залі дурна міщанська сторожа і заборонити шляхті вигукувати, мовляв, не вільно заколочувати спокою мешканцям міста. Це може собі робити з ким іншим і іншим разом. Тепер не вільно їй цього робити, інакше намнуть чуба! Вона це добре розуміє і побожно та покірно вичікує на чиюсь добру фантазію, з якої почне її по-п'яному частувати зливками. Челядники в своїх цехових майстрів звикли до зливків віддавнього. Так і лилися по всіх кімнатах коновками мед, пиво і вино, а не якісь там витребеньки-наливки, що іх у залі делікатних «французів і італійців» наливалося чарками не більшими від жіночих наперстків...

Шум від усього бив у голову, при п'яних поцілунках плутались язики і карабелі. Не було краю запевнюванням, що шляхтич на загороді — рівний воєводі. У приливи щирості призначався ясновельможний пан Потоцький, як він, молодим ще, втікав з Італії, бо боявся, що справедливі мусітиме їсти сіно, коли взимі не стане ні салати, ані іншої зеленої паші. Менша братія реготалася і захваливала вчинок пана Лешка Потоцького. А пан Лешко пинճучився в своїй щирості, як то він не спокусився на титул бургграфа, який леда хто міг тоді за десять дукатів набути в римського цісаря.

Ось так, гуторячи і вигукуючи, шуміли цілу ніч.

V

Нестачу внутрішньої рівноваги застокоює в отцеві Йосифові знайомство з юнаком Теофілем, але цьому заваджує запах лип. Далекий і давно забутій образ виступає щораз виразніше в нам'яті і зрушує достаточно душевну рівновагу отця Йосифа. Вночі намагається він ще боротися зі з'явою, але вона перемагає його, ставши Бафометом.

Після того, як владика і отець Йосиф розпрощалися з єпископом Сіцінським, владика покликав юнака, що його звали Теофілем, і до ручив йому показати римському гостеві його кімнату.

Юнак радісно взявся виконувати доручення владики. Зі свічкою в руці провадив гостя довгим неосвіченим коридором.

Отець Йосиф слідкував за блимавим світлом, намагаючись уловити вираз обличчя хлопчини, що впливав на його нинішній настрій заспокійливо. Стверджив ще давніше, що деякі молоді обличчя лікують неспокій духа.

Сьогодні отець Йосиф відчуває нестачу внутрішньої рівноваги і тому має прибільшену потребу дивитися в чиєсь добре, лагідні чи невинні очі, слухати щиріх слів і стищуватись у собі під такт якоїсь чаřівної мелодії.

Хотів увійти з хлопцем в розмову і жалував, що за півроку науки не опанував слов'янської мови ще так добре, щоб міг вільно нею балакати. Запримітив, що пустія смішить його чужинецька вимова слів і трохи чудний, книжковий стиль розмови. Це його трохи бентежило, бо порушувало природність балачки. Але стільки було безпосереднього, сердечного вияву життя і так безжурно сміяється хлопець, що ніяк не можна було підозрівати його в злобі, коли часом свавільний сміх витав на його обличчі з приводу якогось невластиво вжитого отцем Йосифом слова.

Так нав'язувався між ним і хлопцем особистий контакт.

Отець Йосиф пригадав собі, що саме в такому віці сімнадцяти або вісімнадцяти літ, що їх можна було нарахувати Теофілеві, — підступало і до нього життя в його рідній Греції з відкритим наруччям надій... Скільки квітів, скільки сонячних днів, зоряних ночей, скільки м'якої дівочої ласки могло вміститися в тому наруччі!!!...

Життя втекло...

Наруччя ж з незаспокоеною тugoю залишилося порожнє — і тепер мучить.

Юнак відчинив вікно, поставив свічник на стіл і почав стелити постіль.

Монах підійшов до вікна. З базару довгою чергою фірманок відпливав шум у різні сторони світу. Пахли липи. Їх запах лагідніший і вид повніший від акацій. З тим запахом мілій спогад заповнив кімнату і полинув у тишу ночі:

— «Запах акацій у Греції колись... Запах лип тепер... Хотів би обніяти раменами липи, щоб відгадати запах акацій.» — Невіповідженими звисали ці слова монахові на устах, але серце виповіло їх надто голосно, щоб вони не дійшли до його свідомості. Водночас отець Йосиф боязко примітив, що його думки наче з гарячки. Опритомнів і силою волі привів себе до дійсності. Відірвався від вікна і сів у крісло, що його поставив проворний і здогадливий юнак.

— Бурсак? — запитав хлопця просто так, щоб зайняти свою увагу чимсь іншим, щобернути її від неспокою.

— Так! — відногів юнак.

— Родина в тебе є?

Хлопець зацукався, і його щоки зашарілись:

— Ні! — відповів. — Ще малим відбили мене козаки з татарського ясиру. Так я і залишився галайдою...

Тінь смутку перебігла його устами, і римському гостеві стало жаль, що нагадав малому його кругле сирітство і завдав болю. Хлопець зробив на нього якнайкраще враження. Саме було б добре, якби хтось побув тепер тут, у кімнаті, довше. Після довгої небутності в келії відвінуже від її самотини...

А тим часом хлопець подумав, що гість бажає якнайскорше залишитися сам, і хоче його позбутися. Тому поспішив заявiti:

— Іду вже. Спіть спокійно, ваша всесенсносте! Завтра о годині сьомій ранку я знову до ваших послуг...

— Добре, дитино, іди собі.

Лише коли хлопець вийшов і монах залишився у келії сам, пізнав, як сильно зломила його перевтома. Ум працював нерівномірно, думки хиталися, ніби хворі. Поза тим докучало ще в костях і пекли набиті міхурі на ногах. Відчувалось загальнє зохлявіння цілого тіла. Довгі дні без відпочинку викликали гарячку.

Сидячи на ліжку, роздягався помалу. Давно призабуті образи налітали на нього то слабокрило, — а то підривалися раптово і миналися нерівно. Бились у двері свідомості несміливо і злякано, іншою хвилиною нагально. А інколи здавалося, що десь далеко-далеко гомонить тривожний крик пожежної сторожі і це він приводить серце у настір наполоханості. А то знову родилася в душі невимовна і ніби безпричинна туга.

Одначе, за пригнітливими, живими повісмами цієї тужливої жаги добивався найбільше своїх прав один далекий образ.

Ще можна боронитися і не вірити, щоб цей образ став реальню дійсністю. Алеж саме нинішній день наблизив цей образ з далеких обрїв, з віддалених океанів у найближче довкілля...

Отець Йосиф ще перед самим собою хоче приховати ту щораз очевиднішу дійсність і приглушити її, замазати її, притемнити її іншими барвами:

— «Атени... Рим... Ну й Корнікт... Все те забліді фарби...» Монаха огорнув справжній жах:

— «Образ моєї втомленої уяви, чи жива особа стояла нині між жінками в церкві? ...»

Оця думка всевладно опановує монаха:

— «Там, — сто-я-ла во-на!!..»

Монах перестає роздягатися, лягає горілиць і безвладно та доброхітно віддається мрії. Уже не думає він боронитися, не відсуває від себе насолоди відтворити її образ у власній уяві. Навпаки — боліс над тим, що сьогодні ранком прогавив кілька претарних хвилин щастя. Тепер хотів би повернути собі прогавлене. Але уява не прадює вже так живо і плястично. Тому тужно, аж до болю, робиться в його серці.

Вихилляється з вікна і подивляє світ. Справді, чудова ніч!

Місяць — розпалене заливо в холодній хлані...

Отцеві Йосифові здається, що він роздвоюється. Ніби кидає монашу рясу і живе зовсім іншою людиною, що ніколи не вступала в монастирські мури.

— Неси, неси мене! — просить оця друга людини, що нагадала собі рідні пісні кохання, які співала замолоду.

Місяць узяв людину на своє проміння і несе. Людина личне в невідому даль.

Тужать разом з її молодими літами липи. Повіває запах прогаюного щастя. Відкіляється узявся теж і запах акацій. За акаціям — вікна кам'яниць, а в боці саме так, як було колись... Це стверджує людина з усією певністю... Шестигранна башта...

— «А де діліся аркади? — питатиметься отець Йосиф нерозумними очима. — Дому з аркадами перед баштою немає ніякого!!»...

Клішаві думки, що не вміють бігти за монаховою уявою, затагують образ тієї жінки, що була сьогодні в церкві.

Серце знову накипає тugoю. Отець Йосиф чує, що не вибачить йому ніколи та друга людина, що жила в ньому колись, як був іще молодим. Монах борсається з натугою, хоче пізнати цю другу людьбу в собі.

— «Треба йти спати...»

Але липи притягають. Нарешті, розум таки перемагає:

— «Це гарячка, а може і вино. Треба лягти і виспатися.»

Вікно ж манить знову. Липи пестяться з липами.

— «Варто б знати, яка дорога до башти?...»

Шоб добре приглянутися, отець Йосиф знову вихилляється за вікно. Ніч криється сутінками попід домами і тинами. Обсвіладнена місячним промінням темрява завмерла між травами і деревами.

Напружені очі, отець Йосиф блукає знову далекими шляхами уяви. Фізична втома вимагає ще й розкоші духового відпочинку:

— «То ж треба зрозуміти, — переконує він когось, що йому за-перечує, — що моя довголіття втеча від себе самого — це виснажлива розтіч духа! Бо чим же ж іншим, як не розтіччю є ця гнітюча духовна боротьба, що тривала в мені більш, ніж два десятки літ у папській бібліотеці, на тих шанцях знання і християнського терпцю?...»

І ось уже, здавалось, здобув рівновагу духа. Ніхто і ніде не зможе його вже заколотити.

А вистачило однієї лішень з'яви жінки, щоб нагадала минуле, щоб зрушила здобутий спокій.

З усією рішучістю стверджує розум неможливість, щоб та з'ява

була Лікерію. Навпаки! Вона близьча до того ідеалу, який носив у собі ще давніше, поки пізнав Лікерію.

Той самий приголомшливи алябастер обличчя та рук і така сама п'янка хвиля тепла, що позбавляла його спокою тоді, — віднімає розум від нього і нині. Він відчуває, що збожеволіє, коли з'ява стане дійсністю. Не на те бурі, щоб не залишати сліду по собі. Немає ні одного кроку в природі, який не заважив би на оточенні. А де ж не був крок! Це був великий шмат пройденої разом дороги, не поруч, але в собі, той шмат, що його відклали він і Лікерія.

— «Чого ж тоді мариться мені хтось поза Лікерію, далі і давніше від неї, сильніше від мене?...» — зупиняється над розв'язкою цього питання. Але зараз приходить знову до себе:

— «Безглаздя!... Життя не повторюється! Люди, що раз відйшли, не вертаються вже ніколи на землю і не живуть удруге!»

Цю сентенцію отець Йосиф затримує зусильно і намагається її розвісити в келії.

Це його заспокоює. Він лягає в ліжко.

Коли півночі повія заливає кімнату неспокійним сяйвом трем-кого золота, Жагуче вдивляється в обличчя втомленого думками монаха. Від її холодного заклику обличчя отця Йосифа вкривається смертельною блідістю. Холодний піт виступає на чолі. Худорливими пальцями витирає піт, що прикро заливає очі. Так змагається і перемагає. Підводиться з постелі. Потім безшлесно і м'яко, з приемним почуттям унутрішньої розкоші, знову вихиляється за вікно.

І'є запах місячних променів, що залили довкілля і людські житла.

А там, за вікном, за липами, у віддалі не більше як сто вісімдесят кроків, стоїть у вікні протилежного будинку в сяйві — з'ява. Білі руки сперла об горішню частину футрини.

Тужить.

Так благально тужити може лишењъ жінка...

Вулицею перед тією хатою, вдвійку, поважною ходою проходить нічна сторожа з галебардами в руках. Глухо постукуючи зброею об запорошенну землю, здіймає за собою позолоту місячного світла з порохом.

З'ява у вікні не зникає і не ворушиться.

Коли відгомін кроків нічної сторожі губиться у віддалі, монах повними грудьми зачерпне місячних променів і виходить надвір. Водночас відчуває, що відчувається в ньому якась глибока переміна.

Починає розуміти, що в момент проби, коли рішастеться: грішити чи не грішити, — тоді людина найближче до Бога.

Відчуває м'яку ходу і чар підступаючого до нього гріха. Він уже рішився.

Гріх — не злочин, а прикраса життя! Справляє дійсну і відчальну насолоду, як данину природі. Як же його оклеветали перед Господом у людині!..

Монах сходить з церковного сугорбу і не усвідомлює власного фізичного руху. Тиша зливається з промінням: отець Йосиф пливе в тиші. Пруживими кроками під саме вікно, де була з'ява,

З'ява разом із вікном раптом змінює свій вигляд. Стас вівтарем. На вівтарі:

Б А Ф О М Е Т

Отець Йосиф очарований. Над головою Бафомета розтягаються дні і ночі, місяці і роки, цілі сторіччя у вічність.

Немає часу, в якому б не можна наблизитися до божества...

Ще лише одна перешкода для цього: уявний і тому легко усувальний простір. Позбавлена часу людськість має нагоду зіллятися з ним. А це робиться приступом.

Отець Йосиф зауважує відсутність хреста на собі. Не взяв його. Тим самим може розпочинати богослужіння. Віддає чотири глибокі поклони. Бафомет йому відповідає ледь-ледь порухом. Теплий струм гріха пливє спрагеною пустинею простору. Отцем Йосифом стрясе жага насолоди.

— Так! Це він може її уділити. Бафомет! Голова цапа, між ногами кипить у проміннях місяця срібка. З жіночими гарними, опуклими, нагими грудьми. З виразом блаженного частвя у напіврозкритих очах, в яких потонула розкіш вічності. Груди ще не виссані.

Людина, що прагне жити і продовжуватись у вічність, відчуває це глибоко. Невиссані груди — безгрішні, але їй безплідні і не можуть нас наблизити до життя і тим самим до Бога. Такі груди без мрій про вижинний лет. А в Бафомета ж крила, якими легко умертвiti проспір, що спиняє мрію у здобуванні вічності. Тривимірний куб, на якому сидить божество, підібгавпци під себе волохаті, безсоромні, цапині ноги, — це тільки символ проминального, бо під ним — ГLOB, вільний від оков часу. Спрагнений спасення ГLOB.

Отець Йосиф мовчки вклоняється, і Бафомет йому відповідає.

Тоді монах притиском поборює простір і щільно прилягає до лускуватого лона Бафомета.

На лоні — палиця з двома вужками, що означають Добро і Зло. Розкладені руки упуклюють знадливе лоно.

Отець Йосиф щораз смаковитіше придивляється до Бафомета і бачить:

Ліва рука Бафомета показує на місяць, що йде до повні, і тремтить написом: „Solve!“, Права показує на місяць, що сходить з повні, і теж тремтить якимсь написом. Обидві руки зложені пальцями до благословлення всім, що хочуть відшукати скрізь Добро і Зло дорогу до Бога.

— Зайдеш? — шепче безтямно грек.

— Ні! — різко відповідає по-грецькому ж Бафомет. І зникає.

Вікно холоне в часі і віддаляється у просторі. Монах відстрибуете так само тихо, як підплівав.

Нечутно причалює до владичої палати і входить знову у свою келію.

Роздягається. Лягає в ліжко.

Наспокій, що знову почав озвіватися в серці, давить у собі як зрадника. Наслідком цього монах стає зовсім тихим і, як йому здається, спокійним. Міг би кожного, хто тепер увійшов би до келії, ошукати, прикинувшись неживим жучком. Спить.

Алябастрові, дівочі груди пристрасно прилягають до нього. Чує їх притульну тугість. Пестити їх, як уміє і як лише знає, м'яко.

Розкішна ніч лине у безвість...

VI

Отець Йосиф нетерпляче очікує приїзду примаса мадярської церкви. Посилає Теофіля, щоб заспінув язика на передмісті, яке жило на правах юрисдикції. Великий і пишний почет мадярського архінастіря і мадярських вельмож в'їжджає в браму міста.

Коли ранком отець Йосиф розплющив очі, привітав його Теофіль своїм чарівним хлоп'ячим усміхом. Хлопець попрохав вибачення за те, що своєю ведмежою неповороткістю розбудив його передчасно з смачного сну.

Війнуло свіжістю по кімнаті з його появою. Приніс китицю квітів з поля.

Говорив багато. Розповідав різні новини з міста і з владичної палати. Найважніше, що весь православний і католицький Перемишль запікавився диспутом, який має сьогодні відбутися в єпископській палаті.

Холодна вода, якою отець Йосиф сполоскав себе з приемністю, повернула йому п'ятнадцять літ. Про її спасений вплив вичитав зі старих грецьких та римських книг ще у ватиканській бібліотеці. Переконався щодо цього не раз на собі. В монастирі треба було з тим ховатися, щоб не давати причини до докорів, мовляв, більше піклуються справами тіла, ніж душі: цього грішного тіла, яке треба б радше умертвляти, аніж відсвіжувати. Тут, на Перемиській землі, не потребував з тим критися, бо ж країна ця первісна, дика, якій купіль не дивна.

Хлопець приніс ще одно відро води. Потім вийшов на сніданок. Тим часом отець Йосиф підчинив наростиж вікно. На хвилинку застрижало його вікно між липами.

Свіжий ранок швигнув кілька разів холодним віялом по кімнаті і визволив монаха від нічного тепла. Зодягнувся живо і по-молодецьки. Став тверезий і здібний до праці. Відчуває голод.

Теофіль зараз таки вернувся зі сніданком: молоком, маслом і кількома коржиками.

Хлопець сподобався отцю Йосифові. Рішив заопікуватися ним, і, коли це буде можливе, спонукати його, щоб вступив до монастиря і присвятив себе святій церкві.

Тим часом хлопець розповідав:

— Кажуть на ринку, що вночі приїхали нові гості до Перемишля. Мабуть теж іздалеку. Люди здогадуються, що з Мадярщини.

Для отця Йосифа це не абияка новина. Бажав би якнайскоріше про те докладно розвідатися, бо сподівався приїзду його еміненції мадярського примаса.

— Біжи, розпитай докладно і вертайся, поки мусітиму йти на диспут. А коли б я вже був на диспуті, то виклич мене із зали.

Хлопець пішов. Після сніданку скриптор почувається ще краще. Немає ніякої згадки про минулу ніч. З-поза вікна доходить до нього гомін розбудженого міста. У звичайну днину воно зовсім як село: повне гамору свійської птиці, реву худоби, мекання овець та кіз. Життя ллеться рікою, щедрою рікою, невідміряне, необраховане на грошики.

Купці сьогодні потрохи газдують, а тих кілька газдів і газдин, що ще залишилися з учоращнього ярмарку, або ті, що сьогодні на нього спінілися, ходять, як сироти, шукаючи купців. Вивісок немає, то й тяжко шукати. Але все ж таки розпізнавчі знаки трапляються, треба лише на них розумітися і за ними походити.

Ось там, над вікном, висить підкова. Це в коваля. В іншім місці — ключ слюсаря, ще в іншім чобіт запрошує до шевця, ножиці — до кравча, кілька різnobарвних шубок — до скляра. Вивішена мильниця заведе вас, до цирюльника, а обсмикана вітрами і птицями шапка, що хилитається то в одну, то в другу сторону, запровадить вас до шапovala.

Спрагнені трунків шукають інших знаків: аматори мадярських вин дивляться за зеленим вінком у вікні шинкяра-винаря. Ті, що люблять чеське або габсбурзьке вино, попитують за солом'яним віхтем, а знаку звичайного хреста шукають ті, що гинуть за пивом.

Нинішній день — не то свято, не то будень. Попразен. Базар лінівіс. Будки здебільша спорожніли. Ринком і вулицями заводить сміття свій диковинний танець. Дітська швендяють по базарі, як по пожариці, і визбирують усе, що ще там знайти можна і що ще лишень їм може знадобитися. Тут і там при країці якісь західці розлягаються їх переможні, радісні вигуки.

Отець Йосиф вибачливо приглядається до тих діточих невибагливих забав. Бачить, як його Теофіль наближається до старших пустунів, яким уже тринадцять або чотирнадцять літ. Ралтом вони, як на команду, зриваються зі своїх місць і табуном біжать на Самбірський шлях, що веде через Билічі. Незабаром зникають з очей.

Вони перші дістали вістку про приїзд вельможних панів з чужини, — то й не диво, що перші рушили ім назустріч. Теофіль залишається посеред ринку сам. Але так, як у кожній людській громаді трапляються неповороткі недотепи й тюхтії, так само між тією дитячою громадою залишилось позаду кілька невдах, які ніколи на час не потрапляють за іншими. Цих позбирав юнак і разом з ними пустився здоганяти першу крикливу галайстру.

Отець Йосиф дивився услід за ними, але думки його відбігали в сторону, звідки могли наблизитися нові гості. А що ж, коли справді так скоро приїжджає остергоноський архієпископ? Це було можливе, але треба було вичекати, що принесе хлопець...

Громадка ж дітей під проводом Теофіля перейшла вже на передмістя. Воно живе на правах, так званої, юридики. А на юридиках патріярхує дідич. Міській раді і головам міських цехів до всього, що твориться на юридиці, засв!...

Швець самоук, беззубий селях, якого міські майстри зі зрозумілих причин не хочуть прийняти до свого цеху, може на юридичі, очевидно, завжди неспокійний, як залець, виконувати своє ремесло. Мусить тільки точно і сумлінно здавати частину гіркого заробітку в касу свого патрона.

Міста бороняться проти грізної конкуренції селяхів із юридиком. Але юридик захищає завзято шляхта і з особистої користі, і з заздрості, та ще й з охоти не допустити до того, щоб міщанам виростали завеликі роги. Тому юридика — невичерпне джерело спорів між велиможними панами — шляхтою і чесними та шанобливими майстрами з цехів. Недавно багато міщанської, але разом і шляхетської крові поліялося під час бійки з болестрацицьким паном за юридичку. Міщани дали спокій, бо за болестрацицьким паном унявся славновзвісний галабурдник і паливода Вацлав Побідзінський, що поважився грабувати королівські мастики, і навіть заatakував саму Варшаву. Тепер він розтаборився зі своїми людьми в Перемиській землі, і горе тому, хто собі з ним знайшов зачіпку. З тієї причини селяхи на юридиках тепер піднесли голову і не даються ані міщанам, ані шляхті, бо згори оплатилися Побідзінському. Навчилися, як іскра, жити з вогнем. А знають, що Побідзінський, раз зіздравши шкіру і щось пообіцявши, дотримує слова і хоче бути гоноровий.

Вулиця на передмісті — окремий для себе світик. Чи то село, чи то місто. Ховає в своїй вдачі мрійливу поезію села і запиваєке авантюриство міста. При цьому тримтіть, як осика. І мешканці ІІ — просто зайці, що ніяк і ніколи не можуть дорости до хитрих лисиць із міста.

Своїми духовими притаманностями передміщани половинчаті: високочили зі свого суспільного шару і нікуди ще ані хильцем утислися, ані явно здобути собі місця не потрапили. Безнадійні мизі, яких б'ють хто хоче й не хоче. Безвільні. Мало хто зважується чкурутити на Запоріжжя, чи на Дике Поле. Тож і не дивниця, що всяка воша іх єсть, хоч і за чахлицями. У нужденнім, безправнім животінні поступають у своїх інтересах, як жиди. Коли хтось їх настрашить, може надіятися, що наскочить або на баранів, або на тигрів. Докладно їх ніколи не розбереш! Дають зі себе съому шкіру здирати, або ж самі здирають її з інших. Ніякої міри не знають. У них і великих перебоїв не може бути, бо їх не витримають. Одноцілі лави створити не всилі, і тим вони слабші від жидів, хоч у всьому іншому подібні до них своєю вдачею. Розсипаються, як пісок, коли дмухнє на них сильний вітер. Нелегка справа стати львом, коли ти ним не вродився.

Юридика передусім і найрадніш купувала собі місто золотом і грішми своїх жидів. Цей рід хитрий, нещадний, улізливий, упертий, нахабний і неуступний. Знає вагу золота, срібла і чести. Юридика викохала собі мудрість у прислів'ї, що — в золоті і сріблі честь росте, як хліб із землі.

Ось та сила постає у передовій лаві за місто під час миру, а залишається геть позаду, або тікає, куди очі дивляться, під час війни ...

Теперішній час між молотом і ковалом. А такий — відома справа — певигідний і найгірший. Хто не хоче і від кого зовсім не чекаєм, — той тебе скубне, той ударить, з живого мертвим зробить, до голого обдере і пустить або й не пустить!... Без пощади, без суду! Ще й над покалеченим і над трупом насміхається!

Час зовсім неспокійний, але й несправедливий для всіх без різниці — особливо, коли хто слабший. А відомо, що слабших завжди більше, ніж сильніших. Тільки замітне, що слабші ховаються від себе зі своїми слабостями, а сильніші еднаються. Але буває, що й на сильних знаходяться ще сильніші...

Причин, що людина стає людині вовком, — багато. Часто несподівана нагода зробить з чужої людини приятеля, а — й страшно подумати: з брата, батька, а то й з матері — вовка!...

Хвилина хвилині нерівна, хоч у вічності більш не видна, як повітря. І одна однією часто вирішує, що люди стають вовками і засивають лиxo.

Ось простий приклад: вся православна шляхта всієї Переяславської землі почула «ранкор» до уніяцького єпископа Крупецького за те, що настановлено його без її відома, а навіть проти її волі на переяславському владичому престолі. Не могли йому простити, що зараз по своїм приїзді, не кланяючись їй, силою взяв у католицьке посідання кафедральну церкву св. Івана. Таким безправним способом хотів заволодіти ще всіма багатствами православних монастирів у Переяславській землі.

У місті і довкруги міста кипіло, і небезпечно було хоч би й у більшому гурті вибиратися вдалеку дорогу.

Погрожував міщенам смертю і каліцтвом вельможністі пан Болестрашицький Петро, якого зовсім не відстрашувала наложена на його голову королем гривна 10.000 золотих, якщо поважився б перший напасті на котрого будь з чесних і шанобливих переяславських міщен. Стільки волосся напевно не мав болестрашицький пан на своїй буйній голові, скільки золотих повинен би вже зложить, як «вадіюм» ясновельможному королеві Жигмонту III за свої дотеперішні напади, вбивства і зневаги, що їх виконав ще недавно, протягом останнього півроку.

Нападали часто на місто сини пресловутого забияки Стадницького з Ланьцута, що його «ланьцутським чортом» кликали, а навсправді перевищав він своїми злодійствами кількох чортів! Добре сталося, що, нарешті, такі самі як він, зірвали йому голову.

Найгірша з усіх бід була інша. А саме, що ані болестрашицький пан, ані хтобудь зі сірячкової шляхти, що з ним вибиралася в поході, ані пан хорунжий Прокіп Пеньонжек, чи тяжкий ворог цього останнього, шановний пан Тома Бенькович, зовсім не квалилися розслідувати, хто з передміщен заявляєся по тій чи іншій стороні. *Міг не заявлятися зовсім!* Коли ж були в нього які добре шаравари, соболева шуба чи добре чоботи, а може в жінки чи в доні носісінські сап'янці, — про інше хатне срібло-золото й не загадувати, — то це вистачало з верхом, щоб проголосити його своїм ворогом і вчинити з ним, як з ворсгом чинят.

До тих чварів та боїв придивлялися підлітки і привчалися її собі ж за прикладом батьків до подібних подвигів.

Шоб із Владича та з ринку дістатися на Вовче і на Оболоння, треба було хлоп'ячій громадці минати високообмуровану жидівську дільницю.

За геттом, над берегом Сяну, видималась ліщина, за ліщиною тут і там, як волоцюги, порозідалися попід хатами лініві, присадкуваті верби. Їх листя на циганський лад мерехтіло бляшками зі-споду.

Тут і там цятували заміський гай сутулуваті садки. Над ними

глибокою зеленню зависали поважні дуби й стрункі, як олені, ясені. Поля намагались через ту зелену гать доплисти до Сину. Хвілювали житом і пшеницями... Кланялися білим хатам. Хати ж у тіні гаю відмовлялись з виразом притаєної туги від усякого ворога й супостата.

Сорокаті циганчата обкидали громадку міських хлопців допитливими, чорними, здивованими очима. Циганський табір заховався в тіні дерев, наче в степовій пристані.

Хлопці минали настирливих циганчат. Одним плигом опинились коло гостинниці Боруха Зоммерштайна, знаного на всю околицю корчмаря. Чекали, чи не вийде його жінка Рейзя. Але не дочекались. Це була найтовстіша і найбільш сварлива на всю околицю жінка.

Мусіло обйтись цим разом без потіхи, коли опасиста, сердита Рейзя роз'ється і не знає, за котрим з гульвісів бігати з вареною. А бігати їй нелегко.

Коло корчми зайняла увагу хлопців куди цікавіша подія. Там щойно треба було добре отворити очі, щоб не пропустити нічого з гишного килима, різновидних одягів і золотом та сріблом шитої збрui на басистих конях чужинців.

Проворніші хлопці вже встигли довідатися, що це приїхав голова мадярської церкви, примас і кардинал, остерігонський архієпископ з ясновельможним паном графом Валентином Другетом і іншими, велими значними особами, з того боку високого хребта Карпат.

Ні одному з хлопческів і думка не майнула іти тепер до хати. Ані мови. Хоч би двадцять обливаних прийшлося рахувати зажива. А вже найменш думав про це наш спудей ярославської колегії, Теофіль, який щойно покінчив філософію і переходив на останній ступінь наук, на теологію. Не диво, що такі високодостойні духовні особи, як примас Мадярщини, прикували його увагу. Сліпила його їх слава й багатство. Його молодща братва жинулася нишпорити попід барвисті коляси, поміж ліверії і кунтуші, шукаючи різних коштовних знахідок, або й просто вимолюючи для себе леліточки, чи хоч би лише лискучі лебердаші на пам'ятку...

Обігнатись від них було годі. Тож і неповоротним діставалась на відчіпне всяка всячина від чужосторонніх гостей, яких то коштувало мале, а розносило краще високопарних універсалів славу про їх багатство й шляхетність, і знатність.

На вид адамашкової, шарлатової, золотом та сріблом перетинаної коляси примаса мадярської церкви замоквали язіки в найбільш балакливих хлопчиків. Передміська голота туманіла від її краси, як від чаду: не наблизжалася до почоту, не поважувалася, поки не бачила, що достойники обдаровують перемиських влізливців. Тоді гурмою пустились і собі випрошувати гостинці.

Попеклися! Таке звичайно трапляється всім недотепам і недорікам.

З поблизької загороди виступила сотня гайдуків і — давай промоцувати собі дорогу бізунами. Що меткіші перемиські гольтіпаки шугнули і вивихнулись ім попід ноги, як ті щуки. За них дісталося вайлуватим сільським і передміським добробалам удвое більше, доки всі разом не тримались уже пристойної віддалі від почоту. Все те рушило в сторону міста.

Зараз за відділом гайдуків вогнистою шестірнею пливла перша примасова, а тут же за нею дві коляси старого і молодого графів Другетів. Перша — справжній ковчег. Кожної забаганки могла пере-

мінитись у розкішне спальне ліжко, яке навіть під час подорожі прожене безодрадісне безсоння. На обох колясах прегарно розмальовані родинні герби Другетів. Тяжко було в них визнатись, що воно таке: змій чи гадюка, сплетена в закаблучений меч.

За ними їхали інші дворянини. Мадярська шляхта. Потім молоді Денькі, головусі чури. А там далі різношерста обозна голота і знову відділ гайдуків. Тягнувся цей почет добрих п'ять-шість хвилин і витягнувся на широке присянове оболоння. Боком минув жидівську делегацію, що в святкових одягах про всяке вийшла з гетта вітати «милих гостей». Коли ж гості не звернули на неї милостивої уваги, шварготлива делегація довгенько сюди й туди воловодилася колобрами.

Так і не довелось їм вітати мадярських вельмож, щоб тим способом настроїти гайдуків ласково до свого товару.

Щойно тепер пригадав собі Теофіль, що повинен був найперше зробити. Стрілою випав з походу і, випереджаючи його, кулею навпроте стень побіг у сторону міста.

VII

О. Йосиф, не дочекавшись повороту Теофіля, вибирається на диспут. Теофіль уперше в житті переконується, що серед гаму чвар і братоненависих вигуків' пропадає розумне слово; але добре і в пору пущена чутка завжди має успіх. Приїзд мадярських гостей рятует з грізного положення. Пересторога...

Задиханий, червоний вбіг у келію монаха. Пригадав собі, що той уже, мабуть, вибрався на диспут. Вскочив тоді в катедральну церкву.

Те, що побачив, збило його зовсім з пантелику. Передовсім злякала його грізна постava зібраної там шляхти і міщан.

Подумав, що вони хіба ще від учорашньої пиятиki п'яні і не тямлять, що перебувають у Господнім храмі; що забули, з якою приїшли сюди метою!...

Це вже не була диспутація, яка вимагає бистрого ума і гострих доказів. Тут ще хвилина, може дві, і, як не станеться чудо, треба буде мушкетових куль та гострих палашів!

Теофіль злякався, що це він в усьому винен. Забарився і не приніс у пору вістку, яка могла б заважити на висліді диспуту, а приймні вплинути на його спокійніший тон.

Як в'юн, перебився, а радше переплигнув боком два перші ряди лав. Але далі не було можливості пролізти. Вернувшись, бо погрожувало бйкою, з якої не вийшов би з цілою щкірою.

Покицько намагався розглянутися в положенні, куди йому найкраще шугнути, щоб добитися до владик і до отця Йосифа.

Не була це легка справа. Дві лави перли вперед, щоб дістатися до місця, з якого промовляв знаний йому з великої відваги і завзяття православний монах Варлаам Брошнівський.

Одна лава наступала, друга йшла на оборону. Чимраз щільніше оточували те місце, на якому серед гаму і крику громовитим голосом з підвищення проповідував безстрашний ворог унії.

— Не журіться за нас, — говорив він, — що без вашого папи не будемо спасені. Не плачте над нами, що ми маловчені, що не маємо школ. Тісю журбою ви нас хочете погробити. Журба ваша фальшива, як чеснота жидівських книжників і фарисеїв, що в очікуванні свого фальшивого месії, Справжнього видали на муки.

Зачиніть йому кулаком рота! — кричав Росінський.

— Вам на серці мамона, але не правда вірі! — grimів промовець.
— Кричите безбожними устами, що вам добро руської церкви не дає спокою, а втім перепродуєте наші єпископські престоли у щораз негідніші руки і робите насильство над нашою церквою, віддаючи владу над нею тим, хто вам більше заплатить. Не плачте над нами, що наше духовенство залежне від вірних, бо воно більше від вас залежне і тому нікчемне. Зате там, де не сягає ваша рука, там благочестя і Божа наука і святість у нашій церкві неперевершенні.

Теофіль зрозумів, що простим способом не дістанеться до перших рядів і до владик. Шубовснув собою попід лави і попід ноги роз'ущених людей.

Брошинівський без ваги кидав образу за образою в сторону своїх противників:

— Кажете, що немає єдності в Христовій церкві. А хто дав початок роз'єднанню? Хто її по-щирості не бажає, але чекає нашого упокорення і поневолення? Чи не бажали наші ієархи по Фльорен-тійськім соборі приєднатися до вас? Хто їх відкинув? А тепер ломите своє шляхетське слово і честь! Кому з вас можна вірити, коли й королівське слово, зломане вами, валяється в болоті, що ви його своїми безправствами, убивствами і кров'ю неповинно пролитою розміслили?

Хлопець з розпукою ствердив, що роз'ярення доходить свого вершка, а він нічого вдіяти не може. Коли знову опинився в самій гущі, піdnіssя і закричав:

— Слухайте, слухайте!

Але ніхто його не хотів слухати. Навпаки! Два ворожі тaborи щораз сильніше напирали на свою передню лаву близче до Брошинівського, кидаючи погрозами і образливими вигуками:

— Віроломні і лукаві гади, ви! Ось що!

— Це ви — бунтівники і еретики! Бунтарі і зрадники Речі-посполитої!!

Хлопець підійшов уже так близько, що міг добре розрізняти кожнісіньке слово Брошинівського:

— На віki вічні не один раз підписували ви мир з нами. Обіцяли не грабувати наших церковних маєтностей, не відбирати церков, не перешкоджати нашим Богослужбам, не мордувати наших людей за святкування своїх свят на піdstаві старого календаря. Три рази покликався сам король на свою присягу, і все одно ви зломили королівську присягу і осоромили себе і його слово. Жиди, що не мають ані власного села, ані міста, живуть спокійно поміж вами, можуть спокійно відбувати свої свята, тільки нам, людям грецької віри, цього не вільно.

Хлопець закрив очі. Не міг дивитися. Побачив, як Росінський піdnіssю свою шаблюку і з усього вимаху рубонув згори над самою головою Брошинівського.

Скргіт і ломотливий бренькіт прошибнув повітря.

Скрикнули всі, а потім нагло запала тиша.

Блідий, як полотно, хлопець розкрив зі страху й дива очі знову.

Росінський і Теодор Винницький стали один проти одного. Перший, худорлявий, але сильний у м'язах, зі шляхетськими, вгору піdkрученими вусиками, кипів злістю, аж дрижаки перебігали його обличчям.

Другий, широкоплечий і високий, з довжелезними, густими, жовтавими вусами. Обидва розпалені, аж червові.

Хлопець зрозумів, що пан Теодор мусів Росінському вибити з рук шаблю своєю дужою рукою. У хвилинну тиші впали різкі слова:

— Тримай, вашець, свою шаблю на турка чи татарина, а не на християнина!

Та в тім же моменті, незражений нападом на свою особу, Брошнівський продовжував невтомно свою промову:

— Ось подивіться ви в свое дзеркало і побачите, що кожен з вас має перед собою людину з переломаним хребтом і з моральною гангреною. Обіцяв ваш папа уніяцькому митрополитові Іпатієві Потієві і епископові Терлецькому сенаторські крісла в польськім соймі і сам на вечері вішанував їх першим місцем при столі. А я вам кажу, що ви вже зломили слово і наглушилися над повагою свого власного духовного зверхника і не дотримуєте його і свого даного слова. І ні ми, ні внуки наші не дочекаємося того, що б ви пошанували колибудь дане вами слово.

Не можна описати того шуму, що постав після цих слів Брошнівського:

— Брехня! Облуда!

— Правда!

— Папіжники!

— Антихристи!

Усі ті оклики воднораз загули в церкві, так що даремні були слова, які закликали до спокою.

Тим часом Теофіль встиг уже вискочити з юрби, між яку так необачно попався, і почав щось напіштувати римському місіонареві на вухо.

Всі насторожилися, очікуючи якоїсь нової несподіванки. Найбільше дратувало це напіштування православних. Вони починали втрачати почуття безпечності, а вслід за тим рівновагу духа.

Спокійний, як камінь, що його не зворушують ніякі слова, ані грізні та гнівні обличчя, залишився й надалі Варлаам Брошнівський. Запримітивши, що хлопець щось напіштує римському монахові на вухо, він промовив:

— А ти, далекий гостю з Риму, чому не притримуєшся засад, що в цілім світі зобов'язують кожного гостя, а господарям дозволяють за приїзд гостей дякувати Господеві словами мудrosti нашого народу: «Гість у хату — Бог у хату?». Усім відомо, що приїхав ти сюди до нас облесними і вченими та зручно посклеюваними цитатами зі Святого Письма ширити унію між православним людом, Способи, з якими підходите до нас, нам знані, і тому запитую тебе і тих, що тебе сюди вислали: чому обіцяєте владу і пошану і достоїнства в церковних і світських урядах, коли добре мусите знати, що не в вашій силі змінити людські обичаї і обичаї цілих народів? Мусите з тим рахуватися, що обіцяєте це невченним і недосвідченим, які не визнаються ще на всіх крутістях політичної штуки і не знають, що всі ваші слова — це тільки мистецтво, яким ви любуетесь і чванитесь. Ці прості душі беруть вашу неправду за правду, підступ за чесність, лукавство за простодушність. Коли ж розпізнають у цьому всьому ваші зозулині покладки, горе ім, горе вам і нападкам вашим. Знай, що нічого ти на нашій землі не згубив, і в імені свого римського зверхника ані вдяги, ані обіцяти нічого не можеш. Зате зможеш накоїти багато лиха. Скошляві лишең тे покоління, яке заразиш ти своїми злочасними думками. Забереш ти нам нашу віру, — позбавив нас нашої душі. А забереш нашим людям Іхню душу, то забереш усе,

що підносить їх і робить подібними до Бога.

Отець Йосиф слухав уважно, але не розумів усіх слів. Не тому що не розумів мови. Багато дечого ставало для нього незрозуміле з нинішнього диспуту. Та вже не було в кого шукати вияснення.

Умлівіч, забуваючи за сварку, жадібні кожній новині, розійшлись усі прихильники латинської і грецької віри зі святині на саму вістку про те, що незабаром відуть у місто мадярські вельможі зі своїм архипастырем.

Відразу наче втишились і загоїлись роз'ятрені рани і заспокоїлося розторгане серце. Зрештою, всі бачили, що нікого диспут не переконав і що ні та, ні та сторона не можуть ним похвалитися і надіятися від нього хоч малецького успіху. Навпаки. Він лише порувшив паленице.

Була обідня пора і гостей зараз же запрошено до ідалні. Поки біля них увихалається служба, щоб іх відповідно розмістити: ясновельможних — по владичих кімнатах, сірочків — по різних міських кватирах, отець Йосиф мав вільний час на те, щоб переміряти в думках усі вдачі і промахи в зв'язку з недавнім диспутом.

Передовсім ствердив, що всякі догматичні різниці, по суті, неважні. Ховаються за них обидві сторони, як за щитами. А в дійсності скривають свій залежалий жаль, гнів, незабуті прикроці і обопільне недовір'я...

Запримітив, що їм неважко, чи в каноні віри Святий Дух походить від Бога Отця і Сина, чи лише від Отця через Сина. Зате важне, що католик вважає уніята лише за півлюдину, а еретика — за ніщо. А ті й собі католиків називають вовками. За всім пильно підглядають і гірко глузують з новонавернених. Помітив, що не турбуються Святым Причастям під одним чи під двома видами, і що дрібна шляхта й далі любить свій східній обряд, свою українську мову, пісні та й звичаї. З острахом ствердив, що тільки найбільш загорілих полемістів цікавить думка: існує, чи може зовсім немає чистилища. Всі православні вірють у те, що піяного добра їм з ласки папістів не чекати, хіба лише пекла, і то вже тут, на землі...

Ненавидять Рим, бо надто вже прив'язані до свого, приземленого. Не вміють вилітати орлиним духом на висоти неба. Ми їм з Риму можемо присилати відпусті, можемо обіцяти, що нашими молитвами вкорочуємо їм час покути і мук у чистилищі. А вони твердять, що гірших мук зазнають на землі від католицької шляхти, і жадають, щоб зараз, тут же, чистити ту шляхту від її первородних гріхів і від безправств, що їх чинить над українним людом.

Отож, і ті й ті дуже далекі від правди, від спасіння і вимог щасливого, вічного життя. Спаси їх Господи!...

— Як наблизити одних до одніх? Як увілляти в їхні серця любов, замість ненависті, що в них кипить? Як заспокоїти і настроїти їхні душі, щоб заслухались у небесні, а не приземні справи? Який далекий цей світ від царства духа!...

Хтось тихо ввійшов у келію.

Отець Йосиф чув це, хоч утомлена його душа, шукаючи розради, припала до розкритих рамен умученого Христа на Розп'яті, що висіло над вікном. Так було добре шукати тихого місця при притуженні Спасителю і при Його непомірному терпінні.

Гість, що оце ввійшов, мабуть із сторонніх людей, коли не віпанував його бажанням самотинної тиші. Ще й нестерпно прикро вистукував своїми чоботиськами.

Отець Йосиф з виразом очевидного незадоволення, майже болю, відірвав свої безутішні очі від Розп'яття і глянув на навісного гостя.

Був це каліка, що важко гисткував своїми милицями. Можна було рахувати його на сімдесят літ. Але очі в нього дивно живі і молоді. Довга, сива борода ще й увидати вала свою повагою незвичайну молодість його зору. Цей саме вигляд його очей з уявленою силою струмував вибух гнівного незадоволення в отця Йосифа.

— Ви самі, отче Йосифе де Каталіс? — спитав гость.

— Сам.

— Можна з вами дві слові поговорити?

— Чого вам треба, мілій брате?

Отець Йосиф повертає до свого звичайного ввічливого тону.

— Не, називайте мілім того, на чию чигасте згубу! — різко рубнув йому у відповідь старий дідуган.

Отець Йосиф не сподівався такої мови. З дива обмаль не злетів зі свого крісла. Посоловів і вже більш непевним голосом запитав:

— Приятелю...

— Ніякий ви мені, ні я вам приятель! — не дав йому докінчити думки ніквічливий дідусь.

— Звідки у вас такі думки? Ми ж один одного не знаємо! Вперше побачились. Я нічесі згуби не чекаю, ані нікому її не збираюсь нести.

— Знаємо вас вже надто добре! Пів сотні літ такі оце, як ви, езуїти сіють незгоду, заорюють брехню у наш чернозем. Як злодій або нечесні купці, підходите ви до наших хат і людей. Як турки, забираєте в ясир у наших батьків їхніх дітей, у жінок — мужів, у мужів — жінок. З краю, що міг би бути раєм, робите пекло...

— Чого і з чим ви прийшли до мене? — вже з нетерплячки підніс скриптор голос.

— Бажаю з вами ще спробувати договоритись до мирної дороги.

— Тоді чого хочете?

— Щоб ви самі і такі, як ви, негайно забралисі геть із нашої землі. Щоб і духом вашим не пахло.

— Яка ж це тоді згода? Це ж заповідь війни!

— Виповіли війну найперше ви нам, бо непрошені влізли в нашу хату і вмішалися не в свої діла. Як злодій! Говорім щиро і одверто.

— Ми прийшли на запрошення.

— Хто просив вас? Ми?..

— Пастирі ваші за вас!

— Пастирі наші без нас!

— Коли так, то хто винен? Чи ви, чи пастирі ваші?

— І Рим, і пастирі, що ховаються у тайну спілку перед народом.

— При чому ж тут Рим?

— При зраді! Рим зрадою торгує, зрадниками послуговується,

— неба пеклом викупити не зуміє!

— Звідки у вас така певність, що ви несете небо, а ми пекло?

Може якраз навпаки! Про те вирішить сам Бог.

— Сатана у вас знаходить своїх послушників... Це видно з безлічі кривд, що їх чините православним.

— Нікому з живих не знані шляхи Господні. Не вільно нам самим сходити зі шляхів, які єдино призначив для нас Він Сам.

— Тоді впаде на вас кара за море крові і вогню, що залле цю землю. Це море затопить також і вас.

— Чому такі недоступні ваші вуха для слів Христового намісника, а серця — для його батьківської любові і доброти?

— Коли він справді Христів намісник, нехай іде слідом Христа.

— Він же і йде!

— Не йде!

— А як повинен він, на вашу думку, йти, щоб потрапити до ваших серць?

— Нехай іде сам! Повторюю: нехай іде сам. Як сам, без зброї і без збройної сили, вступав у людські серця Христос.

— А він же як іде?

— Іде, безоглядно, як непадний переможець. Іде з королем, іде з Другетом, іде трупом, палить вогнем, творить свій суд, зневажає і випереджає суд Господній.

— Чого ж вам ще треба?

Монах розумів перевагу свого положення. Ворог слабий і приходить просити помилування. Тому не вільно йому тепер постутися ані кроком!

Старий помалу збирав свої милиці, щоб вийти. Гнівно постукував ними. При самих дверях обернувся:

— Подумайте! Востаннє! — кинув ще одну пересторогу.

— Не моя сила! — відповів отець Йосиф.

— Ale кара спаде на всіх!

Отець Йосиф почував, що ясні очі старого прошивають його наскрізь. Ясність погляду ще зміцнювала його гостроту. Легкий сполок білим штаком підірвався зі спокійного досі монахового серця і за-лопотів злякано у рішучій свідомості наявного зла.

— Хто це вітер, нехай потім не здивується, коли прийде буря!

Старий зник.

Отець Йосиф сидів якийсь час мовчки і вслушувався у щораз глухіший відгомін стукоту милиць по коридорі.

Ставало невесело...

За обідом помітили, що втратив гумор.

VIII

Владика просить о. Йосифа забавляти мадярських гостей диспутами, а сам вибирається рятувати унійну справу на вишенськім соймику. Хайм Фішель, що все знає, відраджує владику встравати в наради соймику. Владика безстрашно кидастися в бій. «Завтра ще буде день! Сьогодні було їх,—завтра буде наше!...»

Неначе хвилі по морі, розлилися неспокійні думки, і владика бродив ними, шукаючи рішучої розв'язки. Не вагався, не сумнівався, важив тільки, котре рішення найдоцільніше. Не любив рішатися без надуми, так же, як не любив виручатися думками в часі, коли треба приступати до чину.

На нараді з мадярськими вельможами розважено і устійнено спільно все, а саме:

Що правда наийache живе силою, віра — кров'ю, думка — тілом, вічність — теперішністю, ніколи ж минулим. Минуле живе тільки пам'яттю, а пам'ять ані що більше, як біль, ані що менше, як насолода.

У наслідок цього бій за вічність виграє лишень той, хто необично не переважає теперішнього минулими.

Але в дальшому розважуванні думки розходились.

Остерго́нський архиєпископ був з ватиканським достойником однієї і тієї ж думки. Сам він, як владика Перемиської землі, що його поставлено на границі двох невблаганно ворожих таборів, перестерігав, щоб надто не легковажити минулого.

Однаке, по суті, він не обстояв своєї думки, бо не знайшов аргументів на те, що біль і насолода і споріднені з ними зло і добро, гнів і любов, можуть органічно сягати поза пам'ять.

Усі ці питання розглянено з такою переможною силою логіки, що залишалось у серці невправдане і нічим не обґрунтоване почування настирливої тісноти і внутрішнього безраддя.

Владика приписав вину з приводу цього душевного недомагання своїй недостойній, сумнівальній вірі і зложив обіт лікувати себе жорстокими способами. А то не доросте до перемоги ідеї, в обороні якої залишився б тоді хіба лишень крихкий меч із криці.

Рік оце минав, як почав змагатися на висуненій уперед стійці, свідомий великого завдання і відповідальності за успіх. Не бракло в нього ніколи відваги чину, але може, о горе, гарту духа і віри!

Траплялось, коли залишався насамоті, щоб ображовувати вже

проведені і ще не проведені задуми, як замовкав перед трупом скаліченого ворога. Чи це була сила, чи слабість, коли бажав його радше живим і здоровим дістати в свої руки?...

Послання церков під одним архипастиром, а впærі з тим надія навернення з блудної дороги багатьох мільйонів дисидентів, — оце була висока мета, що прогорнула його та просвітила наскрізь і розгрішила різні засоби.

Та все ж таки. Як же ще далеко йому до досконалості, коли знову родяться проглядні, легкі, як водяні бульки при дощовій зливі, незлічені сумніви. І серце слабне.

Наскільки досконалішими від нього мусить бути інші князі церкви, ті, наприклад, що коло римського престолу! Наскільки б'льше сили мусить у собі зосереджувати сам наймилостивіший його пан і король, або святіший отець у Римі!...

Невже завжди безтілесним бажанням залишиться у нього спрага, щоб ім дорівняти?

Невже ніколи не дійде напруга його волі до таких вершин, щоб не заставатися позад інших, але йти поперед усіх, як апостоли?

— «Мушу зегзорцизувати диявола в собі, що сумнівами городить шлях нашим сміливим задумам.»

Багання накипало піною люті:

— «Зегзорцизуемо!... Вишмагаємо його, висічено з гнусного, ледачого тіла, закоханого у вигодах і в лініво-солодких розкошах безділля. Залізними згреблами сканцеруємо його. Скуємо його ланцюгами, і тоді згустимо всю свою волю. Змусимо сатану до покірної віддалі від нас. Змусимо його до цього...»

— «Порівнямо себе з римським монахом, — картав себе далі владика. — Наскільки б'льше в нього охоти до жертв, Жене його, палить його сильний вогонь віри. З пишного Риму їде в далекий і незнаний степ. Не дивиться на небезпеку і не щадить своїх сил. Не продає за марне ні одного дня, ні однієї ночі, не цитолить, не відрахує раз викинутих слів і не важить діл...»

Владика бажає й собі такого ж розмаху і сили. Не чус іх у собі в потрібній мірі і прагне їх у собі виплекати, щоб стати гідним великих задумів людськості й християнства. Треба для цього перевиховатись. А для цього виховання треба вже нинішнього дня і всіх, усіх дальших, які дозволить жити Всевишній.

Тому не погодився, щоб йому нині принесли обід.

Не вільно гаяти часу, розгублювати себе хоч би й на мить чимось іншим, окрім пляну бою. Треба готовувати себе до великого діла.

Вони, остергонський архипастир і римський монах, давно готові!

Думка владики спиняється ще біля мадярського вельможі Георгія де Гуменядя.

Особливе ж у нього обличчя! Воно носить у собі спокій вибухового елементу в собі. Ніби гора, що двинула скелі й тримає їх обіруч нерухомо, як жертву землі лазуровому небу.

— Господи! — молиться владика. — Подай мені силу гір, коли піdnіматиму волю моого серця до виконання Твого заповіту на славу Тобі, моєму королеві і римському архипастиреві.

Спинився, щоб вислухати себе,

На часомірі палець підходив під полуднє.

Отже, знову не вистачає часу загострювати волю.

Але вона сама йшла, могутніла в ньому щораз тугіша, як часто це тряпляється йому, коли править Богослужбу. Вона ж росла в ньому від пам'ятного дня 20 червня 1610 року, коли з натхнення митрополита Іпатія Потія став уніяцьким єпископом.

Пригадує собі. Ішов до Полоцька, як воїн, а з Полоцька повертаєш їй як хрестоносець з твердим рішенням віддати життя великій ідеї. Не вжахнутися ні перед чим, не зм'якнути і не дозволити перевершити себе в цьому святому ділі нікому. Стреміти завжди і безупину вгору і вгору. До мети і до мети!

Чув у собі силу. Зміряв її тому тиждень. Таки не зм'якшили його серця воскові мари, які звелів до себе припроводити, щоб вимогти на них підписи про добровільну здачу катедри святого Івана.

Сила в них, але сила також і в нього. Тримав їх у жмені.

Їх гарячі очі не палили його і не лякали. Ані тоді, ані тепер. Його віра сильніша, ніж їхня віра... Могло бути ще кілька трупів!.. Їх віра лише до страждань. Його ж віра — здобувна!

— Підпишете?

Воскові мари захиталися і запалали, як свічі у всеноочне. (Їх легко можна б здмухнути).

— Ні!

— Сконастеть в льюху, як собаки!

— Вірні свої вірі.

— Ваша віра фальшиві. Отямтеся! Ще час!

— Ми близьче до Бога, ніж ви!

— Зате далі від його правди.

— Не може бути! Його правда сягне завжди глибше від вістря твоого меча!

Переконався, що вони — божевільні. Їх треба вигубити, витербити, щоб не заражували Господньої винниці. Гріховний вогонь, що пеклом горить у їхніх очах, заражує всю дооколичну шляхту. Нещодавно домагалася вона силою прогнати його з катедри. А Самбірську святиню Благовіщення таки вдалося їм узяти в свої руки. Не може з їх приводу взяти Перемиської діцезії, дармащо з тією метою і не затверджується православного єпископа, і вони залишилися ніби ті вівці без пастиря. Завтра знову збираються у Вишні на соймик...

— «Не можна, ніяк не можна дозволити на те, щоб підблагузнені рушили саме тепер, — коли в нього сторонні гості, — на Перешибль!»

А такі неспокійні чутки розходяться вже по місті. Так! Це можливе! Треба виїхати у Вишню і переконати їх на їхнім же соймiku. Це рішення невідкладичне!

Вступив у кімнату ватиканського гостя. Вияснив йому, з якою метою вибирається в дорогу, і попросив, щоб у часі його неприявності зайняв мадярських гостей різними диспутами. Щоб не нудьгували.

Отець Йосиф зрозумів інтенцію владики і побажав йому успіху.

Іхали трюхтом, рівним шляхом, без коляси, без обозу і без кухенного посуду. Пістолі за поясом, самопали набиті на плечах, свіжонагострені шаблі при боці і списи в руках. Слово, за яким стоять така сила, має вагу грому.

Не було чим дорогою звогчiti запорошеного, засохлого горла. Пізнім вечером заїхали до Хайма Фішля, якого називали також Пінкаком, бо провадив книги протоколів зі засідань жидівського сойму в Ярославі. Та ще з багатьох інших причин заживав Хайм слави і по-

шани від одновірців. Не лише те було важне, що виводив свій рід з покоління Леві, але й те, що його син Лейзор учився талмуду в Люблині, в славній на цілий світ жидівській академії наук «Ешевас Хахмей». Хайма постійно вибирали послом до жидівського сойму в Ярославі, на який з'їздилися мудреці з цілого світу. Там вони намічали тактику наступу і охорони синів Ізраїля у кожній країні, — зокрема в Польщі і в Україні. Саме Хайма заразовувано до тих мудреців, що визнавались на всіх заковиках «пінкасів», — книг, що містили в собі протоколи ярославських нарад від кількох десятків літ.

У хаті Хайма у великій пошані переховувався талмуд. Це — книга премудрості життя, яку з Венеції, де її надрукували, як єдиний скарб душі, забрав зі собою прадід Хайма, той неспокійний дух, що ніде довго не міг зогріти місця на Заході. Зовсім не тому, що його там переслідували. Він міг усіх перехитрувати. Небезпеку звітровав завжди впору, ще поки вона могла розжаритись.

Гнало його ненасиття конкістадора: з Франції — в Італію, з Італії — в Німеччину. По здушенні селянського повстання в Німеччині, земля стала служняна, покірна й безрадна. Він дожив спокійно на ній свого віку. Сам Хайм ніколи не дістав ясної відповіді від свого батька, чому його дід мусів покидати Німеччину.

Хижак любить завжди неверстові шляхи, — відповідав, вимінаючи простій відповіді, батько. На його устах блукала загадкова усмішка. Він любив боротьбу, а її тоді було загабато.

Були літа юрні та буйні, в яких і в Хайма грала молода кров. Тоді в ньому пробудився неспокійний дух прадіда, що повів його на широкі степи України. Повстання Наливайка нагнало йому доволі страху й гарячого сала за шкіру.

З приємністю насичувався потім радістю помсті, коли на Варшавськім ринку топили з Наливайка сало в мідянім бику. Але вдруге вибиратися на Україну Хайм не виявляв найменшої охоти. У нього п'ятдесятка літ, і кипуча кров його потрохи устаткувалась. Вкінці й не було потреби шукати країного місця. Сидів же тепер на розтайним шляху супротивних вітрів і зажив сам і бачив, що й інші заживають аж забагато руху. При цьому навчило його життя бути тонким дипломатом і шукати захисту в найсильніших, бо помагати слабшому не було в нього ані сили, ані охоти.

Не радо виорендовував церкви, і радніше виручався в цім випадку східними жидами, які легли на ледачі зарібки. Вони то й краще вміли використовувати й легше зговоритися з людьми. Хайм волів торгувати звичайним товаром.

Пізнав до всього властиву міру, яка нікого не насторожувала до нього надто вороже. Різнився під тим оглядом від східних жидів, що тієї міри не знали, чи не визнавали. До інтересів бралися надто похопно, або зовсім невдало і завжди перегинали палку, що злітала потім всім синам Ізраїля на голову без різниці.

Хайм розумів значення часу і вмів застосуватися до них у кожнім труднім випадку. Як довголітній штадлян, якого обов'язком було сторожити за правами жидів, виробив у собі нюх не гіршій, що його має хорт. Але й такого надзвичайного нюху не треба було мати, коли його пивниця завжди повна меду, вина, пива та горілки, а скрині — срібла та золота. Такі ціннощі самі собою дуже часто рішали про те, хто і про що мав говорити і рішати на вишеньськім шляхетськім соймiku.

Коли Хайм побачив, що перемиський владика заїжджає до його гостинниці, відразу зрозумів, що цим разом діло не в грошовій, але в якійсь іншій потребі.

— Ай, ой, такі гости! Такі ясновельможні гости!

Хайм конопадився, але не надто квапливо. Уже цілий попередній день з'їжджалась дрібна шляхта на соймик. Яким був би він штадляном, якби не дізnavся наперед, про що хочуть радити?! Знав уже вчора! Тому наблизився до владики й, не поспішаючи, шепотів, як випробуваний приятель:

— Ай, що ви робите, ясновельможний біскупе! Це ви дуже нерозумно робите! Чому ви акуратно тепер приїжджаєте? Та ж тут гірше, як кипить, гірше, як повінь! Скажіть, що ви завтра хочете робити?

На обличчі епископа не здригнулась і риска.

— Іду на соймик.

Хайм узявся за голову:

— Я вам не раджу. Я вже знаю. Вони всі проти вас. Вони вб'ють вас, ще заки до них якесь слово потрапите сказати...

— При Божій допомозі я зумію їх переконати.

Хаймові очі перекосив усміх спожаління:

— Ваша великоможність думають, що вони таки зовсім у ніщо не вірять. Вони собі вірять у свою Божу поміч. І то проти вас... Ну, то я собі піду до коней, а ви тим часом добре подумайте.

Владика глибоко задумався.

Раптом його очі почали метати блискавицями, а уста опромінив величний усміх:

— Коли нині заверну, завтра мусітиму мовчати, після завтра — загину. Два чи три дні життя малодуха не варти години життя собаки! Треба молитися, хотіти і вчитися перемагати. А насамперед треба навчитися перемагати свою власну малодушність...

— Еди, душа моя! — засторожила біля попередніх думок нова. Увійшов у кватиру.

Коней з його почату мусіли тримати на припоні цілу ніч. Жадної стайні не було вільної в місті. Пізно вночі доходив до нього гамір з вулиць.

Владичі молитви довго пливли з вікна кватири понад цей гамір у мерехтливе небо. Молитва зміцнювала його сильніше за всякий трунок.

Великий Віз з'їхав південний шлях неба, поки владика скінчив молитися. Втомлене його тіло колодою звалилося на приготоване ліжко. Але заснути не давали вперті думи. Добивались розв'язки, якої ім владика дати не міг. День принесе її самотужки. День розв'яже не одне тяжке питання і допоможе здійснити не одне, на перший погляд, невикональне завдання. Еди, душа моя!

Світанок трепетливим крильцем протирає давно миті вікна. Було прикро вичікувати ранку. Сон прийшов у поміч владиці.

Світляний, яскравий, аж сліпучий ішов до нього янгол. Як ворог! Лискуча янгольська шпада шкалубила йому череп. Щось пливке скапувало сивим, брудним шлямом по лезі. Владика різко скрестив свій ум до двобою і з усієї снаги вдарив по янгольській шпаді. Вона розтріскалась, — владику заляяла сонячна повінь.

Сонце! Всевишнє сонце! Тямить. Куди всесильніше, ніж пам'ятає його замолоду. Це було щось більше, як те тепло, що тепер

роздивалось від сонця по сплій землі. Груди не жими, але пашіли надмірною життєвою силово. В усьому було видно цю силу. В усій природі. Лісом, полем, пшеницею, зайцем, когутом, бджільною маткою, безневинністю і вбивством, — невпинною, невтишною жагою ішла ця сонячна снага.

А місяць? Червоний, як дюк. Від року опухлий кривавою люттю. Де ділась його смертельна тrivога, що блідістю вкривала його обличчя? Уподібнився сонцеві, і він неспокій, яким розворушує все, що живе.

Немає сну на неспокійних повіках. Палить їх, однаково як уста, — гарячка...

Владика підносить голову з постелі і виглядає крізь вікно. Він вслухається у місячну тишку і чує, як там, надворі, починається бійка.

Б'ють! Б'ють! Б'ють!

Бачить: наступають і б'ють. А з його почоту не відступають, але також б'ють і відбиваються. Обидві сторони б'ють.

— Треба, може, вийти в ризах, які на всякий випадок узяв зі собою, бо рідко з ними розлучався. Може, побачивши ризи, вступляться?! Ale як?... Немає поблизу ні одної церкви, щоб з неї вийти. Хіба в другій стороні містечка...

Владика жаво скоплюється з ліжка, одягає на себе ризи, бере жезло. Виходить.

На подвір'ї, за гамом, не розбереш ані слова. Всяке слово тут нікчемне. Тут хіба себе самого кинути в вир бою. Владика кидається. Хоче благословити. Йому видирають жезло з рук. На жезло настремлюють віхоть соломи. Здирають з владики ризи, мітру і зодягають у них якогось противного чоловіка. Подають отому харцизові жезло у руки і сміються:

— Благослови, анахтемський владико!

Там труп, там поранений, там під тином знову труп, на гноєвиську теж труп. Поранені скиглють. Росінський кричить:

— Завтра ще буде день! Завтра ще буде бійка! Мій Сянік недалеко!...

Але його проганяють. Він тримає осідланого коня за вуздечку. Підходить з ним до владики:

— Сідайте, владико, скоро сідайте, бо буде запізно!

Владика пручаеться. Не заверне з раз обраної дороги. Тут нехай його вб'ють!!

Але його поривають, саджають на коня і разом з ним безладно втікають.

— Сором! Сором! — виривається владиці болісний крик серця.

— Владико, сором тому, хто нині по-дурному дає себе вбити, коли має змогу завтра перемогти...

Членуть його, женуть, і стриму цьому немає, і сили проти цього нема.

Минають одне село, і друге, і ліс. Задихані, втомлені, запорощені, пристають у Мостицьках, Порох улягається поза ними.

Погоня теж мусіла втомитися. Так думає владика.

Місяць зблід, ранок іде зі сходу. Відкривається день перед утікачами, але відкривається теж і позад них.

Коні дещо прохололи і тихо п'ють воду, але ба, — знову курява встає на Вишенськім шляху...

Ну, нема часу напувати коней. Гайдя!

Владика далі не може погодитися з такою ганебною втечею.

— Хто тут командує? — питаеться він гнівно і владно. Він хоче присоромити Росінського. Але той злюще відповідає:

— Нині командують вони! — і показує на куряву позад себе.

Владика підається долі. Бачить, що ніяк уже не викреще бойового запалу в Росінського, і замовкає.

День знову наближається до свого кінця. Владика мовчки і без подиву дивиться, як сонце затягається помалу хмарами. Від того вечір щораз темнішим смугами лягає на поля.

Владика радий хмарам. Сьогодні ніч буде безмісячна. Не буде кому кривим обличчям сміятися з його безсилля і невдачі.

Уже зовсім стемніло, як наблизилися до брами свого міста.

Перемильть спав. Росінський підійшов до задуманого владики і, тримаючи в руках карабелі, запевнив:

— Сьогодні будо іх, — завтра буде наше!

Така ж уперта думка і у владики. Але він мовчить.

Уста його цього вечора не промовлять уже ані слова.

IX

Отця Йосифа сильно вражає незаслужений докір Теофіля. Теофіль напло зникає йому з очей. Нестокій вдирається в душу о. Йосифа. Він не знаходить собі місця в погоні за ледве спіймальною мрією... А все ж таки мрія перетворюється в дійсність і родить нові мрії і новий неспокій...

До пізньої ночі даремно чекав отець Йосиф на владику, дивився на зорянє небо і роздумував.

Астрологи і альхеміки стверджували глибокі зміни на небі, а від них і на землі. Людська доля втратила поводи з рук. Він сам, хоч і не астролог, стверджує зміни на сонці і на землі. Могло здаватися, що промінне небесне коло знорвилось і волочить у безв'єсть чуйним шкурлатом української землі. Занедужала від тих сонячних променів жива і нежива природа. Бо ось Сян, Стравігор, Бистриця, Верещиця і Дністер ніби без причини розливалися милями. Річки виходили з берегів і по звичайних і по стрімкозливих весняних дощах, чи по розжотистих громовитих літніх бурях.

І рушили в похід різні язви: хрущі, миші та комашня на ниви і поля. Мухи обліпили печі і вікна. Уся природа, люди, рістня і звірі неначебто глибше переживали кожну хвилину і зміну. Діти з будьчого розмазувались і розквашувались.

А все ж таки, коли небом став походжати чарівний золотар-липень, — пшениці і жита поналивались сонячним струмом і ніжно похиляли голівки від переситу.

Хто єв цей хліб, — шалів...

Так народилася гаряча доба вогню і заліза.

У мурах папської бібліотеки скриптор не відчував природи так живо, як тепер, на своїм духовім дозвіллі.

Як любо, як чудово прихилитися до землі і наслухати, чого вимагає вона і що обіцяє життя...

Багато трудних, заковичних питань знаходить тепер свою легку розв'язку, а водночас можна близьче підійти до правди життя і віднати щастя там, де його досі не було видно.

Око бачить кольори, яких давніше не розпізнавало, вухо сприймає голос, що його раніше не чуло, а розум починає розуміти нові правди, яких давніше не визнавав.

Лише хто вперто сам затикає свої вуха, заплющає очі, чи недо-

розумівав, — той терпить невимовну тугу і тратить душевну рівновагу.

І у Теофіля спостеріг отець Йосиф деяку зміну. Хлопець став дивним. Хотів, було, послати його за орудкою, на базар і застав у кімнаті, похнюпленим над книжкою. Хвилясті кучері виніжнювали хлопцеве обличчя. Круглі рамена налиті свіжою недоторканою юністю.

Але нагло враження начебто якогось відчуження від хлопця охоплює отця Йосифа. Щось ніби несподівана гребля прокладась від учора або передучора між ним і хлопчиною. Може дечого наслухався вже від православних, і це відбилося зараз на його поведінці?

Зірвати б ту греблю, і може повернеться теплий тон, що вже зв'язував приязнь цього хлопчину з ним? А може відкриється знову якась тайна топілі, що так інколи знев'яє заскакує людей... Постають же незbagнені в душі людській прояви гніву, приязні або любові без глибшої розумової причини. Ралтом воскресає якась, може століттями захована, дія, якої людина сама несвідома. Чому ж до декого відчуваємо відразу симпатію, а до декого і по цілих літах наше серце не всилі нахилятися?...

Все це отець Йосиф продумав, і забажав знову наблизитися до хлопця:

— Що читаєш, сину?

Хлопець глянув очима, перемріяними віщерь:

— Життя святих угодників Божих, — відповів.

Отець Йосиф узяв книжку в руки. На першій сторінці дедикація. Правильною латиною написана апострофа до незнаного злодія: «Хто вкраде цю книжку її правному власникові, — крукус еї окулюм виклюбіт». — тобто, крук лиходієві виклює око. Останні слова помішані з українськими, мабуть з тій очевидної причини, що не всі злодії обізнані з латиною.

Отець Йосиф засміявся з цього спудейського жарту, але сам спудей лишився поважний і ніби смутний.

Монах склонився над ним співчутливо:

— Чого ж ти химородиш?

— Скажіть, всечесніший отче Йосифе, чи діти, що мають батьків, зроду ліпші від тих, що їх не мають?

— Усі діти мають батьків, — хотів заспокоїти його добрячою відповідю.

Хлопець не сприйняв цієї відповіді, бо бажав іншої.

Він схвильовано схопився з місця, відскочив у протилежний бік стола і несподівано вибухнув жалем, промовляючи крізь слізозі:

— Ви, ви в мені розбудили вогонь, що не погасає! Я не знаю, що зі мною дістється! У мені жаль до цілого світу. Я хотів би...

— Хто «ви»? — здивувався отець Йосиф непомалу.

— Ви всі, що мене вчите! І ви!

Це був несподіаний і несправедливий докір. Хлопцеві гарячкою палали очі.

— Верзеш бог-зна-що! Я з тобою лише кільканадцять днів. Тебе мучить якась хворoba! Це видно по тобі.

Але хлопець не звертав на його мову уваги. З гіркотою про-довжував:

— Ви, ви в мені розбудили те, про що я самого себе не наважувався питати. Від першого з вами побачення я це відчуваю. Від тієї хвилини, коли ви запитали мене, чи не залишився б я при вас назавжди. Це було б так приманливо вступити до вашого монашого

чину і вести життя святого угодника Божого, заслуговуючи собі славу і спасіння. Ви говорили до мене так ласкаво. Я подумав, що так ласкаво промовляють до своїх синів рідні батьки. Я мало не заплакав тоді, і тому втік. У мені назбиралося стільки жалю, що я готовий був вам, зовсім чужій людині, впасти в рамена.

Монах розсліджує ці слова і визнає, що збентежило б його незвичайно, якби хлопець захотів був тоді виконати свій задум.

Зараз же хлопець став бурхливо йому сповідатися. Він почував, що йому бракує кусень серця. Не було кому його сформувати. Давно, коли ще дуже малим привели його звідкись до чужої хати, почував себе сяк-так, поки ще були люди, які віддавали його новим опікунам. По-дітвацькому вирозумував собі, що ніхто не стане його бити, коли так багато людей у хаті. І мудрував добре. Ще подали йому якусь лакоминку в руки, яку смакував помалу і недовірливо. Аж раптом вийшли ті люди з кімнати. Тоді злякався і зашився у найдальший кут. Там, під ліжком, слухав, що буде далі. Якась чужа, гарна жінка розповідала казки його ровесникові, що лежав у ліжку. Розповідала про чарівний прутник, що відчиняв усі замки від захованних скарбів. Про чудесний самоцвіт, який дозволяв читати найпотайніші людські думки. Про цвіт папороті, що примушував найкращі королівські доні закохуватись у найбіdnіших хлопців-сиротюків.

Від тих казок робилося йому смутно. Почав попханькувати, а далі заридав на весь голос. Тоді витягнули його з кута і почали бити, бо, замість розважати свого ровесника, що було його завданням, не давав йому спати.

Казки були не для нього. І похвал не було для нього ніколи. Хоч і перевершуval своїх однолітків, хоч бажав бути першим, але мусів придущувати в собі таке бажання.

Тоді замість бажання вибиватись, народилась у ньому горбата, зла, таємна заздрість. Ріc, але ріc скрито. І завжди прагнув до когось притулитися, мріяв, що хтось його полюбить безмірно, по-материнському.

Ніхто його не любив. Ніхто не подивляв його осягів, навпаки, — вичитував ненависть до себе, коли наважувався здобувати осяги.

Думка про хлопця стає для отця Йосифа неприємною. Уже гадав, що в ньому здійсниться перший успіх, що згодом спонукає його вступити до монастиря і так придбає для великої справи ще одну силу. Аж тут так, без причини, хлопець зник.

Враження від цього тим приkrіше, що сходиться воно зі загальним невдоволенням і неспокоєм у душі. Якийсь невиразний страх родиться у ньому, і отець Йосиф не всілі пояснити собі, в чому його джерело. Стидається призватися що, може, цей неспокій від зневіри чи недовір'я до власних сил. А може страх перед наростаючими перешкодами?..

Потішає себе, що цей стан неспокою скоро промине. Треба тільки пройтися. По проході добрий сон принесе благодійні ліки. А втім, сподівається зустріти владику, що має вертатися з Вишні...

Водночас виростає в ньому неясне прочуття, що робить зло. Ale не хоче завертатися з дороги. Переслідує його впертість. Лише тепер признається перед собою, що причина його внутрішнього неспокою зовсім інша, в кожнім разі, не невдача з хлопцем.

Облягають його невпорядковані, невикінчені думки і прочуття. Запримітив, що в останньому часі робилося з ним таке частіше, і то завжди, коли наставала повна місяця.

Не можна заперечити, що побіч неспокою родиться в ньому почуття нез'ясованої насолоди, чи лише прагнення насолоди. І тепер етягає в груди розкішну повінь місячних променів.

Повня всеобіймає землю. Спиває тіні з долин. Так приемно мчать поглядом і запаленою думкою за місячною прозолоттою в ніч. Повня переп'яна любов'ю. Сіс всепрошення гріхам. Між людиною і нею все інше — мале і нікчемне. Така глибінь вічності дозвокруги повні, таке безмежжя в просторі поза нею!

Оця глибінь і безмежжя причаровують увагу отця Йосифа і проглинають його свідомість.

Стойте сам, безрадний проти величної тайни всесвіту. Ця тайна пориває його в далечину. Не може її зрозуміти, але йти за нею бажає.

— Щось сьогодні манить, — шепочуть безвільно його уста. — Чогось нині серце очікує. Ласки або кари...

— Ходім далі! — підбадьорює себе знову, побоюючись припліву тривоги.

Щоб засхотити себе і не дозволити зродитися другій, суперечній думці, скрягтю збирає обіруч свою монашту рясу, щоб не спиняла його кроків, і поспішає, поспішає по своїй тіні, яку кидає повня.

Відкривається шире, місячним сяйвом залляте, поле. Одним одна деревина на горбку. Під нею треба сісти і... прийти, нарешті, до розуму.

— Чи не задалеко відійшов від міста?

— Так!

Але не облітає його страх з того приводу. Ще п'яній від повні і незадоволений вислідом проходу:

— Як по-дульному минає життя! Нема великого руху, ані слави, ані щастя. О, Господи!

Це останнє вихоплюється монахові з острахом поповнювання святотатства. Хоче його в думках завернути. Воно опирається, не діється, стирчить у свідомості. Нехай...

Раптом далекій стогін землі привертає монаха до дійсності. Стогін спочатку невиразний, потім щораз голосніший.

Починається якась дія знову, що бере свій початок у любові чи ненависті...

Отець Йосиф бажає сам перевірити, що діється, і прищулюється.

Тим часом різні думки проходять його головою.

— Світ, як світ. А на ньому — люди. Родяться, радіють, б'ються, вмирають. Умирають, вмирають...

Думка рветься у безнадії. Але ту ж мить і зривається:

— Але й живуть! Повним струменем живуть! Хто хоче жити, таки живе! І буває щасливий. А то ж ніхто не став би жити... Безумовно життя обдаровує декого щастям. А того, хто цього щастя гараже прагне, зовсім певно!

Отець Йосиф розглядається думкою по своїм житті і бачить, що не вмів жити. Біг, коли треба було на місці стояти, сидів, коли треба було шалено бігти...

Залишений позаду Перемишль спить, а десять поблизу дудонить земля. Щось мінливе рухається на тлі причасного в далечині лісу.

Отець Йосиф не може розізнати, що воно таке. Опановує його щораз сильніша тривога. Будиться з недоречних дум і шукає захисту:

— Може це напад турків або татарів? Господи! Що робити?

Перед ним степ, рівний, як долоня. Немає ніде ніякого сковища. Заховатися за деревину? Ні! Ця ж самітна деревина манить до

себе кожного. Може на деревину? Також ні! Саме на деревині шукатимуть найскоріше.

Отже, в поле! Може знайдеться десь якась глибша межа.

Отець Йосиф хильцем, непомітно пробує шугнути за далекі полукипки, але бачить себе в місячнім свіtlі, як на палері. Тоді виришує залишитися в тіні деревини на місці.

— Найвища пора, щоб ані ворухнутись! — шепче до себе.

Якісь одчайдущі вершники женуться в сторону міста. Як важко дихають і порескають їх коні! Іржання дикою сурмою поре цю тиху місячну ніч.

Монах боїться, що коні можуть звітрити його і зрадити. Плескачем прилягає до землі. Пригадує собі вмить усе, чого наслухався про банди гайдуків, лісовчиків, про розбішатство Ланцутського чорта і його синів, заводіяцтво невговтаного Опалинського, про недавній напад на Перемишль болестрашицького вовка.

Проклинає себе, що так необачно вибрався у темну ніч з неизвестного міста в шире гуляйполе.

Але похоплюється, що запізко на даремні жалі.

Коні рвуть проти нього, місць б'є просто в обличчя вершників. У його сліві вони подібні до чортів у пеклі.

Женуть чвалом — парами, довгою чергою. Розрізнив дві ватаги. Одна скрутила за дорогою вбік. На чолі другої мчалась пара, на вид якої стець Йосиф зі зворушення обмаль не скрикнув.

Там іхала вона!

Як амазонка.

Без ізьмененого сумніву, це вона. Це обличчя він носить у собі. Від пешам'ятних часів. Не міг помилитися.

Це виводить його знову з рівноваги духа.

Не зважаючи на небезпеку, зривається і біжить, дивним дивом не спотикаючись об грудки та хабаззя. Не перешкоджає йому свіжа стерня, — біжить навздогін за своєю мрією...

— Проклята, трикі проклята чернеча ряса! — клене свій одяг.

Ряса не дозволяє йому зрівнятися з нею і виконати шалений замір. Навпаки, віддалі до неї збільшується, і це допроваджує його до розпуху. Чус біль і незаспокоєний жаль. Врешті, ряса сплутує зовсім його ноги і кидає ним об землю. Важко дихаючи, янчить:

— Вернися, вернися!

Напружив усю силу волі, напружив думку і уявою мчиться далі і безупинно за цю, щоб не згубити її образу, навпаки, — оживити його до спіймальної дійсності. Пожадання, сильне в уяві, осягає те, що в живій дійсності неосяжне. Хтибо вганяє за нею. Хапається за її груди. Хоче перевірити, чи звичає амазонок випалила вона собі одну грудь,

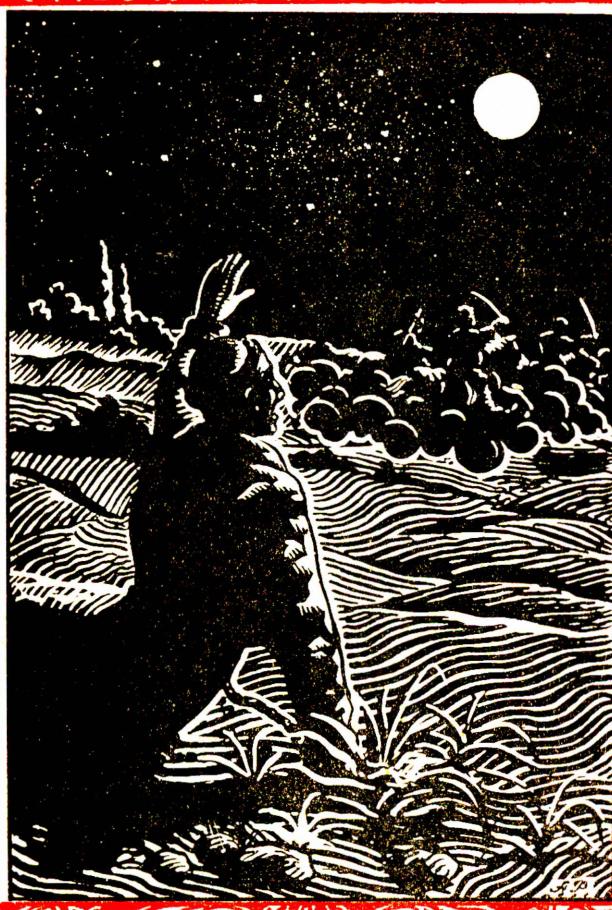
— Ні! не випалила!

Але вона відтручує його від себе. Тремтить.

Він намагається зловити її, тріпотливу, і притиснути до себе. Вона не піддається. Боротьба з нею справляє йому виразно відчувальну насолоду. Вихоплюється ненаситними думками поперед неї.

Намагається вхопити її голову, як бувало (а пам'ятає це цупко!) робив колись дуже давно.

Лишилася ще свідомість, що не діялось це ані над річкою Фермадоном, ані над Ірисом, але куди близжче. По її обличчю спливали його пестощі хитро й невразливо. І завжди непомітно повертаєся до

«Вернися, вернись!»

її грудей. Теплий струм насолоди проходив його рукою. Але тут же відчув, як гнівно і різко відкинула його безстидну руку.

Тоді залишив її у спокою.

Ше лежав якийсь час, ласуючись у недавньому щастю.

Отягився, коли раптом з міста долетіли до цього пострілі. Прошивом роздер небо чийсь несамовитий крик. І жахом сканув у безголосу пустиню біля монаха.

Тиша, що запала за криком, задрижала тривогою. І знову крик ніби смертельно враженої людини і —тиша, грізниця від самого вбивства. А за тим понісся столекельний гук пострілів, криків, зойків, повінь лайки і глухе гупання сильних ударів.

Отець Йосиф проптерезів відразу. Присів під полукипком, настягав поперед себе кілька снопів, накрився ними і так прокуняв, а може й проспав, дві-три неспокійні години.

Пробудився, як заграва вставала на сході. Тихо щепочучи ранню молитву, вийшов у місто. Сторожка дивувалася, як могла просліпити ранній вихід римського гостя поза місто. Однаке, тому, що багато чужосторонніх осіб заїхало тоді в Перемишль і всі вони різною порою дня і ночі залюбки вибиралися оглядати гарне положення міста і його довкілля, то й не дивувалася довго.

Х

У цьому розділі о. Йосиф хоч з трудом, приходить знову до рівноваги духа. Перевіряє свою працю і приходить до переконання, що треба ж нарешті, братися за діло. Зустріч о. Йосифа з Борухом, Федорком і лісовчиками. Про що довідався о. Йосиф від Федорка й Жебровського?

Дві дошкульні поразки, яких в останні часи зазнав епископ Атанасій, примусили його до задуми: чи, бува, його політика і поведінка правильні та доцільні, чи не визиває він Господньої помочі надаремно.

Три дні не виходив після прогри в Вишні зі своєї кімнати. Три дні не дозволив нікому переступити свого порога. Три дні віддавався постові і молитвам.

Ніхто не поважився перебити тишу, яка запанувала в його кімнаті. Добре склалося, що саме на той час обидва графи Другети та Георг де Гуменад задумали піти в гості до латинського епископа Сіцінського.

Три лікувальні, сильні дні! Дні, в яких спокутувалося надмірне уповання на Божу поміч і власну силу, — уповання, що прагнуло Господню силу впірягти до людських приземних забаганок, або вимагало Божої помочі власному недоглядові і лінівству.

У тих трьох днях скрущіли сумніви, як круше серце закам'янілого грішника в обличчі смерти.

Ті три дні, що тривожно, але тихо відійшли, сповнили уражені серця його вірних новою вірою в слушність іх змагання.

Не трапилося жадного відступника! Ворог, якому в Вишні пощастило перемогти його, не вдерся в душі подоланих. Отже, остання програ владики перетворилася у перемогу.

Римський місіонар і собі пильно слідкував за всім. І він не наслілювався відразу виходити по цій пам'ятній ночі нікуди поза палату. Наслухував, як лис, хто, що й звідки йому може загрожувати. Не помітив ні у кого легковажного, глумливого погляду. Всі з глибокою пошаною вклонялись і вітали його з давньою уважливістю і по-божністю.

З цього дійшов до висновку, що ніхто тоді вночі не звернув на нього уваги. Тепер закортіло йому знову вийти за браму міста, так, як у ту дивну, повномісочну ніч. Хотів упевнитись, чи й там все в порядку. Правда, горіло в ньому припале попелом бажання знову

зустрітися з нею, з тією жінкою, яка взяла його в свій полон, може й не знаючи про це зовсім. Але роздумався, бо тепер уже могло це впасти міській сторожі на увагу.

Надвечір йому здалося, що був уже зовсім у ладі зі собою. Почав навіть розмірковувати над прийдешньою унійною кампанією.

Безумовно, за його пляном тепер моральна перевага. Його теза виявилася правильна. Треба брати східної церкви довкільним боєм. Розчистити терен на заході, на півдні, а тоді лише вдарити на схід. Там, на Мадярщині мають бути перші вирішальні успіхи.

Отець Йосифу безупинно і приемно дзвенить мелодія слів остерігонського архієпископа ще з того часу праці у ватиканській бібліотеці. У цьому мусить бути перст долі!..

Так любо піддатися їй і повірити, що ніяк інакше не могло бути, як вийшло. Не карати самого себе відповідальністю, лише чекати, куди спрямусь наше існування те невідоме, що керує ним і підтримує його... .

Але інколи, заслухавшись у те невідоме й проглянувші його оком душі, можна так сильно його відчути, що легко напитати собі й лиховісної, замість щасливої, долі...

Цього останнього випадку тепер не може бути. Знав, що в пам'ятну хвилину, коли рішався стати місіонарем, скерував півладнє життя власною волею у бажану сторону.

Боявся трішки, не дуже. Та все ж таки знову перед ним кардинальне питання:

— Маємо, чи ні, вільну волю?..

— Повинні відповідати за всі свої вчинки?..

— Чи трапляються такі вчинки, що особисто перед собою ніяк не відповідаемо, бо вони — наша, незалежна від теперішнього життя, покута?

Чув і відчував хиткість свого розумування. Виразно коливався, блукав серед своїх думок і боявся за себе:

— Що таке твориться още зі мною?

Останнє питання виросло і загомоніло, як остерігальний крик над безоднею. Останнє зусилля тверезого розуму, що зводить зводи з дійсністю і рятує потопаючого у метафізіці.

Стріпуючись, визнав усі щойно виструнчені питання за діявольську спокусу, і прийшов знову до панування над своїми почуттями.

Сьогодні викликали його, щоб вибрався в товаристві мадярських вельмож до латинського архієпископа Станіслава в Перешиблі.

Прохав, щоб виправдали його недугою, і справді почував себе погано. Але незабаром мусітиме туди піти безумовно.

Чайже раз мусить прийти з чимось конкретним на нараду. Стверджив сам про себе, що був поганим виконавцем папських задумів. Замислився над своєю дотеперішньою роботою: і настрашився свого безділля чи безрадності. Такий робітник, що втратив місяць часу і не торкнувся ще самого терену, — поганий робітник. Вирішив, що завтра вже безумовно мусить сам особисто все прослідити і перевірити в терені, між масами шляхти й посполитого народу. І то без чисібдю помочі, без чичероне. Після цього лише вибереться в тій справі на нараду до латинського єпископа.

З такими думками поклался спати.

Ніч пройшла лагідно і сон мав заспокійливий.

Сон — це віддих душі.

Встав рано, сильний, здоровий, енергійний. Рання Богослужба спровокає йому приємність. Коли обертається з благословенням до людей, бачив, як уступають нічні тіні з храму, а лиця вірних розсвічується радістю.

По Богослужбі застав снідання у своїй кімнаті. Вино смакувало. Випив його більше, як звичайно, бо почував, що зміцнює. Вийшов.

Заліття ранніми променями, шестигранна башта так і вабила його, щоб дорогу з Владича вибрає попри неї. Пішов. Глипнув крадії. Відійшов, де між липами причаровувало його уяву кілька високих міланських хат.

Зайти б туди, всередину тих хат, та не має причини.

— Ет, сатана спокушає! Якої мені нетечі?! Ідім радше туди, куди кличе обов'язок.

Минув ринок, прибережні хатки коло Сяну і пустився побіч гетта в сторону юридики. Минув циганський табір. Шнурком потягли за ним циганчата, настаючи на п'ятирічні, мовчки, настирливо, витривало й пильно зберігаючи між ним і собою віддалю до десяти кроків. Так провели його аж до гостинниці Боруха Ціммерштайна.

Минути цю гостинницю було неможливо, бо розсілася своїми стайнами, шопами, купами неметеного сміття і нехлюйно накиданим зі стайні гноем, як безсоромна безпорядюха, просто посеред шляху.

Борух пізнав ватиканського монаха:

— Ваша найсвятішість до моєї корчми? Ай, який це для мене гонор!

Він вертівся, шкутильгаючи, як зіпсоване верстено. То з одного, то з другого боку приставав до гостя. Так і видно з його поведінки, що у гостях у вельможних персон не бував, зате вони в нього — багато разів. Вкланяючись, розкладав руки однаковісінько так само при виявах страху, радості чи обурення. Нікому і пічому не дивувався. На устах у нього висіло п'ятнадцять готових відповідей, хоч гості й не допитувались.

— Ваша велиможність когось шукають?

Отця Йосифа здивувало оце нагле питання. Ще більше здивували його дальші слова Боруха:

— Ви хотіли б, мабуть, самі пізнати, що тут діється у нашім краю?

Ватиканського монаха, справді, заскакувала ця здогадливість. Одначе, не хотів звірятися перед сторонникою людиною зі своїх плянів. Тому волів мовчати і не перебивати золотоустого розмовника.

— Ваша ясновельможність, — продовжував Борух, — уже певно знають усе. Якби ви до мене були прийшли вчора, то нині вже не ходили б по світі. Ай-ай! Я вже думав, що вчора також буде й по мені. То ж воно були такі розгарячені, розіндичені, розкукурічені, так були розохочені до бійки, що на бідного жідка не звертали уваги. Ну, і я думав, що я так само одним і другим потрібний. Кому тепер моя смерть потрібна? От щодо грошей, то воно були б їм потребні, але в мене їх немає. Я вам щось маю сказати.

Тут він таємничо нахилився до вуха отця Йосифа і зашепотів, завертаючи полохливо очима на всі сторони:

— Я волю тих, що б'ються по стороні владики Крупецького.

— Для вас це повинно бути байдуже, — перебив його ватиканський місіонар.

— Байдуже? Ніяк не байдуже! — заперечив Борух. — Я віддав би життя за католиків. Щоб я так свої діти завтра побачив, коли кажу неправду...

Отець Йосиф недовірливо глянув на Боруха. Але той уже ви передив його думку, ще поки вона встигла оформитись.

— Я знаю. Ви не хочете мені вірити, бо думаете, що кожний жид привик без кадила кадити. Ну, може деколи мусить кадити, але помагати, і то так, щоб ніхто цього не бачив і про це не знов, — не мусить.

— Таке ви мусите говорити кожному зокрема на два боки.

— Ай-ай! То ви мене зовсім за дурного маєте! Я не кажу, що всі жиди розумні, бо трапляються й дурні. Але всі ми слухаемо мудріших. Зле було б, якби мудреці сварилися один з одним. Наші мудреці з розумних книг вичитали, що краще людині разом з погончами на віз сідати, аніж дозволяти себе запрягати разом з тяглою твариною.

— З якою метою ви мені те все кажете? — нерадо відповів монах.

— Щоб ви, як чужинець, фалшиво не розцінювали православних і католиків і загалом всього того, що тут твориться. Ось чого я боюсь і з якої речі вам те все кажу. Після того, що ви тут побачите, можете подумати що католики не мають жадної сили.

Отець Йосиф обкинув Боруха допитливим зором, чекаючи дальшого вияснення. Підбадьорений тим корчмар продовжував зі зростаючим захопленням:

— За унітів стойть ціла Польща і цілий католицький світ, великий і розумний, бо має одну голову і один розум.

— А там?

— А там сто голів, і завжди ще знайдеться сто перша й сто друга, що забажає бути від усіх розумніша і нікого не схоче слухати, а всім схоче приказувати, хоч сама нічого не розуміє. То так і виходить на погибель їм усім. І розумним і дурним. А тих дурних у них сила-силенна!

— Чого ж вони тоді так довго тримаються?

— Бо то дика і велика сила. Небезпечна, коли її зранити, грізна, коли знайдеться в оступі!

— Тоді, виходить, нема на неї способу, щоб її побороти.

Отець Йосиф навмисне кинув оцю думку, щоб до споду перевірити становище жидівства, цього третього чинника на цьому терені.

— Е! Спосіб знайдеться цілком успішний. Нацькувати одних проти одніх, обіцяти одним і другим, водночас дбати, щоб ні один не виріс понад голови іншим. Бо коли допустити, щоб виросла в них якась путня і рішуча голова, то вже буде дуже зло. Вже ні нам, ні вам на цій землі нема чого шукати. Вже ніхто їх не переможе.

У цю мить Борух скочив, як опарений. З вікна його гостинниці висунулась худа, довгошия голова шляхтича з довгими, як у сона, вусицями. Шляхтич верещав:

Я того псявіру на кусники посічу! То це має бути вино?! Оці зливки? Ану, хлопці, дайте мені цього жидюгу в руки! Нехай я його провчу!

До Боруха кинулося кілька широкоплечих і рухливих хлопців у фантазійно-яскравому, з дорогих заграницьких оксамітів одязу. Так і видно було, що це — воєнні трофеї, стягнені просто з плечей заможних людей. Отцеві Йосифові вперше довелося їх побачити

зблизька. Це ж були вони, ославлені лісовчики, — перші грабіжники й безсердечні чорти, алеж і відважні, як чорти. Так і пізнати було, що їм уже курилося з чубів.

Борух закричав із поду:

— Ай, пане Федорку! Наймилостивіший мій пане! Я для вас маю щось таке, чого ви зроду не пили!

Ватиканський місіонар не виходив з дива, яким способом корчмар так скоро опинився на горищі своєї гостинниці. Хіба дістав звідкилясь крила. Водночас запримітив, що останні Борухові слова робили помітне враження на того, що його Борух назував паном Федорком.

— Чому ж ти, злодюго, цього зразу мені не подав?! Ключки собі питаєш?! Дивись, щоб не напитав!

Борух уже бачив, що грізні хмари розходяться:

— А для кого я то мав під рукою у гостинниці тримати?..
Може для пана Теодора, що тут бушував учора?

Отець Йосиф спостеріг, що на згадку про пана Теодора довговусому панові Федоркові задрижали його віхті понад очима, а самі очі блиснули люто, неначе у вовка.

— Тут, отут ви мені його дайте, того надутого, пихатого новобагацького. Того схизматика!

Тембр голосу пана Федорка зраджував бездонну глибінь ненастисті, якою кипів він проти пана Теодора.

— Завжди висмикується мені з-під рук ця еретицька погань!
Але колись таки попаде в руки!

Монах слідкував за тією роз'яrenoю людиною упертим зором. Первісна натура пана Федорка відчула на собі його погляд. Звернувшись в його сторону.

Панові Федоркові вже закортіло фамільярним жартом зазна-йомитись з незнанням духовним достойником і запросити собі його до товариства, як годиться. Худорлявий францісканин своїм подовгастим і ніби в аскета висушенним, суворим обличчям, з глибокими чорними, проникливими очима, — самим своїм зовнішнім виглядом відкошував від себе надто сміливих нахаб. Пан Федорко зміркував, що то не зі звичайним «бернахом» справа...

— «В такого ласки куфою не купиш!» — замерехтіло в його замряченій голові й примусило язик до застаниві. Ще щось там під вусом у нього невиразно булькотіло, але рука, що хотіла була кликти монаха до товариства, безвладно опадала. Якась ще увічлива латина пленталась йому по язиці на привітання суворого сповідника. Але й та застигала на неповорушких губах. Тільки довгий вус ще посувався, складаючись у побожну міну, а голова вже склонялась з пошапаною.

— Сальве реверен... реpp... ре...

Язик пана Федорка втомився дуже при тім латинськім непокірнім слові, що ніяк не хотіло злізати з його насолодко настроєного язика. Так і не судилось тому слову вийти з Федоркових уст назустріч ватиканському монахові. Хтось з лісовчиків, мабуть, найбільш інтимний приятель пана Федорка, мусів уже десь бачити далекого гостя з Риму. Він дав Федоркові доброго стусана попід ребра й гrimнув йому по-польському в ухо:

— Стуль, вашеці, морде і презентуй бронь!

Пан Федорко розумів мову кулака краще від усякої іншої мови. То й зображенув, що якась дуже визначна фігура наближається до

нього. Його рука, що ось-ось по-п'яному хотіла була «запанібрата» впасті на обшивку «клехи» і втягнути його жартома через вікно до гостинниці, вхопила за соболеву шапку і принизливо тримала її, замість шаблі. Пан Федорко безрадно чекав біди чи чести...

Чужосторонній монах наблизився до дверей вітальню кімнати гостинниці і ввійшов усередину:

— Бенедіцетур Єзус Христус! — сказав привітно.

— Ін секуля секульорум! — grimнула вся братія гурмою, і замокла.

Панові Федоркові лише тепер волосся зі страху стало дуба. Любив завжди перед приятелями вихвалатися своєю латиною, — а тут треба її до загину, не напоказ. Тверезій голові, — і тій, треба було б добре пожуритися і помишкувати за потрібними латинськими висловами. Чого ж тут вимагати від п'яної!..

Піт величими краплями спливав панові Федоркові з чола на довжелезні вуса. Могло б комусь здаватися, що кається; що йому, старому собаці, якого слухають такі безтямні забияки, як лісовочки, слізози з очей капають на знак правдивого жалю і покути!..

Ось чого стидався пан Федорко!

Але гість почав сам говорити, може трохи дивною, але всім зрозумілою мовою, якою писали православні і уніяцькі вчені.

Він запитав їх, чи то вони так хоробро боронили вчора святої унійної справи від напасти та образи православних. Чи немає між ними таких, що тяжко поранені в бою і потребують тепер духовної опіки?

Тоді до слова допустили самого пана Федорка.

Він потерпів найбільше.

Отець Йосиф недоумівав, бо не бачив на тілі пана Федорка ніякої, засвіжа завданої, рани. Зате довідався, що пан Федорко має найбільше кривавих ран, завданих його відважному серцю, і домагається від монаха церковного прокляття на свого ворога — Теодора Винницького. Зажурився дуже, коли довідався, що виклятим із католицької церкви може бути тільки католик. Це було несправедливо! Це йому не сподобалося! Якби не те, що вважав римського монаха за дуже поважну персону, був би щедрою рукою всунув йому зо сто бізунів. Так, як у великім гніві вчинив уже якось з одним нерозважним ксьондзом із посполитих...

Тепер пан Федорко тримався напричуд пристойно, хоч з-поза крислатих його брів стріляв вогонь, як зі самопалів. Ватиканському місіонареві ставало моторошно, і він у серці дякував Господеві, що дозволив йому вродитися Йосифом де Каталісом, а не Теодором Винницьким.

— Це було кілька літ тому! — оповідав пан Федорко. — Ма-руся Дзюсівна, як п'ятнадцятилітній дівчур, вчилася рубати шаблююкою в пана Федорка. Не було дерева в околиці, на яке не вилізла б оця пустунка, і не було місця під деревом, під яким не зривав би собі за нею очей пан Федорко. Це — ніби тріпотливий метелик. А він, Федорко, майстер у бою на шаблі, тратив геть голову, вправляючи з тим чорнооким, білонізим чортенятком. Шельмівський, зводницький усміх на устах, між двома розкішними ямочками, був причиною, що те чортеня завжди перемагало свого майстра: отут від неї близна і тут, і тут. — А тутечки, — оповідав, — вгризла його своїми зубками, як тигриця, коли одного разу вловив її за шию і став цілувати її цілувати й цілувати. Сама його до цього призвела, бо вже кло-

нилось її серце до нього. Сама його до цього надрочила, а надрочивши, вкусила, як гад.

— Тепер вона його ненавидить. Останній раз остерегла його, рік тому буде, мовляв, знову набере райпачем по голові, коли від неї не відчепиться. Та не так то легко зробити це тому, хто втопився в її очах, застряг по вуха в її принадах і не годен забути насолоди, якої зазнав за короткий час перебування з нею. Чи не міг би той час продовжуватись у вічність?

— Ні! Ограбив його з того той, на двадцять літ молодший від нього смаркач, Теодор Винницький!

— Три села чекали на нього за нею у віні. Був би додав Теодорові ще одні, своє власне сільце, щоб наситився, щоб мав чотири за неї одну!

— Ет! — розсердився нагло пан Федорко, забуваючи, що має перед собою римського достойника. — Що тут говорити про такі речі з дурними попами! Вони на любові нічого не розуміються і вміють лише лаяти з цього приводу на складі своїх вірних овечок...

Пан Федорко густо попивав увеселюючий час, коли розповідав про свою серцеву справу.

Тепер Маруся Дзюсівна майже рік як Теодорова жінка. Але до смерті Теодорові так само близько, як і йому, Федоркові! Ось учора могло вже все скінчитися. І церква була б устоялася при достойнім владиці Атанасію Крупецькім. Але запізно пан Федорко довідався про намір схизматиків і запізно прийшла його відсіч для святині.

Від Боруха довідався, що був тут і Теодор і вона, його жінка, прегарна Маруся. Сам Теодор уже відіхав. Тхорем підшпитий! Зай-цем утік від карі! Святині боронять тепер самі міщани. Але Маруся ще в місті. Вона мусить бути його! До часу відродження носить:

Ватиканський місіонар переконався, що ані від пана Федорка, ані від його п'яних кумпанів небагато в тій ситуації можна буде вивідатися. Побачив, що вони за люди і за яку справу готові піти на бій... З паном Федорком узагалі не можна вже було говорити. Вся його братва за його прикладом, попідпираючи важкі голови кулаками й ліктями, хропла на столі, на лавах і під столом.

Тоді до отця Йосифа підступив високий і кістлявий, висунутий, як хорт шляхтич, зовсім без заросту, якого обличчя аскета звертало увагу монаха від довшого часу.

Пригадував собі, чи не бачив його на першому обіді і на диспуштації. Але не міг цього з рішучістю ствердити, бо багато нових облич привівши йому закарбовувати. А те не давалося легко у зовсім новий для нього стороні.

Перед шляхтичем стояв кухоль з вином. Монах бачив, що з цього кухля він надливав лише зірдка, і то тільки тоді, коли закликали його пити, а не з власної охоти. Тепер він залишив повний кухоль на своєму місці і, відсугаючи безцеремонно якогось лісовчика, сів боком коло монаха. Лісовчик пробурмотів щось гнівно на знак протесту, обернувся і поклав свою немічну голову на чиесь плече в протилежнім боці.

Таким способом витворив собі одинокий ще тверезий чоловік у цім товаристві вільний простір для скупченової розмови з отцем Йосифом.

Глибоко всаджені очі цього дискутанта палахкотіли гарячими, неспокійними блискавками, що хвилинами контрастували з прихо-

ваним спокоєм його закаблученого в степовий журавель тіла. Тільки рідкі, раптові й обривисті рухи його рук та живе кліпання вій гармонізували з неспокійним жаром в очах, викликаючи хвилюче враження ніколи недоповідженого, завжди наїженого, причасного вислову:

— Пам'ять праведника со похвалами, од слуха зла не убоїться!
— привітав, підсідаючи, ватиканського монаха прокіменом.

Монах переконливо притакнув.

— Господь восхвалить слуги своя, а грішників ізвержет в геніну вогненну.

— Воїстину! — доповів отець Йосиф, намагаючись достроїтись до тону свого дивного розмовника. Зараз вразило його, що теми за темами проскакували в цього чоловіка стрімкопадними, невпорядкованими думками. Дарма! Недоповіджений вислів був завжди панівний, — а це вносило в балачку тінь тривоги.

— Запам'ятайте, чужосторонній отче, що немас всієї правди по стороні чоловіка цього... — довганий ковиргнув кістлявою рукою з довгими, закарлюченими пальцями в бік пана Федорка.

Отець Йосиф нерішено знизав плечима. Так мусів колись знімати плечима Шлат. Таке знизувања — це жадна відповідь для людей, що чекають виразного проголошення правди на питання, що їх мучать. На обличчі аскета показалась риска глибокого розчарування і незадоволення, що межували з розpacем. Монах часто відчував, що читає людські думки і почування. Мав тоді враження, ніби у власну свідомість падали теплі чи холодні струми чужих бажань чи відштовхів. Не завжди і неоднаково сильний їх вислів і зrozуміла мова. Іноки це тільки натяк. Але сила відчуття залежна виключно від власного самопочуття.

У випадку з цією дивною людиною струм не міг виявитись у сміливім, теплім слові, навпаки, — губився і заломлювався в собі нескоординовано.

Все ж такі хотів знайти якесь заспокійливе слово. Але сусід при столі стримав його. Упевнений у своїм погляді, підняв він високо голову на худорлявій, наче риштовання, ший. Прикладаючи указовий палець правої руки до уст, суворо і майже ображено підтверджив свою попередню думку:

— Господь возвеличує смиренність, а пиху вменшує...

Не було іншої ради. Монах мусів підтвердити ще й цю тезу, бо не так легко було вилабудатися з тісно підсуненої до самого стола лави. До того ж лаву привалили різно й барвно покручені тіла закам'янілих від перепою лісовчиків.

— Не бачу гордості в ньому! — хотів був заопонувати отець Йосиф, як знав і вмів найлагідніше. — Бачу лише в велике замілування до вина, пива й горілки.

Шляхтич поклав руку монахові на коліна і попрохав, щоб він його вислухав терпеливо:

— Це зовсім не так, як хто міг би подумати... Це не справа святої унії, ані навіть така велика кривда, стали праਪричинами глибокої ненависті пана Федорка до двоюрідного його брата, Теодора Винницького. Одним-одна нехристиянська пиха порізнила їх і стала перешкодою до їх поєднання в єдиній, соборній, католицькій церкві.

Отець Йосиф здав позицію. Не хотів розмовників заперечувати, не бажав і заохочувати його до дальшої, можливо навіть дуже дразливої, дискусії. Та ніякої заохоти тепер уже й не треба було.

— Іх обопільна ненависть, — продовжував принагідний суддя братньої драки, — має своє джерело в дуже марній події. Сам я був свідком, як почалася ця пекельна братовбивча гризня.

Отець Йосиф відчув, як його сусід ззаду відсунувся від нього трохи далі.

Стало просторіше і можна було делікатно і непомітно визволити свої коліна від масажу кістлявих рук непроханого масажиста. А той же говорив нестримно:

— Пан Теодор Винницький, літами молодший, багато молодший, але й багато заможніший від пана Федорка. Тим то й гнітить пана Федорка тяжка заздрість. Те, що його не захотіла Маруся Дзюсівна, не гнівить пана Федорка так, як те, що пан Теодор у своїй необачності, а може «моту пропріо» не називав пана Федорка так собі просто, як повинен був називати старшого від себе віком шляхтича, ну, наприклад, «вашмосць». Не називав його звичаем рівної собі шляхти «пане брате». Ні! Він пішов за прикладом магнатів та заможніших панів і вперто та ще й прилюдно називав його, як свого худопахолка, словом «брацішку!..

Отець Йосиф здивувався:

— То ж не було причини ображатися! Хіба не звучить сердечніше ось таке «брацішку»?

— Ale й образливо! Ви цього, як чужинець, не розумієте і не відчуваєте.

Він зхвилювався, аж підвісся з місця.

Монах скористався з цього, встав і собі теж. І виліз, нарешті, з-пода лів. Не думав своєму розмовникові заперечувати. Ні в якім разі не хотів обстоювати хоч би яку важливу проблему перед цим чоловіком.

Залежало йому звільнитись від цього нецікавого вже для нього чоловіка і товариства, і він поправцював до дверей.

Худорлява постать схилилася над ним, широко вимахуючи руками. Але руки цієї постаті мали свою особливу дорогу, і зовсім не зачіпали монаха. Можна б було прирівняти їх до безнадійного руху зле прикованих крил давнозаглухого вітряка.

З цього скористався отець Йосиф, намагаючись вирватися з поля досягальності рук свого товариша розмови.

Швидко відчинив двері.

Скоренько й оглядаючись позад себе, виходив на вільний шлях. Бачив у дверях корчми худорляву постать, що видиралася за ним, як розіг'ята на хаті для постраху ворона, й кричала:

— Не забудьте за мене, отче! Називається Адальбертус. Адальбертус Жебровський!

XI

Отця Йосифа триვожить питання, чи владика Атанасій проглянув його наскрізь. Владика погоджується їхати з місією на Закарпаття. Отця Йосифа ще раз перед віїздом отримовує туга за нездійсненим щастям. Ця туга веде його під вікно між лінами. З ним діється щось незрозуміле. Він п'яний розкішними думками і впадає майже непритомним у руки пана Теодора Винницького.

На многоважній, цілоденній нараді в палаті епископа Сіцінського отець Йосиф приєднався цілком до думки двох достойників латинського обряду.

Владика Атанасій залишився самітним на своїй безнадійній позиції. Він уперто тримався думки, що всяка сторона власними силами і без інтервенції сторонніх чинників повинна поборювати в себе хворобу дисидентизму. А то перемога матиме лише хвилевий успіх.

Була ще одна причина, з якої владика не хотів ні на хвилину залишити позиції, що й доручено його спеціальній опці: він боявся втратити за час своєї неприявності все, що досі встиг здобути важкою боротьбою.

У душі ватиканський місіонар признавав владиці слухність. По його бοці правда, хоч і залишився він зі своїми поглядами сам.

Замітне! По нараді, що вирішила такі напрямні, залишився далі мрічний туман. Отець Йосиф аналізує ті напрямні наново:

— Мої пляні ясні, як день... і виразні. Протилежні до них пляни владики теж виразні. Тільки становище мадярських вельмож і епископа Сіцінського справляють враження якоєсь не досить ясної цілі, наче непробивної мряки, за якою ховається ще й інша ціль. Я не мушу стверджити, дармацо це згідне з моїм становищем. «Сі дуо фаціонт ідем, ион ест ідем»...

Він сам атакував владику найсильніше. Часом нещадно. Робив це во ім'я справи, яку заступав. У розпалі суперечки дозволив собі раз свідомо несправедливо кинути в сторону владики докір, мовляв, — надто себелюбно прив'язує вагу до своїх дотеперіших успіхів, — коли в остаточнім обрахунку залишаються за ним самі поразки. Бо виходить зі стратегічно помилкового становища. Факти промовляють безумовно проти владики. За час більше як річної праці його успіхи виявилися невеликі.

Але владика тримався. Доводив, що на зовсім новім і непідготованім терені він таки втримався і втрат має менше, ніж його про-

тивники. Він же не мав тут нікого і нічого. Коли сьогодні може стати на про, то це — знак, що його праця знаходить властивий ґрунт.

Всі ті аргументи не вистачали. У висліді — дві останні поразки, — а головна та, що православні знову посидають катедру святого Івана, — були приголомшливи. Інших аргументів владика не знаходив.

Але очі у владики вперті і непорушно спокійні. Наче скупчилася в них уся його енергія. Отцеві Йосифові вигідніше було не дивитися в ці очі, а говорити понад ними до інших учасників наради:

— Потреби якогось терену, — так само, як особиста амбіція, — повинні уступити місце тактично кращій акції, а це згодом вина.городить жертву, яку нині зложить серце і розум для осягнення головної цілі... Коли не знищимо ворога на крилах нашого походу, не можна буде досягти його і в його головнім штабі. Ми — авангард Риму! Авантур же, що губить з ока мету, задля якої його вибрано, доконує злонечу роботу не так супроти себе, що йому можна б вибачити, як супроти армії і Престолу Святого Петра!!

Отець Йосиф пригадує собі, що під час висловлювання цієї думки надав свому обличчю виразу глибокого схвилювання і тривоги за добро цієї армії і Престолу, що вона його обороняє. Не рахувався з тим, що невчасне хвилювання могло образити владику. Клав цілу ставку. І то тільки на свою користь.

Але обличчя владики носило в собі вираз неповорушного спокою провідника і праведника. Він мусів відчувати, що вони прагнуть від нього в хитрості своїх серць допомоги його незвичайної снаги лише для себе і тому добиваються так настирливо його безпосередньої співучасти в місії на Закарпатті.

Усміхнувся лагідно, неначе вибачив їм їх слабосилля і мало-душність. Дав свою згоду. Одначе, монаха схрівожив загадковий усміх на його обличчі непомалу:

— «Невже ж таки владика міг би, — думав про себе отець Йосиф, — усих іх проглянути наскрізь, а головне — його самого? Чи міг крізь камінні мури цієї палати вислухати тривогу його серця в ті незабутні три дні душевної бурі, коли боровся зі своєю неміччю? Невже очі владики читають його заховану думку йти лінією найменшого спротиву, бо на тій лінії, на мадярській межі схизматичної території, можна мало сподіватися праці, ще менше — кривавої боротьби, а багато заслуг, почестей і слави?.. Немає жайже ніякої небезпеки! Тієї, що на українській землі визирає зпоза угла кожної хати!...»

Владика здебільшого був мовчаливий у дискусіях. Не скоро виявляв свої спостереження і рідко використовував їх у полеміці. Але його очі говорили:

— Правда сильна собою! Устоїться і не потребує слабих людських слів, лишень деякого часу і простору для свого вияву. Господь про неї дбає найменше, бо вона в Нього.

Байдуже, що думає владика! Головне, що погодився. Обіцяв на декілька місяців покинути власну насту і їхати з римською місією, долучивши до неї ще й свою збройну силу.

Остергонський архієпископ зараз же по тій рішальній нараді виїхав у свою дальшу дорогу, щоб відвідати примаса Польщі і обговорити з ним дуже важливі справи, в яких зацікавлені дві держави: Мадярщина і Польща.

Владика почав приготовлятися до подорожі, щоб після пово-

роту остергонського архипастыря на Мадярщину не втратити вже ані одної хвилини.

Минали дні. Прийшли вістки, що примас Мадярщини залишається на довше гостем примаса Польщі.

Отця Йосифа жерла нудьга. Уже все так добре складалося. Уже орлом летів попад Пікуем, гірським карпатським верхом, що на сторожі двох країв озирався за сабатами з мадярської і бескидницької-збійниками з червоноруської сторони. Чи потривожиться цей граничний сторож за цілість особи ватиканського монаха, коли треба буде виминати ватаги одних розбіщаць і других?

Уже потрапив довідатися, що тим лазурякам байдуже, яка віра, аби лише з нападених здерти велику здобич, а тоді з ласки пустити голими. Монахові вже кортило пуститись у дорогу, виминати небезпечні звори самбірських небезпечних лісівих пущ, щораз диких і грізніших, чим далі лежать від долів. Аж дрижав, щоб уже йти і збутися непевності. Аби не сидіти, чепіючи бездільно над урвистим берегом глибокого бездонного струму часу. Уже ізкунявся доволі у слизуватих мурах надтібрської столиці в час, коли бурхливі води житя шуміли, як повінь, далеко від його нерухового, затхлого, зеленкуватого застуму.

Жабур, що наростиав літами й гнилизою затруював його життєвий ставок, тепер оплітався щораз цупкіше довкола його ніг, дармацько пручався.

Воно було сильніше за нього, оте жабуриння!

І невже ж завжди і кожного, хто лише захоче спасти життя в пустелі, чекає оцей заставлений усяким апокаліптичним плюгавством стіл євангелиста Іоана?..

Хотів би стати сповідником усіх монахів і монахинь, щоб іхніми гріховними думками заспокоїти власне здичавіле минуле, що напіралось у ньому віджити в споминах.

Чи всіх воно так мучить, чи тільки його? Чи в кожного, чи тільки в нього одного таке болісне роздвоєння духа?

— Лікері! — озвивається в ньому жаль за її колишньою безкорисливою відданістю.

— Того моя давня, безкрила, безплідна!

Уже не буде нині тихого смерку, не буде спокійної ночі ...

Стільки насолоди пірнути в роздумування і спогади колишнього щастя! Мчать уявою спогади, а він намагається вловити їх, ніби за поли, поки розвіються на молочнім шляху зір...

Відважніше! Може вернутися... А що, коли вернуться знову тим натхненним позаземною красою обличчям?

І вона оживе ще раз?

Там вона сьогодні мусить з'явитися, у тому вікні, біля башти...

Там уже манила його раз нерозгаданим усміхом. Може з'явиться ще раз останній нині? Незабаром він сам від'де поза верхи Карпат і, мабуть, не вернеться сюди вже ніколи до неї.

Але може вона не там, у вікні? ..

Може іхатиме знову, як амазонка, попри ту самітну деревину в полі, поза мурами міста? ..

Простір!.. Починає його поривати простір за собою. Насичений «нею» простір!!! У ньому була і є! Сьогодні вона мусить бути десь близько. Інакше його серце не скиглило б, як покинуте щеня.

Близьче й ближче хоче підійти до місця, на якім сподівається зустрітися з нею.

Наче п'яний, виходить зустрічати повнію місяця за місто. Хоче бачити, як непорочна білість дня уливатиметься в ніч чисту, без мінливих хмар. Почування будуть виразні, як ніч і день.

Вечірня година обіцяє прохолоду в голові, а розбудженому і за-костенілому серцеві заповідає тепло спогадів про минуле щастя.

Поля вже без чару пшеничних і житніх хвиль. Осиротілі стер-ні, без синості полукілків, пастроюють на смуток. У серце закрада-стяться сумнів. Чого йти в цю безцільну далечину?

Зорі тримтять, стривожені темрявою на землі.

Аж ось і дерево, біля якого промчалась недавно, як амазонка на коні. Може це станеться нині знову? Нині! Бо серце даремне... не ние!...

— Що це за дерево?

Осики! Самітна осика в полі. Кому забаглося осики в полі?

Краще, щоб тут росла акація! Настрій був би суцільніший...

Починає повівати холодом.

На сході показується місяць. Близиць, як звичайно, тільки трохи більший. Може тому, що десь із преісподніх зібрав пригорщу людських хотінь, і натужився.

Випливає понад обрій. Немає кому рахувати йому хвилин, бо немає хмар. Але вже підбився на три лікті вгору.

Очевидно, що сьогодні її на цім шляху вже не буде... Треба вертатися в місто і самому собі дивуватися, як можна було допускати таку можливість, що саме тут її найскорше зустріє. Тож ясно, що лишеень у місті...

У вікні, в хаті, біля башти!...

Підібрав рясу і побіг безлюдним полем за розтлілою надією. Сто- рожа при вході до міста пізнала його і з пошаною пропустила.

Доми в тінях дерев, ніби чекали місячної ласки. Тіні ховалися поза дерева і манили доми до себе.

Отець Йосиф ішов сам. Тіні обпали його юрбою. Нікого не було видно, тому безпечно підкрадався під вікна, що сутеніли між липами. Один раз видалося йому, що це не вікна, але розмолені монахині. Під монашими рясами в них горять серця, як вівтарі у темрявах святынь. На вітражах вигасають тугок очі, Невидні і лише для нього одного напіврозтулени уста чекають, спрагнені.

Ніде аніякого шелесту. Жовте листя дерев черленить місяць.

Батиканський місіонар бойтесь прорвати тишу, що вичарову-ється з відомого лише йому одному вікна. Простує до нього.

Інакше й бути не могло:

Вона! Чекала його! У вікні!

— Чекаєш?

— Так!

— Знала, що прийду?

— Знала!

— Звідки?

— Знаю це вже віддавна!

— Зійдеш?

— Ні!

— Тоді що?

— Ніщо!

Усі вікна — таємна, холодна, далека хлань, лише те одно по-блізу. Нині або ніколи, ніколи вже! Не може ж інакше й бути!

Розпач бере його і шалене бажання бути близче до неї. Руки самі сплітаються за думками, — бачить: вона усміхається смутком, як найболячіша любов.

— Кохаеш?

— Понад силу!

— Чому ж не сходиш?

— Боюсь.

— Кого?

— Себе! Хотіла втікати геть відціль і рятувати тебе. Гріх сильніший за мене і навіть за мій страх. Ти втікай! Утікай геть відціль! Дякую тобі...

— За що дякуеш?

— Не скажу!

— Ради Бога! Це мало б бути все??

— Все, коли маєш минути прокляття!...

— Не хочу мінати! Чуеш? Не хочу! Нехай діється, що має статися! Зійди, а то збожеволію! Собакою витіму під твоїм вікном. Не відповідаю за себе. Зійди! Молю тебе. Кожна, хоч яка небезпечна дійсність, не така страшна, як невипалений вогонь любови. Не грайся!

— Боже!

— Зійди!

— Це божевілля! Ти цього не прочувавши, що тобі грозить!

— Одначе, зійди! Інакше спинатимусь до твого вікна. Це мені призначено. Наворожено. Такого почування не набирається з простого кохання.

Вікно в тузі очікування рине в холодну, далеку топіль.

Жішка зникає.

Стіною, попід мур, підповзає до монаха гадючка сумніву:

— Вийде чи ні?

За гадючкою, в авреолі місячного світла, йде... Святотатство таке балакати, що йде... Не йде, а лине... вона!

Монах дрижить усім тілом, неначе в пропасниці. Він не може видобути зі себе ані слова. Вона жива входить у його широко розкриті рамена, в нього всього.

Вони обое дрижать від цього. Він оповиває її своїми руками, чує її живі груди і свій наскрізний біль у нерозлучній сполучі з розкішшю. Хотів би висловити їй усе, але ніщо більше не видирається з його нещасних уст, як стогін, подібний до дитячого квіління.

Час триває безвимірно, коли не брати до уваги тихої мандрівки неба попад землею.

— Пані моя! Дійсність, чи поза дійсністю це?

— Тихо! — відповідає вона. — Мене кличе туга століть. Не знаю, що зі мною діється. Не знаю дійсності, а змушує мене конечність.

— Думаєш, тобі грозить насильство?

— Смішне! Мовчи радше!

У мовчазливому сприйманні мліє час. У повній анестезії зомління не чує коси дійсності, що закидає його, як скошену траву, в минуле. Могли б отак минати дні, тижні, місяці, літа, століття, якби не людина. Смертна проти безсмертного. Недосконала проти досконалого.

Монах нахиляється і щепче їй в уста:

— Неначе не було вчора, а сьогодні день був без ранку, без полудня, без вечора. Немає з тобою ні дня, ні ночі. Спливають хвилини по твоїх стегнах і замовляють вічність. Ти, що найближче до джерела життя! Богине моя, Має!

— Хулиш, називай мене Лікерієу.

— Не так! Знаю тебе інакше. Ти вже не Лікерія! Ти раніша від неї! Ти, ти... Ізабелля!!!

Монах чус її поцілунок. Вона цілує його всім своїм обличчям. Її обидві руки цілють його також. Її ноги можуть допровадити людину до безтрямного шалу. Усі вона в безконечнім поцілунку.

А одначе цей пекельний жар ще не вибухнув повним полум'ям. Лише розгоряється, вистрілює, вигукує, як у ватрі смеречина. Дійсність уривається, нарешті, силою у цю топіль.

— Що це?

Ізабелля раптовно визволяє себе від нього. Робить це неделікатно і невимовно боляче, ніби зриваючи перев'язку з засохлої рани.

Виникає якась гуркотнеча. Від башти! Чимраз виразніше лунають людські голоси.

— Втікай! — розплачливо підказує Ізабелля.

Монах п'яний. Його руки кліщами знову вхоплюють її за стан, і вона не може випручатися.

— Ради Бога, пусті!

Тепер починається між ними страшний бій. Вона обома долонями впирається в його обличчя і цим змушує його звільнити себе з кліщових обіймів. Вона втікає за свою браму і швидко її зачиняє. Все це діється скоріше, ніж встигає зловити монахова думка. Нерозумними очима слідкує за з'явою і бачить чиюсь тінь, що ховається за хату.

Хтось підглядав його. А може припадково опинився в таку пізню ніч коло цієї хати?...

Отець Йосиф глибше не призадумується над цим. Непорушно стоїть з порожніми, отвертими руками, немовби в очікуванні повороту недавніх переживань.

Несподівано впадає йому в рамена щось пруживе, одначе більш розплівчасте, грузьке і — осоружне.

Він здригається від такої заміни. Він тужить за тією, що пурхнула, як мрія. Як чарівна птиця...

Рух довкруги нього збільшується. Вона зникла, а за нею зникла ще одна незнана тінь.

Поки монах отямився, його вхопило яких десяток здорових чоловічих рук і відірвало від жінки, що таким незвичайним дивом дійсно опинилася в його обіймах.

Цю жінку тягли поспілаки разом зі собою і з ним. Вона з усіх сил виривалася з їх рук і вищала голосно в глухі вулиці:

— Пустіть, пустіть мене!

Коли ж побачила, що напасникам ані в думці було її звільнити, услід за проханням грязюкою полилося з її уст ціле відро сороміцької лайки.

Грімкіше від її дзвівкоту та всіх голосів разом лунав чийсь могутній, гнівний голос:

— Тут вас більше було! Говори, де ви всі ділісь?! Говори, що робив тут і де дівся Федорко?

Незнайома жінка клялася, на чим світ стоїть, що не знає,

— Я тобі допоможу! Вже тобі розв'яжеться язик! — grimiv grіzno найпишніше зодягнений шляхтич, обличчя якого теж було знайоме отцю Йосифові. Гостро зарисований вус цього шляхтича тремтів на гнівнім, молодецькім обличчі.

Кілька голосів намагалось його перемовити:

— Тут, вельможний пане Теодоре, були всі четверо. Тут за хатою одна пара зникла. Тут вони десь недалеко всі мусять бути!

Хтось прискочив до приловлених і закричав:

— Говоріть відразу, де вони! Бо як візьмем смоляками на спитки, то шкварки з вас поробимо!

Шляхтич, якого називали паном Теодором, знову наблизився до монаха і лише тепер пізнав, що це за чернець і з якого чину. Його широке обличчя перекосив чортівський глум:

— А! а! а! Францішку, брацішку! Зловили тебе, пташку, з повією!

Оторопілій монах мовчав. Мабуть і не розумів зовсім, ані що до нього говорили, ані що з ним діялося. Не чув навіть штовханів, яких йому не щадили, а тихий зойк, що видобувався з нього, ще був непричे�тний до дії, яка оце з ним відбувалася.

Пан Теодор зрозумів, що з ченчиком йому тепер не добала катися. Це ж бо не абияка щука впала йому в руки! Залишив собі докладнішу з ним розмову на пізніше. Тим часом хотів вивідати про все від тієї жінки, що її з ним зловив на гарячому:

— Кажи, шельмо, де дівся Федорко?! З ким він тут стояв? Говори, бо зараз тобі амінь зроблю! Ти була з ним у спілці? Ти його повірниця?

— Чого від мене хочете? Пустіть мене! Хіба я магістратові не заплатила, скільки з мене заправили? Хіба мені не вільно стояти, з ким зі мною захочеться?!... На даремщину мене тягнеш, жолдашне проклята! Пустіть, суча ваша маті!

Скільки там ще бруду сипалося з неї, того не переміряти. На неї не звертали більше уваги. Кинулись на юшуканку за втікачами. Але обшуки не дали висліду.

Заскочена ватагою міська сторожа зі старовинними галебардами в руках і смирними карабелями в піхвах при боці, не без дрижаків, закликала своїм обов'язком, щоб панове шляхта не заколочували ніч. цого спокою міщенкам. Хутчай мусила відступити, ще й проситися, щоб їх самих залишено ласкатво в спокою. Вони ж нічим не хотіли проти шляхетних панів прогріштися. Робили лише свою службу.

— На коня і додому! — гукнув пан Теодор .

Ватага швидко прискочила до коней.

— Тих двоє взяти зі собою і пильнувати, як ока в голові! Аж поки я повернуся! — докинув.

Владною, певною рукою відчинив браму дому. Так і видно було, що був його паном, або, принаймні, дуже частим і очікуваним у ньому гостем.

Ще трохи чекав і дивився, як від'їжджають його люди. При собі залишив двох вершників. Вони впровадили коні в подвір'я.

Ішов глухий тупіт з подвір'я і поспішно віддалявся цокіт копит

в сторону башти. Митусем поклався їх відгомін уздовж міських мурів. Брами міста відчинились їм служняно і поквапно.

Ще тільки раз заворушиласьтиша, коли заскрипіла важка брама дому, яку зачиняв пан Теодор якмога тихіше, щоб не розбудити зі сну своєї жінки Марусі.

Але червячок підохріння, що це таки вона стояла з Федорком, точив його серце і вгризався щораз дошкульніше в свідомість.

Якщо це підохріння виявилось б правдивим, спалив би землю під ногами Федорка, а з нею і ворога свого родинного вогнища — на попіл! ! !

XII

Отеця Йосифа поривають і відвозять на дівір пана Теодора. Що один несвірівняний рахунок о. Йосифа. Смутне оповідання вуличниці наводить на отця Йосифа страх за його власну безпеку. Чайсь очі гладять з віддалі. Знайоме обличчя в лісі. Дискваліфікація о. Йосифа в очах ката. О. Йосифа кидають у льох.

Ватага вихорем минула самітно осику в полі.

Прив'язаний до коня отець Йосиф, зайнятий своїми гіркими думками, мовчав. Даремно старався відкинути їх геть від себе, або, принаймні, допровадити до якогобудь ладу.

Замовкла і його товаришка.

Місяці світія ясно, сніжив дорогу, стигнув золотавими блисками по primerzлій землі на шляху.

Ставало щораз морозніше. Вже два тижні йшов місяць живеть по небу. Заповідалась цього року рання зима. Дуло гострим вітром по струпкій дорозі.

По деякім часі зуби монаха почали цокотіти з холоду. Але ніхто на це не звертав уваги. Ряса слабо охороняла його від вітру. Коні гнали чвалом, і незвиклому вершникам натирались рани. Вони його сильно пекли, але він вважав це терпіння заслуженою карою. Тримався так кілька годин.

Зрештою охляв і зомлів зовсім. Добре, що сталося це вже надвечером, перед якимось селищем. Зараз же заїхали в якусь загороду і, наробивши багато шуму та реву, поклали ледве живих в'язнів перед глуму і сміху поряд, як дві колоди, в одній шопі.

В'язням з перевтоми цілий світ став байдужим.

Жінка стиха попхинькувала і постогнувала. Просила, щоб їй розв'язали руки й ноги.

Не погодились на це, ще й почали кипти з неї.

Отець Йосиф бідкався сам у собі зі своїми думками. Лише тепер ставала перед ним на весь зріст халепа, в яку попався. Смертельна тривога огорнула його, видираючи з грудей зойки страху. Боявся виявити розpac перед своїми переслідувачами, щоб не накликати на себе ще більшого лиха.

Замовкав, як тільки чув, що хтось із відділу наближається до їх щопи. Розумів, що тут затратилося значення його духовного стану. Навіть те, що він — достойник Риму, не матиме значення. Тому вже

й не старався держати себе достойно, — так злетів у своїх думках глибоко вниз. Усе, усе втрачене!

Товаришка недолі, нахлипавшись до втоми, заспокоїлась раніше за нього. Здається, вважала його дуже жалюгідним, коли не кинула в його бік жадної лайки та насмішки. Чекав, що буде з нього глузувати. Але не було в неї злоби. Мала, мабуть, у собі ще крихту незатрусного серця. Бачила, що перемерз більше, аніж вона сама. Присунулась цілим тілом до нього ближче. Хотів був відсунутися, але війнуло від неї теплом добра і такої ласки, що зморожене його тіло заміміло від болючої насолоди, як, бува, пальці від запарів.

Був свідомий того, що вона — остання з останніх вуличниць, бо таке виходило з її поведінки, але не мерзило його це тепер аніяк. Навпаки! Народилось у ньому якесь нове мірило добрих і злих людських учинків. Далеке від ліктя і фунта і від усіх земних мір і ваг. Далеке від установлених людських законів і заповідей.

Був близький до того, щоб злагнути абсолютну правду, однаке, відчував недосконалість свого розуму. До якоїс межі усе ясно, а далі — темрява і годі. Треба великого болю, доглибинного переживання, щоб зробити ще крок і розбити темну перегороду.

Такою перегородою на шляху до росту вищої моралі між людьми, що може скаламучувати їх взаємне порозуміння і спинити власну волю зробити крок далі, залишився спомин з батьківщини. Він сягав того часу, коли довірливе дівча з надгейського берега віддалося йому всім серцем, а він потоптав те серце, бо здалося воно йому не під пару. Дівча походило з сім'ї найбідніших з бідних рибалок. Крім серця, нічого йому не могло дати.

Тоді це було йому замало. Залишив її десь у розпуці за собою, у крайній нужді і в крайнім пониженні. Втік від неї далеко, щоб не брати тягару на свою голову. Сподівався здобути і крашу і багатшу і знатнішого роду...

Тепер її кривда переслідує його. Інколи бачить її десь у засвітах. Нині її очі глядять знову із віддалі, яка не знає границь ані в каятті, ані в забутті.

Добро минається, в очікуванні на друге забувається, — кривда ж ніколи!

Якось, коли вже кілька літ працював у ватиканській бібліотеці, дійшла до нього вістка про неї. Казали, що породила серед побоїв і при породі померла.

А втім, прийшли хвилини, коли та дівчина оживала поміж паперами. Між пожовклими від старости актами вставала з усе більше й більше палаючими очима. При цьому переходила метаморфозу: з мадонни перетворювалась у вампіра, з переможеної — в переможницю, з особи — в уосіблення. Уже постать її в різних відтінках, у різних часах і в різних місцях. Уже вона — не вона, але завжди його і та сама і щораз могутніша і щораз вибагливіша. Завжди при ньому і широз чарівніша. Від цього горячі у ньому всі почуття, а понадчутеве положає спокій душі.

Ожила в актах, в яких порпався за зглибленням дійсної правди в процесі Темпляріїв. З'являлася з кожним роком виразніша, аж зовсім загубився в оцінці часу, подій і осіб, причин і наслідків, вини і карі.

Вона! Жива! Лише переінакшена! Гарна, аж грізна! Смілива,

аж неприступна. Приманлива, як полум'я, люба аж ненависна, його і глибша і сильніша за нього.

Монах жахається іти далі за тією думкою. Однаке, уява несе його, як знорвлений кінь.

Пригадує собі обидві. Ту, з Греції, і ту, що привела його до суду в процесі проти Темплярів. Носить їх синтезу в собі.

Не може влітися у вічність зло, — єдино лише добро! І поки не вишляхетніє у життєвій борні людська душа до чистоти щирого металю і ясності самоцвіту, — мусить тинятися по житті. Немас іншого чистилища. Лише життя! Бо Бог — найсправедливіший і найдивніший суддя!

І тепер знову, замість вида вати добро зі себе, сприйняв його від цієї повії. Його рахунок обтяжений ще однією людською ласкою. Знову залишається без рівноваги!

Обігріла його власним теплом ще одна людина, не чекаючи ніякої подяки. Віддано, самовідречено. Злід розстібненого каптана тулилась до нього дещо прив'яла вже, але тепла і біла. Хвилювалася безпристрасно, рівномірно. Неначе б так і повинно було бути. Несвідомо і безвідплатно відступила йому стільки серця, скільки потребував, щоб не оплатити здоров'ям нинішню пригоду.

Стрясся всім тілом від того кружляння тепла і притулившася щіль-ніше до неї. Прокинулася.

— Спи! Спи! — промовив лагідно.

— Отець ще не спали? — спітала тихо.

— Не міг! Думки важать, — відповів шепотом.

— Не гризіться! Вам нічого не вдіють. Зі мною справа гірша.

Хотів, принаймні, самим співчуттям віддячитись їй за її добре серце. Спитав, звідки вона і чи має родину, щоб знайти при ній притулок.

Не мала нікого. Її батько, вільний кметь, з Черхави коло Самбора, загинув страшною смертю. Іздив у депутатії від селян і кметів до короля в Варшаву зі скарою про здирств і безправств місцевого орендаря Жабоклицького. Король вислухав скаргу депутатів і видав їм мандат, яким забороняв шляхті вкорочувати права вільних кметів. Крім того, всім депутатам видав, так званий, «залізний лист» або «глейт безпеченства», що мав іх обороняти від помсти панів за ту скаргу. Що ж з того? Банда Войтіха Жебровського, того, що заприєгнув смерть усім схизматикам, або насильне їх навернення на католицтво, ув'язнила всіх депутатів. Шість днів здирали з них живцем шкіру. Для постраху! А потім трьом зрубали голови, а трьох посадили на палі, буцімто за те, що належали до бескідників і намовляли маси до бунту. Королівські залізні листи з непристойними смішками приліпили кров'ю до тіл мучеників і, вже насадженіх на палі, запитували їх, чи ті королівські ліки зменшують їм болі.

Хати всіх депутатів попалили, жінок і дочек засиливали, старших чоловіків порубали, дітей повкидали в огонь.

Після цього село, а за ним ще декілька інших сіл, порозбігалися. Хто пішов на Запоріжжя, хто на Волощину, ще інші пустились опришкувати з бескідниками та мадярськими сабатами в гори.

Вона ж сама, зганьблена і побита, поволіклася лісами і селами до Перемишля зі скарою до біскупа на гайдуків Жебровського. Ніщо з того не вийшло, хоч була і в епископа, і в старости, і в каптеляна.

Всюди сказали їй, що право проти Жебровського знайшлося б, але сили нізівки взяти, щоб того права добитись.

Отець Йосиф слухав цього оповідання, як не раз вислухується цікаві події з людського життя, і водночас з тим оповіданням росла в ньому смертельна тривога за свою долю.

Так перемучили ніч. Ранок уже вставав надворі. Духи і примари втікали. Когути давно вже перекликалися на чатах у невтомнім вичікуванні дня. Лише тепер, коли дніло, дійшло до свідомості отця Йосифа, що жив ще направду нині. Те, що вчора почалося, продовжується і нині. Оповідання вуличниці — не сон, а дійність.

Ніч, що погрожувала його розуму вкрити тъмою, минулася. Думка, якої лякався, проти якої змагався, яку відганяв від себе, вперто і завжди поверталася, щораз страшніша і несамовитіша.

Це холодно і тверезо може ствердити.

А саме: він піколи не був Екії де Фльойраном ! ! .

Безглаздя і ересь щось таке вигадувати і в це вірити!

Нині день його. Виразно день його, Йосифа де Каталіса! І тільки за це теперішнє життя відповідатиме перед Усевищним.

Відсунувся від жінки геть і почав шептати п'ятдесятій Давидів псалом. Жінка неспокійними очима слідкувала за ним.

Молитва ж його йшла давніми шляхами:

— Помилуй мя, Боже, по великій милості Твоїй . . .

— Во грісіх роди мя мати моя . . .

— Окропиши мя ісопом і очищуся . . .

— Слуху моєму даси радость і веселіє . . .

— Воздаш ми радость спасення Твоего . . .

Інших слів псалма не наголошував, бо і не бажав, і не відчував їх потреби.

Не встиг ще покінчити молитви, як відчинилися двері шопи. Знову прив'язали в'язнів до коней і рушили в дальшу дорогу.

Спочили трохи в Самборі. Отець Йосиф зомлів у Черхаві, — кацьчуками привели його до притомності. Від Черхави іхали більш чуїчно й увесь час тримали не лише мушкети, але і топорища та шаблі напоготові. Тут бо часто заганялися з того боку Карпат та з-поза Ужока мадярські жолдаки, сабати й звичайні шугаї — опришки, які рекрутувались зі селян, що повтікали від знущань своїх панів. Від високого Пікуя починаючи, різновидні магури, кичері і чортогі скелі аж кишили від яскінь, потаємних печер і підземних коридорів. Тут, хоч і був край панської неволі, але як людську волю брала під ноги люта савовля. Тут однакова і тихомирному і буйному смерть! .

Отець Йосиф бажав якоїсь сутички, бо сподівався від неї визволення. Даремно! У густельних зворах було тихо. Ті, що його схопили, знали дорогу й там, де ніякої стежки не було!

Одного разу в лісі промайнуло з-поза дерев знайоме обличчя якоїсь молодої людини. Колись, може недавно, а може ген за мрякою у пам'яті, може на яві, а може у сні, може тільки на якийсь картині, це обличчя приносило йому спокій і рівновагу духа. Не міг її поглядом зловити і впевнити себе, хто це. Ця людина зараз же зникла в лісі, ніби сполосшив її гурт озброєних людей. Монах ще якийсь час напружував думку, нарешті зневірився і кинув. Знав тільки, що ніхто інший, крім нього, цієї тіні в лісі не доглянув.

Ще не скінчився день. Серед синяви неба блукали тут і там

дрібні, бліді плахтинки хмар. Ліс був глухий і мовчазний. Зітхала в ньому осінь кожним пожовклим листком.

Пізно вночі приїхали в Урож.

На неприступній кручі недалеко Бистриці, захований у смеречину, вільшину і бучину, оточений високим гострим частоколом, з високою камінною підмурівкою, стояв двір пана Теодора Винницького.

Треба було якусь хвилину почекати, поки відчинилися тяжкі ковані ворота. Біля прибулих зараз же почала увихатися двірська служба і вояки.

В'язнів звільнили з пут. Незвиклі до ізди верхи, вони ледве дихали з перевтоми. Ставши на землю, вони хиталися на ногах, як п'яні, і з тяжким трудом, серед ретогу двораків і гайдуків, дійшли до кухні. Там поставили перед ними миску гарячої страви.

Іли мовчки і без поквалу, навмисне, щоб не відповідати на ставлені ім запити. За них розповідав кат, що по дорозі частував монаха канчуками:

— Пташки, мабуть, з банди Жебровського чи Федорка, — говорив він, — або ж з ними в спілці. На малий волос — і були буже вхопили самого Федорка. Утік з якоюсь повією з-під самих рук коло хати пана Теодора в Перемишлі. Питаєте, що це за монах? Кохався безсороно з оцією насеред ринку вночі. Хто він на ділі, чорт його знає. Може й ксьондз, а може й шпиг який! Уже він шляхетному панові Теодорові висповідається з усіх гріхів. Напевно!

По цих словах підійшов до отця Йосифа і почав його обмачувати:

— Сухуватий трохи! — зауважив при цьому. — Треба буде на кістках намагати, бо м'яса і шкіри малувато...

Обмачувши таким способом і жінку, прихвалив собі її:

— Ця багато ліпша! За неї страху не буде! Таку купрату можна й на десятюх рожнах припікати, завжди маєш ще де обернуту!...

Майстер чекав похвали за те, що знає своє діло. Витрішкувати його очі виявляли захоплення справою. Асиметрично надуті і ніби опухлі його лиця докладно достроювались до вихиласів його м'ясистих губ.

Після вечері двораки вхопили монаха і, поштовхуючи, відпроводили його при неспокійнім світлі каганця довгими коридорами і нерівніми сходами до якогось глибокого льоху.

XIII

Перші хвилини о. Йосифа в тюрмі. Бажання залишити хоч малий слід по собі. О. Йосиф впадає в розпач. Втіча від призначення мститься. Немає оборонця апі в собі, апі поза собою. Крик у сусідній келії, від якою о. Йосиф втрачав зовсім глузд і розуміння дійсності.

Перші хвилини у темнім льоху позначилися у монаховій душі деякою полегшею. Головне, що залишився сам, без сторонньої людини і без чиєїбудь уваги.

Почував себе трохи вільніше. Міг спокійно роздумувати над своїм положенням.

Але по трьох чи чотирьох годинах перебування у темряві переважався отець Йосиф, що темрява лише на крихіточку дає запевнення забезпеки самітній людині. І в цьому проявляється глуха ненастивість темряви до людини, і зрозуміло — чому! Бо людина, хоч і найгірша, завжди таки тягнеться до дня, до краси, правди, любові, — ніж до ночі, погані, брехні й ненависті!

Кілька годин просидів непорушно на холодній долівці. Обережно, лякаючись повноти образу, насмілювався розглядати своє становище. Не відчував фізичного болю, то й не квапився з думками. Довгий час підтримувало його тепло, якого набрався ще в кухні. Сидів на тому самому місці, на якому опинився, коли вштовхнули його в льох.

Та згодом, як важкий сон, почала проймати його гризька мелодія ланцюга, яким обплутано його і відгороджено від світу. Коли ж зісподу відчув дошкульний холод, став шукати руками іншого, теплішого місця. Намацав слизаву стіну і мокру купу солом'яної мерви на нерівній долівці.

Тоді напоховані середти думки почали його страшити, кричати, боліти. Настав кінець благові самоти.

— Хто тут? — раптом злякано висловив язик тривогу серця.

Крик затих, як тріскіт сухого ламаччя...

Хтось іще тут причаївся і мовчить. Може сердитий, що порушено йому сон? ...

Але відповіді немає жадної.

По цій невдачі монах снував свої думки тихіше, — намагаючись яке мoga безвиразно й безголосно торкати ними свою свідомість.

Так прикро розглядати тверезо своє положення. Крапце чекати якої б то не було розв'язки, але без власних думок. Та це трудно!

Тоді почав тужити за небом. Все одно... Могло бути й хмарне, аби лише не глушила темрява.

Глянув угору. На промінних струнах шаруділа тиха мелодія надходячого дня. Струни потужніли, день розсвічувався, а мелодія... чахла. Нарешті погасла зовсім, захолола, сердешна, на цвілих каменях тюрми.

Серце в отця Йосифа зм'якло. Розкисло геть!

— Це зло! Це дуже зло!

Думка зупиняється, жахається:

— Що буде? Серце мое!

Ніби його хотсь двома ручищами вхопив і жмакнув з усієї сили!

— Боже!

Заскреготіли двері. Темна тінь запливла в льох.

Монах злякано насторожився, набрав духу.

Тінь поставила хліб і воду, розчепірила рот у кривому, диявольському посміху і подалася без одного слова за двері.

— Ласки! Ласки! Мій Господи!

На чолі отця Йосифа виступив холодний піт.

Щойно починається вирішний день.

Немає сонця, і тільки скісне проміння з щілині в стіні, яка має заступати вікно.

Яке ж це добрє те сонце, що його колись огрівало!

От якби тіло перетворити на касу, в яку Добряча Рука Все-вищнього під калісю неба вкладала б найцінніші скарби землі, — золоті дукачі місяця, срібні грошики зір і теплі шнури перлів, що їх розмітує сонце... Відчинив би тепер цю касу, як жадібний скінара, і отрівав би вихолоднілу душу.

Якби!...

Не вернеться! Життя не вернеться! Не вдасться ні кому його зашипихлірити!

Коли настане завтрашній день, то знову вийде, як голодний жебрак, і жлуктатиме й жертвиме без стриму і пам'яти непоправно розпусне, одчайдушно грішне, ледаче життя...

Поцо прinesли йому хліб і воду? Не варто заходу! Нашо при-дадуться хоч які здорові зуби тому, хто не вмів жити?

Ватиканського місіонаря охопив розпач.

Зірвався з місця і почав гарячою головою битися об холодну мерзку стіну.

Було йому байдуже. Найкраще, коли б міг її розбити на чепки і лічити, скільки тих черепків набилося.

Спинився над цією несподіваною думкою:

— Дурне і смішацьке роздумування! — 'муркнув гнівно на свою бездонну глупоту. — Дурний тепер, учора і завжди!

За кожним словом бився головою об камінну стіну. Від ударів почало його несамовито боліти.

Тоді глянув по келії, де б можна її, умучену, покласти.

В однім куті — купа мокрої соломи. Відштовхнула його від себе.

Не рушив з місця. Стояв так довго нерішений і довго, довго оглядав стіни.

— Чи був тут хто раніше за нього, чи буде ще колись по ньому?

— Буде!

— Може б залишити йому якийсь слід по собі? Добре, як згадає чоловіка хтось тоді, коли його вже й між живими не буде...

Зеленкувата цвіль на стінах запрошуvalа його уяву до творчості.

— Що написати?

«Предонес ет ляtronес соції мсі! — Йосефус де Кatalіс. — Анино Доміні 1612.»

Уже стало людніше. Було з ким розмовляти.

Прийде колись сюди якась людина, — винна чи невинна, це спрavi аніяк не зміняє, — головне, що жива ще, і стане читати і думати, що означають ці слова. Хто їх написав і чим був.

Тоді він, Кatalіс, зліне зі засвітів і підштовхуватиме уяву жivoї людини до думок про себе і водить її незаблудними стежками.

Повітря, це гниле, вогке, непривітне, гробове повітря, задріжити ще раз його мислю. І це буде його, Кatalіса, останній слід серед сніжної пустелі вічності...

Подібно, як він, запроторена в цю темницю людина запряже свою уяву такими питаннями, що їх поставить до нього засвіті:

— Хто, незнайомче, і чому залишив такий напис по собі на цьому студеному муріві?

Отець Йосиф помалу розчовпував думку, яку недавно написав на стіні:

— Так! Віднині тільки розбишки будуть його товаришами і союзниками. Чим же іншим був він як не звичайним розбишакою?!

Може тепер виразно ставити питання своєї вини перед вічністю:

— Ти повинен був сженитися і жити з Lікерією. Таким шляхом, очевидно, хотіла повести тебе твоя доля!...

Отець Йосиф бойтесь доходити дальших висновків. Зрештою має ще час на розмову з собою і на те, щоб себе впевнити.

Але розпочатий клубок думки торочиться безупину:

— А раз ти з нею не оженився, — витрутив її з правильної колії, змарнив її і став причиною її передчасної смерті.

Отець Йосиф вправдується, як перед сповідником:

— Я кривди їй не вчинив ніякої. Дитина, при якій вона вмерла, не моя і не могла моєю бути! Я любив ту дівчину і вона мене любила невинно. Всешишні знає всю правду.

З місця свого, навпроти нього, встав його жорстокий обвинувач і проголосив:

— Він, і безумовно лише він, винен! Він перший споневірив її добру славу перед людьми і розбудив у ній кохання, що струмить у кожній дівчині туюго за материнством; він, лише він повинен був з нею оженитися, і тільки з нею було його призначення запрацювати на вічне спасіння. Коли б був із нею вчинив як її коханець, по-людяному і етично, не став би причиною її морального упадку і фізичної смерті. Вона з ним щасливо дооплила б до берега вічности і в потомстві очистилася б від усіх недосконалостей. Цієї можливості позбавив він її і себе.

Розум монаха шукав розpacливо оборони, тіні оборони, викруту, але не знаходив. Обвинувачення всвердлювалося йому в тямку щораз глибше й міцніше:

— Не крути! Не викрутися! Довгі роки взглядання в самого себе у ватиканській бібліотеці хіба ясно окресили тобі твоє призна-

чення у сучасному житті? Знову ти втік від тягару відповідальності! За це знову чекає на тебе кара, якщо не отяминешся в час!

Обвинувач закутався у свою довгу рясу і зашився у найтемніший кут льоху. Не було тепер у нього ані очей, ані рук і піг.

Надворі зірвалася хурделиця, бо потемніло і понесло за вікном бісівськими голосами.

Монах вступив вириченим з божевільного страху очі в свого прокуратора і наслухував, як сповідається його гріх назовні.

Та ще не піддавався. Ще шматкував гострим ножем застигаючого інтелекту всяку безглуздзу думку про повсічасне життя і повторювану покуту людини на землі. Ще збирає сили розчавити її молотом іронії.

Але знову надходила ніч. Грізна буря вила надворі. Непроглядна темрява згущувалася безнадійно...

— Що буде? Що станеться зі мною? І задля чого я ще живу на світі? Чого мене сюди привели?

Відповіді не було довго. Десять глибоко-глибоко в душі заворушилось одно тепле місце:

— Мати моя! Ти, що зродила мене по Господевій заповіді у насолоді і болях і стала матір'ю моїх насолод і болів!

Ланцюгами обминав обвинувача і керував їх у сторону, де вважалася йому маті:

— Мати моя! Того моя, що хресталишся у моїй пошапані і любові до кожної жінки, яка подає мені своє скривавлене серце!... Залиши ти мене! Покинь мене смерті! Не жадай продовження свого роду в вічність у моїй особі і в моїх ділах.

Ланцюгами повернув ще далі в сторону:

— Батьку! Суворий, жорстокий у своєму себелюbstvі, батьку! Перед тобою стою, як твій конечний суддя, і не на те лише, щоб по тобі дістати спадщину, але й розіцінювати її по тобі. Що таке важливе, скажи, залишив ти мені, що уповноважувало б тебе ставити мені в обов'язок продовжувати твій рід у вічність?

Нахмурився.

— Ніщо, хіба гріх в'яже мене з тобою!... Такого мене маєш, якого зачав! Відійди від мене, щоб і я міг відійти спокійно!

Та водночас такі думки видалися йому грішною невдачою у відношенні до батьків:

— А може таки лише мен я, сам я, карою за себе самого?

Промінь світла, що роз'яснював попередню думку, згас: думка ще борсається, наступає, знесилюється, пристає і нарешті повертає на попередній шлях:

— А може таки я несу кару всього свого роду на собі? Бо за великі гріхи мусять ваготіти на мені, і я не знаю, чи можна буде мені від них звільнитися?...

Його думки мішаються. Уже не знаходить для них жадної розумної розв'язки і розумного віdboю. І не старається. Впадає в отупіння. Третя ніч помалу наближається й окутує його.

Скулився, як застуканий звір у норі, без свідомості того, що так найкраще заощаджує тепло власного тіла.

Ані каганчика світла, що існують світі...

Упав, потонув у безодні і холонув у ній, не помічаючи, що

бездоня мчить у безкінечність, у якій розгублюється бессмертна вічність...

Це був сон, який взяв його в свої величині, добре долоні і хував на нього, як на попарене місце. На окрайчику часу плыв без утоми, біль стищувався у забутті; над берегами часу розмарена уява малювала невидними крильцями образки минулого і прочуття майбутнього.

Нагло! Неначе громом прошив його смертельний крик людини.

— Хто це? Що це? — прокинувшись прошептав зблідлими завмерлими устами.

Зірвався з місця і кинувся до втечі. Вдарився всім тілом об обслізле каміння стіни. Заіскрилось від удару в очах.

Тепер крик не припинявся. Різав тишу льюху і мозок.

Майнула страшна думка. Отець Йосиф розліздав, чий то голос: це кричала його недавня товаришка.

Кричала спазматично, то слабше, то сильніше. Без уговору. Хвилинами це було витя, і воно сповняло серце монаха відчаем. Потім в'язло в мозок і кусало, як прискринений вовк, як скоплений у жменю скорпіон, і, нарешті, приссалося, як вампір, і пило свідомість, заливаючись при більших виливах несамовитого високоту тортурованої людини смертельною тривогою.

Тепер уже монах зрозумів, що на нього чекає.

Незабаром крик перейшов у безпомічне квіління і замовкі.

Оціпеніла від смертельного жаху тиша тривала по цьому пів години, може й годину.

А потім знову.

— Чому не проситься? Боже! Чому вона не проситься? Ясний, пекельний суде, чому вона не признається?

Замовкла знову!

І тиша! Скажена тиша, що розсаджує голову! Жах, що душить цілу келію! Жах блідий, блідіший від дня, що його тепер ні пізнати, ні пережити!

Кухоль з водою і хліб — це смертельні вороги! Покладено їх на приману. Не хоче їх, не буде їх їсти. Заморить себе голодом. Сконає раніше, аніж покладуть його на такі муки!

Думка перелякано повертається до незабутніх актів процесу Темпілярів:

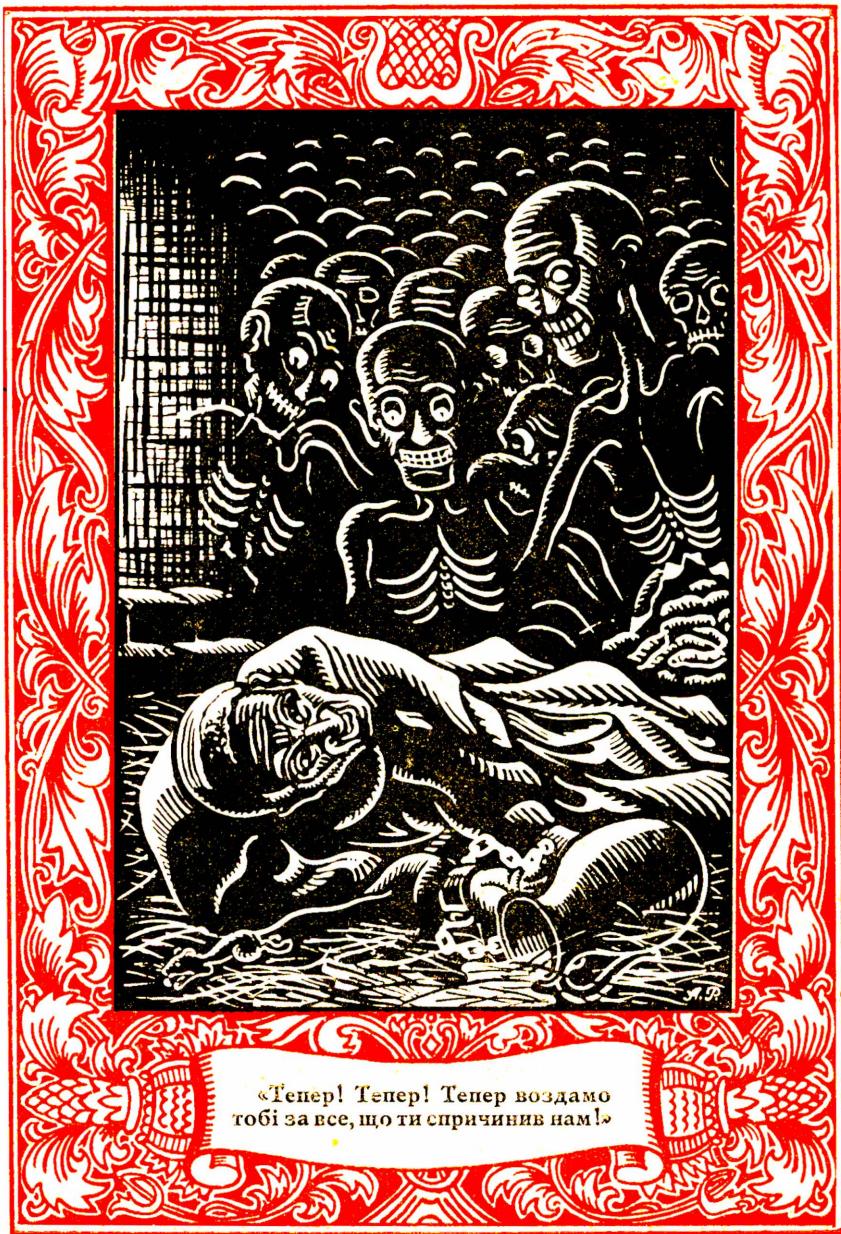
— Боже! Скільки мусіли витерпіти нещасні жертви зради?! Мученики Ордену, що їх видано тисячами катам у руки...

Думка нагально наступає на нього. Настирливо й невідбійно:

— Він! Екій де Фльойран!... Якого море життя викинуло знову на берег, щоб спокутував свій тяжкий злочин! Злочин не минається безкарно! Кара не важна без каляття, без цілющого ушляхетнення чорної душі в лікувальнім джерелі сердечного жалю...

Монах, ніби у власній обороні, стає в обороні Екія де Фльойрана.

— Алеж, о, Господи! Керманичу людської долі! Чи ж не виконував де Фльойран Твоїх вироків? Чи збулася б Твоя воля на Якові де Молесві, на Пилипі IV Вродливому, королеві Франції, чи на Клементі V, слабохищому римському папі, що дав на розп'яття Ордену Темпілярів свій дозвіл, і на Вільгельмі де Ногаре, що вигадав усю цю чортівську штуку?... Неважек не крихкою посудиною був де Фльойран, в яку Ти, Всеможний, уклав крихіточку Твоїх нерозгаданих задумів?...

«Тепер! Тепер! Тепер воздамо
тобі за все, що ти спричинив нам!»

— Замовкни! — загриміло по келії. — Не тобі бути суддею Найвищого Судді!!!

Отець Йосиф, мов від удару грому, припав до мокрої землі і конав.

Миття прискачило до нього кілька тисяч голяків з повикручуваними руками й ногами, попіджарюваними стопами й літками, з розчавленими або відірваними геніталіями, з розпанаханими черевами, з вимотаними кишками. Обступили його гамірливою юрбою. Стало тісно, що нікуди втекти. Постаті гrimіли й клацали щелепами:

— Тепер! Тепер! Тепер воздамо тобі за все, що ти спричинив нам!

XIV

У цьому роздлі о. Йосиф стас до остаточного бою з Молесм, що покликав Екія де Фльойрана на Божий суд. Він втрачав почуття дійсності і не розрізняв власної особистості Екія де Фльойрана. Тому, що немас в нього щирого каяття, а лише бажання витравдати свої вчинки чужими гріхами, він падав в цім бою.

Найбільша заля ватиканської бібліотеки перетворилася на судову заалю. Юрба гудила-шуміла позаду, — спереду порожні лави суддів, прокураторів і писарів.

На лаві обвинувачених він сам: Екій де Фльойран.

На столах стирти актів з процесу Ордену Темплярів. Іх більше як дві тисячі. Кожний з них убився йому в тямку. Знав їх уже віддавна. Стали невідлучною його частиною.

Склепіння заалі здіймається велетенськими епископськими ін-фулами всупору. Зосереджена людська думка вистрілює у чимраз більшому скученні, що його диктує строгий, аскетичний імператив життя: ущляхетнення аж до уподібнення і поєднання в Творцеві.

Гамір стишився. В заалю увійшло кільканадцять суддів. Знає і пізнає кожного з них. Інстинкт самооборони озивається в ньому думкою:

— «Юдітес ін кавзіс суй!» Це ж будуть несправедливі судді у своїй власній справі!

Хоче запротестувати також проти складу Трибуналу. Але входять прокуратори на чолі з Яковом де Молеем, і не має ні часу, ані способу вносити протест.

Екій де Фльойран з острахом стверджує, що де Молей не змінився, ввійшов саме таким, яким уявляв собі його востаннє, коли серед диму і полум'я, жестикулюючи обдертими з м'яса хорбурами, позивав його, Екія де Фльойрана, на Божий суд. А поряд з ним його безпосередній спільник і розказник Вільгельм де Ногаре, перший дорадник французького короля Пилипа IV.

Минула від часу внесення цього позву хвилина. Люди закарбували собі за цей час у своєму житті кількасот літ. Що діялось з ним за цей час, Екій де Фльойран не може собі пригадати. Це, зрештою, зовсім неважкое. Мусів якимось мізерним створінням никати незнаними землями, поки Ласкаве Око не зглянулось знову на нього й не дало йому змоги вирватися з чистилища.

Отець Йосиф намагається всію істотою прийти до ладу зі собою. Вступив гострий зір у Фльойрана і скорчився з переляку.

Те, що довго тліло в ньому лише невиразним спомином, а в бібліотеці Ватикану довгими роками омотувало його свідомість, стало тепер дійсністю і розгорталось в обвинувачення, від якого задув бів розум.

' Екії де Фльойран — це не його двійник, це він сам!

Не може ж людина переживати так сильно чиось дійсність, як свою власну!

Тепер на суді стойть він сам! І переживає його сам і маячить у минулих днях суцільно сам!

Чому не сидять порядом із ним ще й інші винуватці?

Екії де Фльойран швидко організує свої думки до оборони. Судді мають сліпі очі, глухі вуха, німі уста і загалом невимірні тіла. Дивно, як вони тут всі вміщуються, в цій маленькій залі. Та ж їх більше, ніж дві тисячі, самих слухачів. А де ж обстанова і судді?...

Дивно, чому не розсаджується ця будівля, коли в монаховій голові все глотиться так, що вона ходоромходить і могла б дати одночасно відповідь на всі відразу поставлені питання.

Найтяжче з усіх обвинувачень, найгрімкіша з усіх скарг — Якова де Молея, останнього Великого Майстра Ордену Темплярів. У нього безжалісна вимога до обвинуваченого.

Скриптор ватиканської бібліотеки, не відчуваючи дійсної різниці між собою і Фльойраном, підводиться зі свого барлога і виголошує відповідь на обвинувачення головного прокуратора:

БОЖИЙ СУДЕ!

Поки присудиш мені за мій злочин витерпіти всі муки, завдані з моєї вини цим шанобливим постатям, що мене тут оточують, дозволь вияснити становище порошинки, що в історії занотована під прізвищем Екії де Фльойрана.

Немає змоги в нестримній течії людської ріки розщепити причини від наслідків. Але є змога визнати в них вину і кару. Очевидно, що не можна виправдати злочинів і заперечити слідом за ере-тиками і поганами існування свободін людської волі. Однаке, Творець наказав нам жити громадою і в громаді визначив різні стани і характери. Цей бідний, той багатий, ще інший смирний і примирливий, другий же невгамовний і владний. Цей збирає ровти і вже викликає рух, якого без нього не було б! Інший зате щось, що стає прокляттям для цілих поколінь, а не лише для сучасників. Усі ми винні, і ви всі мусите тут сидіти поруч зі мною. Невже ж Божий Син, наймилостивіше господствуєчий Ісус Христос, не кинув усім обвинувачення, що я його нині насмілююсь у всій покорі повторити: «Хто з вас без гріха, нехай перший кине каменем на мене!»

При цих словах Екії де Фльойран широким рухом показав пальцем на себе і по деякій хвилині продовжував:

— Великий Майstre Якове де Молею! Пекельним болем свого серця даремне покликав ти мене першого на цей суд. Не хочу за твоїм прикладом скидати на тебе свою вину і свою відповідальність за неї. Я знаю, що це і невикональне, і недоцільне. Ани ти не можеш стати мною, ані я тобою, навіть частиною тебе. Ти або я, можемо бути лише далі або близьче, поруч, за або проти один одного. Згоряте світи, спопелють, зіллються, — але не спопелімо, не зіллемося з

ними в одне ні я, ні ти, ні ми обидва, — і школда нам про це між собою сперечатися.

Екії лише якусь мить слідкував за враженням від своїх слів. Не чекаючи впевнення, перейшов до дальшої думки:

— Або ж чи вправі ти позивати мене, коли зі свого боку сам не задовольнив мі одної вимоги тих, що виготовили обвинувачення проти тебе?!...

Заля слухала й усottувала в себе кожне слово мовчки.

Екії тим не бентежився. Дарма що била проти нього з усіх сторін, — принаймні, йому так здавалося, — пекельна жага ненависті. Протиставив їй вогонь своєї внутрішньої гарячкі і вірив, що встoйтися проти переважного числа ворогів.

— Твій позов, — говорив далі сміливо, — дочекався цього суду єдино тому, що жадне велике хотіння не пропадає марно. Стaю на цей суд, і ти виявляєшся моїм, але також я твоїм обвинувачем! Нехай незодянена правда потримає наші терези в своїх непомильних руках. На твоїх, так само, як і на моїх терезах, рукописи нашого життя, писані нами самими. На цьому суді — вірю — наші терези рівні. Ні один з нас не сповнiv ані свого завдання, ані призначення і не виправив помилок минулого. Розгляньмо це основно! Твоїм завданням, завданням Великого Майстра, було виправити всі помилки твоїх попедників і спрямувати доручений тобі Орден на шлях, показаний йому при його народинах, а покинутій ним за сто літ перед його упадком.

Двотисячна маса зашуміла, як ліс. Тим не збентежений, Екії продовжував:

— Вислухайте мене спокійно, шановні мілітес і сервіентес! У вічності події стоять нерухомо, як скелі, і закриті їх або викривити їх глузд ніктою бalaчкою не можна! Тому не лякайтесь! Якщо неправда на моїх устах, — заговорять проти неї камені.

Екії знову обернувся в сторону, де сиділи прокуратори. Але в його свідомості залишився тільки один з них, — Яків де Молей. До нього стосував він свої дальші слова:

— У твоїм позві думка, що я своєю зрадою спричинився до знищення Ордену Темпллярів. Сліпий був твій біль, коли раніше за мене не добачив ти провісніх слів: «Мане, текель, фарес», виписаних незримою рукою на всіх стінах твоїх незмірних скарбниць. Вони несли тобі фізичну і моральну загибель. Глухе було твое обурення, коли зачуло лише мій голос у хорі обвинувачень. Скажи, хто ставав у вашій обороні, коли тягали вас до в'язниць? ... Похвалися, коли, де і в якому місті, в якій провінції чи в державі твоя правда встоялася ироти супротивних вітряків і не впала?!... Однієї краплини своєї крові не жертвувала ні одна вільна людина за вас! Де було твое серце, яке не потрапило викликати спочування у серцях твоїх сучасників??!

Голос Фльойрана ставав у цій мертвеччині голосом живої людини, і відчував вищість свого суду над судом двох тисяч тіней минулого.

Тепер монах промовляв щораз палкіше, розмахуючи руками. Від одного сильнішого вимаху його руки лава обвинувачених упала на землю. Він не старався її підняти, бо й не думав, що буде йому сьогодні ще потрібна. Його слова лилися потоком:

— Перш за все не про тебе. Йдеться, але про цілій орден, яким ти керував. Присуд на тебе незалежний від моєї скромної особи. Його почали виписувати ще тоді коли Орден зійшов з небезпечних територій стежок у боротьбі проти невірних за Святу Землю і ступив на широку, але хистку дорогу братовбивчої війни за мамону, яку про-

кляв у невимовнім своїх жалю до вас сердечний папа Григорій IX!
Думаєш, що зло лише злими, а добро добрими ходить дорогами
й серцями?... Дуже помиляєшся! Тоді злі ніколи не стали б в обо-
роні добра, а добро ніколи не могло б потрапити до злих! Так само
добрим не стало б сил самим відстоїти добро перед силою зла, якщо
це добро не манило б своїм чаром також і злих людей. Саме в цім
надмірне щастя людськості в її стремліні до кращого, до ліпшого,
до шляхетнішого, що доступ добра до зла лагідніший, аніж зла до
добра. І тому зло не має, не мало і не матиме ніколи так багато одчай-
душних оборонців, як іх знаходило і знаходитиме добро, і то часто-
густо серед злих людей.

Почувавши в собі голос сумління живої людини, що має право
і змогу завжди рішати між добром і злом, Екії де Фльойран виступав
щораз певніше. Його слова звучали дзвоном:

— Ніхто з живих не жалував і не пожалує вас, темпллярії! Так
само не пощастила ваша адверсарій з Ордену Госпіталітів за те, що
боролись ви один проти одного, замість піти на поклик римських пап
і з'єднати свої сили проти невірних, що захопили святі місця, де жив
Христос Бог, у своє поганське володіння. В ганебній, лютій, братов-
бивчій боротьбі за Аккон кидали ви свої трупи на поталу собакам,
крукам і воронам. Замість згинути з рук сарацинів на полі слави за
святе діло, зогнили тіла темплляріїв і госпіталітів у зажертій боротьбі
з земній блага і багатства, а білі їх ребра пішли на гнізда і леговища
гієнам та диким котам!

У цім місці Фльойран з тону обвинуваченого перейшов на тон
обвинувача. Гарячими очима дивився і бачив, що сухими залиша-
лися очі слухачів, але слізми зайнлялися і заблищають стіни судової
залі.

Це знову ж змінило його внутрішній неспокій, що в хвили-
нах найвищого натхнення переслідував його душу. Тому, хоч і го-
мосно, але тривожно лунали його слова:

— А тепер, панове судді, розгляньте справедливо, хто з нас
більший зрадник: я, що зрадив вас усього лише дві тисячі з верш-
ком душ, чи ваш Великий Майстер, Вільгельм де Боже, що зрадив
увесь християнський світ?! Адже він обіцяв турецькому султанові за
два місяці нанеред виявляти кожний намір християн іти наступом
на здобуття Святої Землі!!... Мовчите, шляхетні мілітес Ордену
Темплляріїв!! Мусите мовчати, бо живі слова правди вбивають най-
більш хитро зашиту неправду, і ви не маєте змоги ані протиставитись,
ані суперечити.

Тут Фльойран обернувся лицем до слухачів:

— З почуттям великого докору і жалю до мене вмирали ви на
кострах і мученицьких риштованнях, — мовляв, я сам вигадав на-
клеп про почитання вами Бафомета. Признаюсь, хтиве зацікавлення
розбуджує у мені цей ідол. У Бафомета стільки спокусливості, скіль-
ки пестощів у найкрашої жінки.

Екії поклав обидві свої руки на серце:

— Не моя це витадка, але визнання вашого таки Великого
Майстра Тібо, якого обвинувачує в цьому голос народу. Без цього
обвинувачення ваш процес був би без омасти, без перцю, за яким про-
падають усі чеснотливці та явні розпусники. Ім треба було жиру, і
вони підмастили, прибільшили і надали недолугих прикмет таємни-
чости ідолів, якого самі мали в собі, а у вас його вмовили. Тепер
розумієте, чому так хвилювалися, обурювалися і аж задихалися від

моральної образи всі пристойні і шанобливі матрони, в яких особиста пам'ять щодо власних гріхів коротка, та й іхні діти теж не пам'ятають, як то було з їх мамами, коли вони ще були малі...

Від спадщини, яку вам залишив ваш попередній Великий Майстер Тібо, слабші з вас мусіли гинути моральною, а сильніші й фізичною смертю. А мало з вас було сильних, щоб заперечити це обвинувачення власним життям! Тому не скидайте тепер своєї вини зі своїх плечей на мої.

Ще закидаєте мені втіху і веселій настрій з приводу виявлення ваших таємних сходин і тілесних стосунків зі сатаною.

Це обвинувачення відкидаю згори, як несправедливе. Самі ви його на себе прийняли.

Замітний порух між приявними був тільки голубим відблиском велетенської переміни, що заходила в залі розправ. Аж тепер монах стрепенувся, бо відчув виразно, що стоїть на ховській межі між проваллями двох протилежних і різних світів: реального і позареального. Перший у м'яких, молочних, теплих кольорах розкішних живих квітів, що вхоплювали і всотували в себе живу духом'яну мелодію сфер. Другий у зоряних, промінних кольорах барвистих шовків, холодних, як дотик смерти.

Обидва світи манили до себе розгарячовану уяву монаха. Пощуттями тягнувся до теплих живих квітів. Але горе! Вибору не було. Останнім зусиллям живої свідомості спостеріг, як промінна, ґрандізна долоня розгортала щораз нову декорацію.

Монахова уява, хоч тепер і скована, не переставала цікавитись пілвчастим, мінливим сценарієм процесу, — задаючись зневажливо, що нібіто його і не його це справа. Водночас, свідомий свого становища обвинуваченого, веслючи останніми здоровими глуздами серед повені позачуттєвого світосприймання, вперто і нахабно намагався затримати для себе місце ще й... звичайного стороннього глядача. Не було це легкою справою, бо вже схоплювали його бурхливі хвилі. Весло випадало з утомлених рук. Відчуваю, як на крихкім човні свідомості потопав у зоряному, холодному, позареальному засвіті.

Астральна постановка дозволяла все. Думки мали всетворчу силу. Ні бажань, ані хотінь не було, лише самі дії. Наче у сні. Зникла границя між бажанням і дійсністю. Не було неможливого. Навпаки. Треба було побоюватися, що хоч на половину вихилена думка наважиться перетворитися в дійсність.

Монахові забаглося ще ближче до очей дістати свого головного противника. Зробив у декорації просіку. Миттю виринула перед нього нікчемна, мала постать з чудернацьким великою головою. Великий страх оторнув його, страх Екія де Фльойрана. Хотів був чкурунти кудись убік, узад, уперед, та завернути було неможливо й нікуди!

Виростало перед ним переможно само лише обличчя постаті, що заступало увесь світ. Покручений кістяк затрачувався серед безщелесного ламання. Яків де Молей дивився на цього своїми великими, надміру опуклими очима. Можна було з великим острахом ствердити в них усестороннього зиза, що напував тривогою, як кожний добре захований, сторожкий і нечайний ворог. Між очима глибокими борознами заорались скупченою в'язанкою уразливі думки. Плескаті лиця висуненими жолобинами тягались за кожноразовий вираз обличчя із цупко затисненими устами, на яких затерпла остання воля мученника.

Не було сили встоятися проти тієї застиглої волі, бо в вічністі закам'янілі очі і уста Молея не допускали ніякої можливості спротиву. Те обличчя висловлювало таку силу бажання збегнути правду, що Екієві де Фльйранові відхочілося шукати якоїсь дороги відвороту.

— Треба буде без решти дати одвіт!

Тоді ватиканський скриптор вирішив повести одчайдушну пристягатку. Поставив лаву обвинувачених, яку нещодавно перекинув, сів на неї і заговорив:

— Якове де Молею! Твоє віковичне обвинувачення викликало мене з дороги століть на цей суд. Справді! Тобі повелося ділнити своє! Якими шляхами хотів я уникнути цієї прикрої зустрічі, — тобі неважко. Після того, як вилетіло висказане тобою на палаючім кострі крилате слово позу на Божий Суд, — не могли ми відв'язатися один від одного і видобутись із зачарованого кола, в яке обидва попали, бо обидва фальшиво розцінили земні вартості. Не втекти мені від тебе і тобі від мене. До того часу мусимо перетоплюватися, як зализна руда в усіх елементах і горнилах, поки не вийдемо чисті й сильні, як сталь.

Промовець говорив швидко, захлинаючись думками:

— Оце привели мене зі сучасного мого горнила здати розрахунок. Уже не пручаюсь. Найстрогіший мій суддя, мое сумління, осудило мене, мовляв, замість до крашого, зійшов я в нинішній своїй подобі ще нижче в зло. Зате розкрив я тебе і позбудуся, нарешті, такого одчайдуха, що терням вмотався у мое життя.

Скриптор навмисне не дивився в очі ворогові, щоб вони не бентежили його своєю лютою впертістю. Тим відважніше, не маючи ніякої іншої ради, кидався в пристягатку:

— Богонь, що палив тебе колись, вигас. Нині спокійно і безсторонньо можемо розцінити минуле й ствердити, що в твоїм житті не заважив я більше, як звичайне знаряддя вищих і від мене незалежних, незинціальних, але й неусувальних сил. Стоймо поодинці, і кожний голірuch. I кожний сам за себе відповідальний. I я і ти, і кожний з твоїх братів і слуг, і духовний і світський, і вельможний, і бідоладжа. Нині ти повинен дізнатися, що наші шляхи в майбутньому розійдуться. Сам ти понесеш свою кару через чистилище життя, кожний окрема, як заслужив собі в ньому.

Очі в Молея нерухомі, як стіна. Скриптор виминає їх і продовжує свою мову:

— Не віриш?! Почекай! Хто тоді повинен відповісти за твій злочин, виконаний на святій вірі і на єпископі Педрі в Леріді?! Невже я, чи ти сам незаперечно винен у цьому злочині?! Чи мене, чи тебе заманило його благатство в життєве багно, і ти кинувся грабувати церковне добро в Леріді, бо захрясле в жадобі золота й розкішної постелі твое серце, Великий Майстре, вже не відчувало надземної краси в боротьбі за визволення Святої Землі. ? ! ?

Очі Молея і супроти такого сильного аргументу до відчаю тупій нерухомі. Від цієї самовпевненості ворога можна було впасти в чорну печаль. Але монах не вичерпав ще всіх аргументів, що його вчитав в актах ватиканської бібліотеки. Творився між ним і Молеєм довгий, темний коридор. Це полегшувало становище монаха. Серед глупші коридору стугонів його голос, як бувало, стоголосом відбивалися колись його кроки по коридорах бібліотеки:

— Якове де Молею! Скажи, хто подав Пилипові IV Вродливо-

му остром'яничу, на якій він збудував свою легкопихату, як сіно, славу?! Я чи ти?! Не заперечиши, що в спорі не за небесні, але за земні добра між папою Боніфатієм VIII і королем Пилипом ти на чолі свого ордену цілком став по боці короля. Ти спокійно придивляєшся, як споневіряли гідність архіпастирія і виправдував свою поведінку тим, що мовляв, король Франції — це батько твоєї батьківщими, кров від крові і кістя від кости твого роду і народу. Ти за фалшивою любов'ю до своєї батьківщини не глядів за тим, щоб спаведливо віддавати Богові, що Боже, а королеві, що королівське. Ти відчинив для най-успішнішого наступу проти Апостольської Столиці всі скарбниці Ордену Темпллярів. Відчинив їх королеві, щоб він погнобив римського папу, щоб у'язнив його і, як еретика, судив під свою владою у Франції. Хто перший, як не ти, подав повновласникові короля, канцлерові Вільгельмові де Ногаре вигострений меч проти папи? То ж тепер не дивуйся, що згинув ти від того самого меча!!

Рука Всевишнього тебе не охоронила, як учинила це зі своїм намісником на землі. Не вдалося гордовитому королеві спалити папу римського на заздалегідь заготовленому для нього кострі у Франції.. Однією плямою менше в історії людства. Так само не поважились брудні руки посіпак Вільгельма де Ногаре вдарити злочинним чепелем у груди наслідника святого Петра, що з тіярою на голові і з ключами в руці засів під час нападу на нього в своїй резиденції на престолі.

Голос скриптора деренчав іронією:

— Відпала геть рука, якою керував ти, причинний, разом з твоїм королем, думаючи, що робите добро своєму народові, в той час, коли ви нищили підставу, на якій влаштовувалося ціле людство...

Горло скриптора ватиканської бібліотеки сохло від жарі тих слів. Але й кам'яній спокій Молесового обличчя обезладнював його язик. Нікому з учасників суду не треба було напружуватися для відповіді. Всі думки скрещувались відразу як променисті шаблі, і не треба було їх висловлювати. Така зависла відповідь Якова де Молея де Фльйранові на нерухомому обличчі колишнього Великого Майстра ордену Темпллярів:

— Випханче пекла, замовкни! Переас! Переас! Немає в тобі всепрощального і всерятівного жалю. Твоя гордіня і твоя забріханість на заваді твоїй душі!

Кам'яне обличчя промовляло далі без слів:

— Замість того, щоб ствердити, чим нині став ти шляхетніший і чистіший від себе з учорацького дня, накинувся ти на мене і на мої помилки, хоч про це рішатиме тільки мій жаль і мої вчинки, і суддею ім буде Найвищий Суддя! Гинь і погибай далі! Амінь.

Ці слова вдарили, наче грім, в отця Йосифа. Впав усім тілом ницьма на землю і втратив свідомість, що з ним і довкруги нього діється.

Так непримітним застала його сторожа, яка з наказу пана Теодора прийшла, щоб запровадити його з льоху на допит.

Кінець першої частини

